

**‘Atita ‘o e Ngaahi
Ngāue Fakapa’anga
mo e
Faipau ki he Lao**
2017 - 2018

Nuku‘alofa

Sune, 2019

Our Reference: LC1052/565/19

Your Reference:

Date: 28 'o Sune, 2019

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea

‘Oku’ou faka’apa’apa ke fakahū atu ‘Eiki Sea ‘a e lipooti makehe ko ‘eni, ““Atita ‘o e Ngaahi Ngāue Fakapa’anga mo e Faipau ki he Lao 2017-2018”, fakatatau ki he Kupu 24 ‘o e Lao ki he ‘Atita ‘a e Pule’anga 2007 (mo hono fakatonutonu).

Ko e līpooti makehe’ni ‘oku fakamā’opo’opo’i ai ‘a e ngaahi ola mo e ngaahi fokotu’u ‘o e ‘atita ‘o e ngaahi ngāue fakapa’anga’ mo e faipau ki he lao pule’i ‘o e ngaahi ngāue fakapa’anga ‘a ia na’a mau fakahoko ‘i he ta’u 2017-2018.

‘I he Loto Faka’apa’apa Mo’oni

cc: ‘Eiki Palēmia

‘Ofisi ‘o e Palēmia

HOKOHOKO

peesi

VAHE 1: TALATEU	3
VAHE 2: FAKAMATALA FAKAPA'ANGA 'A E PULE'ANGA (PUBLIC ACCOUNTS) 2017-18	6
2.1 Fakamā'opo'opo	6
2.2 Puipuitu'a	6
2.3 Ngaahi ola 'o e 'atita mo e ngaahi fokotu'u	6
2.4 Tonga Trust Fund (TTF) Financial Statements 2013-14 Financial year ended 31 st March, 2014 was issued on 20 th June, 2017	20
2.5 Review of Quarterly Performance of Receipts and Payments	20
VAHE 3: NGAACHI POTUNGĀUE 'A E PULE'ANGA, MDAs	21
3.1 Fakamā'opo'opo	21
3.2 Puipuitu'a	21
3.3 Ngaahi ola 'o e 'atita mo e ngaahi fokotu'u	21
VAHE 4: NGAACHI POLOSEKI FAKALAKALAKA	46
4.1 Fakamā'opo'opo.....	46
4.2 Puipuitu'a	46
4.3 Ngaahi ola 'o e 'atita mo e ngaahi fokotu'u	46
VAHE 5: NGAACHI PISINISI 'A E PULE'ANGA	70
5.1 Fakamā'opo'opo	70
5.2 Puipuitu'a	70
5.3 Ngaahi ola 'o e 'atita mo e fokotu'u fakakaukau	70

VAHE 1: TALATEU

‘I he lipooti’ni, ‘oku fakamā’opo’opo atu ai ‘a e ngaahi ola kotoa ‘o e ‘atita ‘o e ngaahi ngāue fakapa’anga’ mo e faipau ki he lao ‘oku ne pule’i ‘a e ngāue fakapa’anga na’a mau fakahoko lolotonga ‘o e ta’u ngāue, Siulai 2017 ki Sune 2018. Ko e ngaahi fakamatala foki ko eni ‘oku angamaheni ‘aki pē ia ‘i hono ‘oatu ‘i he Fakamatala Fakata’u ‘a e ‘Ofisi ‘Atita, Konga 2 “Lipooti ‘o e Ngaahi Va’a”. Kaekehe, na’e kamata ‘i he 2016-17, ‘a hono ‘oatu ‘o e lipooti makehe’ni, ‘Atita ‘o e Ngaahi Ngaue Fakapa’anga mo e Faipau ki he Lao 2016-17, pea ko hono ua ‘aki pē ‘eni, Ngaahi ‘Atita ‘o e Ngaue Fapa’anga mo e Faipau ki he Lao ‘o e Pule’ ‘o e Ngaahi Ngāue Fakapa’anga 2017-18.

Hangē ko ‘emau lipooti 2016-17, ‘oku’ou fie ‘uluaki ‘oatu ha ki’i fakamatala nounou ki he natula ‘o e ‘Atita ‘o e Ngāue Fakapa’anga mo e Faipau ki he Lao ko e fakamanatu pe:

‘Atita ‘o e Ngaahi Ngāue Fakapa’anga: ko ‘emau sivi tau’atāina mo taau ‘a e ngaahi fakamatala pa’anga ‘a e Pule’anga’ mo e ngaahi Kautaha Fakapule’anga ‘i he ‘osi ‘o e ta’u fakapa’anga takitaha. ‘I he faipau ki he Lao ki he ‘Atita ‘a e Pule’anga 2007, ‘oku mau fakahoko hono ‘atita’i ‘a e ngaahi fakamatala fakapa’anga ‘a e Pule’anga’, pea mo e ngaahi Kautaha Fakapule’anga ‘oku nau ‘atita tau’atāina ‘aki ‘a e ‘Atita Seniale’. Ko e ngaahi kautaha fakapule’anga leva ‘oku nau fokotu’u ha kautaha tauhitohi mavahe ko ‘enau ‘atita tau’atāina, ‘oku pau ki he ‘Atita Seniale ke ne vakai’i mo tali ‘a e ngaahi fakamatala fakapa’anga ko ia’.

‘Oku fakataumu’a ‘emau ‘atita’i ‘o e ngaahi fakamatala pa’anga’ ke mau ma’u ‘a e falala fe’unga ‘oku hao ‘a e ngaahi fakamatala fakapa’anga kātoa mei ha fakamatala hala ‘oku lahi, tupu mei ha ngāue kākā pe fehālaaki, pea makatu’unga ai ‘a e tala ‘e he ‘Atita’ ‘ene fakakaukau pe ko e ngaahi fakamatala fakapa’anga na’e teuteu’i, ‘oku fakatatau ia ki he ngaahi sīpinga fakamatala fakapa’anga ‘oku tali mo ngāue’aki. Ko e ngaahi sīpinga fakamatala fakapa’anga ko ia ‘oku tali mo ngāue’aki’ ‘oku kau ki ai ‘a e Ngaahi Sīpinga Fakamatala Pa’anga Fakavaha’apule’anga, IFRSs, Ngaahi Sīpinga Tauhitohi Fakavaha’apulenga ki he Pa’anga Fakapule’anga, IPSASs, pe ko ha sīpinga ‘oku tala fakapatonu mai ‘e he lao.

Ko e tala fakakaukau ‘a e ‘Atita’ ‘oku ‘oatu ma’u pe ‘i he ‘atita ‘o e fakamatala pa’anga kotoa pe pea ‘oku kalasi ‘e ua; (i) tala fakakaukau haohaoa, mo e (ii) tala fakakaukau liliu.

- (i) **Tala fakakaukau haohaoa:** ‘oku fakahā ia ‘e he ‘Atita Seniale ko ‘ene aofangatuku ia, ‘oku fai ‘a e ngaahi fakamatala pa’anga, ‘i he tapa mahu’inga kotoa pē, ‘o fakatatau ki he sīpinga fakamatala fakapa’anga ‘oku tali mo ngāue’aki; mo e
- (ii) **Tala fakakaukau liliu:** ‘oku fakahā ‘e he ‘Atita Seniale:
 - (a) ko ‘ene aofangatuku, makatu’unga ‘i he ngaahi fakamo’oni faka’atita fe’unga mo kaunga totonu na’e ma’u’, ko e ngaahi fakamatala pa’anga fakalukufua ‘oku ‘ikai hao mei he fehālaaki lahi; pē
 - (e) ‘oku ‘ikai malava ke ma’u ha ngaahi fakamo’oni faka’atita fe’unga mo kaunga totonu ke makatu’unga ai ha malava ‘o aofangatuku ko e ngaahi fakamatala pa’anga fakalukufua’ ‘oku hao mei he fehālaaki lahi.

Ko e ngaahi Kalasi leva ‘o e Tala Fakakaukau Liliu ‘oku tolu:

Tala Fakakaukau ‘oku ‘i ai hono Anga

‘Oku fakahā ‘e he ‘Atita Seniale’ ‘a e Fakakaukau ‘oku ‘i ai hono anga ‘oka:

- (a) kuo ma’u ‘a e ngaahi fakamo’oni fe’unga mo kaunga totolu, pea ne aofangatuku ko e ngaahi fehālaaki ‘oku lahi, ‘i he ’enau tu’u taautaha pe tānaki kinautolu fakakātoa, kaneongo ia’ ‘oku ‘ikai fakatu’utāmaki ki he fakamatala pa’anga; pe
- (e) ‘ikai malava ke ma’u ha fakamo’oni faka’atita ‘oku fe’unga mo kaunga totolu ke makatu’unga ai ‘a e tala fakakaukau, kae aofangatuku ‘a e ‘Atita’ ko e ngaahi uesia ‘i he fakamatala pa’anga ‘o e ngaahi fehālaaki, taautaha pe ‘i honau tānaki fakakātoa, ‘oku lahi kae ‘ikai fakatu’utāmaki ki he fakamatala pa’anga.

Tala Fakakaukau ‘oku ‘i ai ‘a e Faingata’a

‘oku fakahā ia ‘e he ‘Atita, ‘o ka ne aofangatuku makatu’unga mei he ngaahi fakamo’oni faka’atita fe’unga mo kaunga totolu kuo ma’u, ko e ngaahi fehālaaki, taautaha pe tānaki fakakātoa, ‘oku fakatou lahi mo fakatu’utāmaki ki he fakamatala pa’anga.

‘Ikai malava Tala ha Fakakaukau

‘oku fakahā ia ‘e he ‘Atita’ ‘oku ‘ikai malava tala ha’ane fakakaukau he kuo ‘ikai ma’u ha ngaahi fakamo’oni faka’atita ‘oku fe’unga mo kaunga totolu ke makatu’unga ai ‘e ne tala fakakaukau, pea ne aofangatuku ko e ngaahi uesia ‘e malava hoko ki he fakamatala pa’anga mei he ngaahi fehālaaki te’eki ke fakamo’oni’i ko ‘eni, ‘e malava pe ke lahi mo fakatu’utāmaki.

‘Atita Faipau ki he Lao: ‘oku makatu’unga eni ‘i he tefito’i mo’oni ko e kau pulengāue ‘oku’ nau fatongia’aki ‘a e faipau ki he lao. Fakatatau ki he *Lao ki he ‘Atita ‘a e Pule’anga 2007*, ke fakahoko ‘e he ‘Atita Seniale ‘a e polokalama ‘atita ki he ngaahi Potungāue mo e ngaahi fakafofonga ‘o e Pule’anga ‘o:

“*tokanga’i ‘oku faipau ki he ngaahi fiema’u ‘a ha Lao ‘oku’ne pule’i ‘a e fakalele mo pule’i ‘a e pa’anga mo e ngaahi koloa ‘a e Pule’anga*”, (*Kupu 10(4)*).

‘Oku toe fokotu’u ‘e he Lao’ni:

“*ko e ‘Atita Seniale’ ke’ne vakai’i mo fakapapau’i ‘a e fakahoko ‘o e ngaahi fatongia pule’i fakapa’anga kau ai hono tauhi ‘o e ngaahi lēkootifakatauhitohi mo ha founiga fakatauhitohi fe’unga ki he pule’i fakaloto-potungāue ke fakapapau’i ‘oku faipau ‘a e ngaahi Potungāue’, ngaahi fakafofonga ‘o e Pule’anga’ mo e ngaahi pisinisi ‘a e pule’anga’ ki honau ngaahi fatongia pule’i fakapa’anga ‘i he lao”*.

“*Ko e tokanga’i ‘oku faipau ki he fiema’u ‘a e lao*” ‘oku fakahoko ia ‘i he founiga ‘atita ko ‘eni’ ‘a ia ‘oku fai ‘e he ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale, (TOAG), ki he ngaahi Potungāue mo e ngaahi fakafofonga ‘o e Pule’anga’. Ko e ‘atita’i ‘o e faipau ki he lao ‘oku mau lipooti ia ‘i he “tohi ki he kau Pule”, Pule ‘o e Potungāue ‘a ia ‘oku ‘atita’i’. ‘Oku fakatahataha’i leva ‘a e ngaahi tohi ki he kau pule’ ‘o ‘oatu ‘i he lipooti fakata’u ‘a e TOAG. Kāe kamata mei he 2016-17, na’e fakamā’opo’opo ‘o lipooti makehe atu ai ‘a e ola ‘o e ngaahi ‘atita fakapa’anga mo e ngaahi ‘atita ‘o e faipau ki he lao.

Ko e meimeい kātoa ‘o e ngaahi Potungāue ‘a e Pule’anga’ ‘oku ‘ikai ke nau teuteu ha’anau fakamatala fakapa’anga ‘i he ‘osi ko ia ‘a e ta’u fakapa’anga’. Kaneongo ia, kuo pau ke nau faipau ki he lao, ‘a ia ko e *Lao ki hono Pule’i ‘o e Pa’anga ‘a e Pule’anga 2002*, hono ngaahi Tu’utu’uni, Tu’utu’uni Faka-Falepa’anga, mo e ngaahi tu’utu’uni ‘a e Minisitā Pa’anga mei he taimi ki he taimi.

‘Oku mau fakakau ‘a e ‘atita’i ‘o e ngaahi Poloseki Fakalakalaka’ ‘i he kalasi ‘atita ko ‘eni,’ he ko e konga lahi, ko hono sivi ‘o e faipau ki he ngaahi makatu’unga mo e fekau ‘oku ‘omai ‘i he ngaahi tohi aleapau takitaha, ko e fa’unga mo e ngaahi founiga ngāue ‘oku ‘omai ‘e he ngaahi Kautaha Tokoni, mo faipau ki he *Lao ki hono Pule’i ‘o e Pa’anga ‘a e Pule’anga 2002*.

I he tu’unga ko ia,’ ko e ‘atita ‘o e faipau ki he lao’ ‘oku fakahoko fakataha ia mo e ‘atita ‘o e ngaahi fakamatala fakapa’anga’ he kuo pau ke fakahā ‘a e tala fakakaukau ‘a e ‘Atita’ Seniale ‘i he fakamatala pa’anga ‘a e poloseki takitaha.

Fakamā’opo’opo mo e puipuitu’a

‘Oku kamata ‘aki ‘a e vahe’ takitaha ‘a e fakamā’opo’opo ‘a e ola ‘o e ngaahi ‘atita ‘oku lipooti atu ‘i he vahe ko ia’. ‘Oku hoko atu ai pe ‘a e ki’i puipuitu’a nounou ‘o e natula ‘o e ngaahi ‘atita ‘i he vahe ko ia’ pea toki hoko atu leva ‘a e fakanounou ‘o e ngaahi fakamo’oni faka’atita mo e ngaahi fokotu’u.

VAHE 2: FAKAMATALA FAKAPA'ANGA 'A E PULE'ANGA (PUBLIC ACCOUNTS) 2017 - 18

2.1 Fakamā'opo'opo

Na'a'mau 'oatu 'a e "Tala Fakakaukau Liliu" ki he Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga (Public Accounts) 2017 – 18, 'a ia 'oku tatau pē mo e aofangatuku 'o e ngaahi ta'u ki mu'a'. Na'e makatu'unga 'a e Tala Fa kakaukau Liliu 'i he liliu mei he founa tauhitohi hono lēkooti mo lipooti 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga 'oku fehū'aki ai 'a e pa'anga pe, koe'uhī' ke lava lipooti 'i he fakamatala pa'anga' 'a e kātoa mo e mahu'inga totonu 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi mo'ua 'o e Pule'anga' 'i he 'aho faka'osinga 'o e ta'u fakapa'anga, 30 'o Sune 2018. Kuo ta'u lahi mai eni hono feinga'i ke kakato 'o e liliu'ni neongo 'oku tuai 'ene laka ki mu'a.

Mei hono sivi faka'atita 'o e Fakamatala Pa'anga 2017-18, na'a'mau 'ohake ai 'a e ngaahi 'isiū 'e 35 pea na'e lipooti ia ki he Pule 'o e Potungāue Pa'anga. 'Oku kau fakataha ki henī mo e kotoa 'o e ngaahi matavaivai na'e muimui'i mai mei he ngaahi ta'u kuohili. Na'a'mau toe 'oatu mo e ngaahi fokotu'u fakapatonu ki he Potungāue' ko e ngaahi ngāue fakalelei ia ke fakakaukau'i mo fakahoko. 'Oku'mau fakakau atu ai pē henī 'a e ngaahi tali mei he Potungāue Pa'anga' fekau'aki mo e ngaahi 'isiū mo e ngaahi fokotu'u na'e 'ohake.

2.2 Puipuitu'a

'Oku tokoni 'a hono teuteu'i mo hono 'atita'i 'o e Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga ki he taliui mo 'ata-ki-tu'a 'o e Pule'anga' (*Accountability and Transparency of Government*).

Ko e Fakamatala Pa'anga' 'oku teuteu'i ia mei he va'a Tauhitohi 'o e Potungāue Pa'anga' (MoF) pea 'oku fakahū mai ia 'e he Ministā Pa'anga. Ko e Fakamatala Pa'anga' mo hono ngaahi fakamatala fakaikiiki' 'oku'nau tokoni ki hono fakahā 'a e ola mo e tu'unga fakapa'anga 'a e Pule'anga'. 'Oku kau kātoa 'a e ngaahi ola 'o e ngāue fakapa'anga 'a e ngaahi Potungāue' mo e Ngaahi Fakaofonga 'a e Pule'anga, 'a ia na'e vahe atu 'enau pa'anga mei he patiseti 'a e Pule'anga' ki he ta'u fakapa'anga'ni, 'i he Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga.

2.3 Ngaahi Ola 'o e 'Atita mo e Ngaahi Fokotu'u

1. *Tala fakakaukau 'a e 'Atita*

Kuo kakato 'a hono 'atita'i 'o e fakamatala pa'anga 'a e Pule'anga ki he ta'u 'oku ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2018 pea na'e 'oatu 'e he 'Atita Seniale 'a 'ene Tala Fakakaukau 'i he 'aho 22 'o Fepueli, 2019. Ko e Tala Fakakaukau Liliu na'e 'oatu 'o tatau pe mo ia 'i he ngaahi ta'u ki mu'a, ko e makatu'unga ko hono liliu 'o e sipinga tauhitohi fakavaha'a pule'anga, *IPSAS*, 'oku makatu'unga pe 'i he ngaahi ngāue na'e fehū'aki ai 'a e pa'anga, (*Cash Basis of Accounting*).

Ko hono liliu ko 'eni ki he founa tauhitohi 'o e fakatokanga'i pe 'o e pa'anga hūmai mo e hūatu, kuo lau ta'u mai hono fakahoko. 'A ia ko hono tali ke fakau mai 'a e ngaahi mahu'inga 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi mo'ua ki he fakamatala 'o fakahā atu ai 'a e ngaahi mahu'inga totonu 'i he 'aho 'o e faka'osinga 'o e ta'u fakapa'anga.

'I he Nouti 16 'o e Fakamatala Pa'anga, ko e fika fakakātoa 'o e ngaahi fakatonutonu ki he mahu'inga 'o e Ngaahi Ngaue Fakatupu Koloa, (*Investments*), Ngaahi Mo'ua Mai, (*Receivables*), mo e Ngaahi Mo'ua Fakapule'anga, (*Public Debts*), na'e mahu'inga ko e (\$84,405,527), (((\$74,614,075) 'i he 2017). Ko e mahu'inga ni ko e tātānaki mai ia 'o e fakatonutonu ki he uesia 'o e feliuliuki 'o e mahu'inga 'o e pa'anga mei he ngaahi ta'u kuo hili 'o a'u mai ki he faka'osinga 'o e ta'u fakapa'anga ni, 30th Sune, 2018.

2. *Sipinga Fakamatala Fakapa'anga*

'Oku mau pēhē kuo taau ke fokotu'u fakatapau pea ke tali ha vaha'a taimi pau mo e hala fononga ke muimui ki ai 'a e fononga ki he Sipinga Tauhitohi mo Fakamatala Pa'anga Fakakau mo e Mahu'inga Tanaki Mai, (*Accrual Accounting Basis*).

Tali mei he Potungāue

'Oku palani ke kamata hono lipooti 'a e ngaahi mo'ua mai, mo'ua ki tu'a, mo e ngaahi me'a mahu'inga ki he accrual basis ke kamata'i i hono teuteu 'o e fakamatala pa'anga 'o e ta'u hoko pea mo ha taimi pau ki he ta'u 'e 2-3 mei hen i kuo kakato 'a hono ngāue'aki 'a e accrual lipooti pehe ki he founiga tauhi tohi.

3. *Ko e ola 'o e P'anga Hūmai mo e Hūatu 'o e ta'u fakapa'anga*

Na'e "Lahi Hake 'a e Pa'anga Humai 'i he Huatu" i he ta'u fakapa'anga 2017/18 'aki 'a e \$15,013,189 fakafehoanaki mo e "Lahi Hake" ko e \$29,898,731 'o e ta'u ki mu'a, 2016-17. Ko e holo eni 'aki 'a e \$14,885,542, (49.7%).

Na'e makatu'unga 'o e holo ko 'eni mei he si'isi'i ange 'a e pa'anga tokoni ki he patiseti, (*budget support*) 'i he 2017/18, \$14,368,625, 'i hono fakafehoanaki mo e pa'anga tokoni ki he patiseti na'e ma'u mai 'i he ta'u kuo'osi, 2016/17, na'e fe'unga ia mo e \$37,844,766.

Tali mei he Potungāue

'Oku 'nau fakatokanga'i e 'isiū ko'eni' pea mo tali 'a e ngaahi fakatonutonu.

4. *Pa'anga hūmai.*

Hala 'i he fakakalakalasi 'o e pa'anga tānaki – 'Ikai ke taimi totonu hono ma'u 'o e fehalaaki' hono fakahū 'o e Ngaahi Pa'anga Humai ki he Sun System

Na'e lahi 'a e ngaahi fakatonutonu mo e liliu ki he ngaahi pa'anga humai 'i he Sun System koe'uhī' ko e fehalaaki hono fakahū pea pehe ki hono fakahū ki he kalasi pa'anga hūmai hala. Ko e ngaahi fakatonutonu mo e liliu 'e 4,896 ki he Sun System na'e fe'unga mo e \$41 miliona.

Ngaahi fokotu'u (ko e toe fokotu'u atu pe)

1. Ko e ngaahi fakahū fakatonutonu kotoa pe ki he Sun System ke toe vakai'i tau'atāina ma'u pe ke fakasi'isi'i ange 'a e faingamalie ke hoko 'a e fakatu'utamaki 'o e lahi 'a e fehalaaki 'i he fakahū ki he Sun System.

Tali mei he Potungāue

Fakatokanga'i lelei 'a e fokotu'u mo tali 'a e ngaahi ola na'e ma'u 'e he 'Atita. 'I he sio ki mu'a, te'mau: (i) tokanga ki he 'elia ki he akongāue 'i he Sun System fakalotofale pea mo e ngaahi Potungāue 'a e Pule'anga, MDAs, pea mo (ii) fakamalohi'i mo fakapapau'i 'a hono sivi taimi totonu mo fakaonutonu 'o e ngaahi fakahū 'o e pa'anga hūmai.

5. *Pa'anga Fakalakalaka Hūmai*

Ko hono fakafetongi 'o e ngaahi pa'anga hūmai mei he ngaahi tokoni fakalakalaka ki he pa'anga Tonga na'e hoko ai 'a e tupu 'i he liliu pa'anga muli fe'unga mo e \$428,504.53:

Fakangatangata 'a e lekooti ki he:

- (i) Ko e ola 'i he feliliuaki 'o e fetongi pa'anga ko e pa'anga na'e ma'u mai pe totongi atu; pea
- (ii) ko e hā 'a e lekooti poupou 'oku ngāue'aki pea makatu'unga ai hono fakahū ki he Sun System.

Ngaahi fokotu'u

2. Ke lekooti kakato ‘a e tupu mo e mole mei he liliu pa’anga, ke vakai’i tau’ataina mo tali ‘e he supavaisa ‘oku fenapasi ‘a e lekooti mo e mahu’inga kuo fika’i fakatatau mo e natula totonu ‘o e ngaue.

Tali mei he Potungāue:

Fakatokanga’i mo tali ‘a e fokotu'u ki he fakalakalaka ke fakahoko ‘i he ngaahi ta'u ka hoko mai. ‘E fakapapau’i ‘e Falepa’anga ko e ngaahi pa’anga mei he tupu mo e mei hen ‘oku lekooti ngaue’aki a ‘e foomu T-8.

6. Pa’anga Huatu

Fakahu ki he fakakalasi ‘oku hala – fakahū mei he ngaahi Potungaue ki he Sun System

Na’e lahi ‘aupito ‘a e ngaahi fakatonutonu mo e fakalelei ki he ngaahi fakamole na’e fakahū ki he Sun System. Ko e kehekehe ko ‘eni’ na’e fakatokanga’i lahi ia ‘i he tafa’aki ‘o e sivi vausia (Vouchers’ Checking Section). Ko e lahi fakakatoa ‘o e ngaahi fakahū na’e toe fakatonutonu pea fakalelei’i na’e fe’unga mo e 21,620 mo mahu’inga ki he \$22 miliona. Ko e ngaahi fakamole eni na’e ‘ikai ke tonu hono fakahū pea toki toe fakatonutonu ki mui.

Ngaahi fokotu'u

3. Ko e ngaahi fakatonutonu kotoa ki he fakahū ki he Sun System ‘i he fakamole ke toe sivi’i tau’atāina ma’u pe ke holoki ha hoko ha fakatamaki ‘i he lahi ‘a e hala’ ‘i hono fakahū ‘o e ngaahi fakamole.

Tali mei he Potungaue:

‘Oku fakatokanga’i lelei ‘a e fakamo’oni ‘a e ‘Atita, ka ko e fehalaaki ‘i he fakahu fakakalasi ‘o e ngaahi fakamole ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga’ pe ia, ka ‘oku kau ai ‘a e; (i) ‘ikai faipau ki he ngaahi founa ngae mo e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Lao ki he Pule’i ‘o e Pa’anga ‘a e Fonua; (ii) ‘ikai kakato/mole ‘a e ngaahi lekooti poupou; mo e (iii) fehalaaki hono fika’i ‘o e totongi, ke fakamatala atu pe ha ni’ihi..

7. Pa’anga Tokoni ki he Patiseti

Ko e ngaahi pa’anga tokoni ki he patiseti ‘o e ngaahi ta'u ki mu'a na'e \$4,704,144, ‘a ia na'e ma'u mai pea kau ‘i he fakamatala pa’anga, 2017/18. Kuo taimi pe ke lekooti ‘o e ngāue’aki ‘a e founa tauhitohi accrual he ‘oku matu’aki faingofua pe.

Ko e **ngaahi fakamatala mo e ‘uhinga** ‘o e kehekehe ‘i he pa’anga ma’u mai totonu mo e patiseti ‘oku te’eki ke fakahū kakato ‘i he fakamatala fakalahi 9 (Note 9) ‘o e Fakamatala Pa’anga.

Kaekehe, ‘oku mau fiefia ‘oku ‘i ai ‘a e fakamatala ‘oku faka’asi he fakalahi (ki he fakamatala pa’anga). ‘Oku mahu’inga ki he fakamatala ‘oku felāve’i mo e ta’u takitaha ke fakahū kakato ‘i he fakamatala pa’anga ko ia.

Tali mei he Potungāue:

‘Oku’mau fakatokanga’i mo tali ke fakalakalaka ‘a hono fakamatala’i ‘o e ngaahi kehekehe ‘i he pa’anga totonu mo e patiseti. ‘Oku mau tui ko e fakamatala fakalahi 9 ‘oku fe’unga pe ia mo e taumu’ a na’e fakahū ai pea te’mau faka’asi a e ngaahi fakalakalaka ki he fakalahi ko ‘eni he fakamatala pa’anga 2018/2019 ‘o hokohoko atu ai pe.

8. Pa'anga Talifaki (Contingency Fund)

Na'e tali 'a e patiseti 2017/18 mo e \$1,500,000

'Isiū:

- ✓ Ko hono vahevahe 'o e pa'anga na'e tali 'e he patiseti, \$1.5m, 'oku 'ikai ke fakamatala kakato ki ai 'i he Fakamatala Pa'anga (na'e 'ohake pe eni 'i he ngaahi ta'u ki mu'a).
- ✓ 'E lelei ange ke fakahū 'a hono vahevahe 'o e \$1.5m 'o makehe pe mei he fe'ave'aki faka-vouti.

Tali mei he Potungāue:

Fakatokanga 'i a'e ola na'e 'omai' pea tali mo e fokotu'u mai ki hono fakakau 'o e fakamatala ki hono vahevahe 'o e patiseti Pa'anga Talifaki ni na'e tali 'o e ta'u 2018/19 pea 'e hokohoko atu ai. Ko e fakamatala fakalahi 4 (Note 4) 'oku fakakau 'a e patiseti \$1.5m fakataha mo e pa'anga na'e fe'ave'aki faka-vouti 'a ia na'e fakafou 'i he vouti si'i Pa'anga Talifaki (contingency fund).

9. Ngaahi Liliu ki he Ngaahi No Langa Fale mo e Pa'anga Talasiti:

Ko hono fakakau mai 'o e ngaahi pa'anga 'oku 'i tu'a mei he palanisi 'o e pa'anga hūmai mo e hūatu ka 'oku fakakau 'i he "Pa'anga 'oku 'i he Pangikē mo Tauhi 'i he 'Ofisi 'i he 'aho faka'osi 'o e ta'u fakapa'anga 'oku fe'unga ia mo e -\$16,219,650.

Tali mei he Potungāue:

Fakatokanga 'i 'a e ola na'e ma'u.

10. Fakama'opo'opo 'o e Fakamatala ki hono Fakahoa 'o e Patiseti mo e Ola Totonu

'Isiū:

- ✓ Ke fakakau 'a e pa'anga tokoni kotoa (Development Funds) na'e patiseti mo ma'u mai i he fakamatala ko 'eni;
- ✓ Ke fokotu'u 'a e fakakatoa 'o e patiseti na'e tali ki he ta'u 2017/18 'a ia na'e \$595,804,400 – patiseti palanisi, pa'anga hūmai mo e huatu fakatou'osi. 'Oku fakahoa 'eni ki he fakakatoa fuofua (original) patiseti na'e tali ko e pa'anga hūmai, \$345,119,600, pea \$344,557,303 'a e fakamole 'i he fakamatala 'i 'olunga. Ko e kehekehe 'oku fe'unga mo e \$250.7 miliona ko e patiseti ia ki he "Ngaahi Pa'anga Tokoni mei he Ngaahi Kautaha Tokoni mei muli" fakataha 'a e pa'anga mo e koloa.

'I he fakalukufua, ko e katoa 'o e patiseti ki he pa'anga hūmai ki he ta'u na'e 'i lalo 'i he patiseti fakalelei (revised budget) 'aki 'a e 15%. Pea ko e ngaahi fakamole na'e 'i lalo pe mo ia 'i he patiseti fakalelei (revised budget) 'aki 'a e 18%. Ko e pa'anga hūmai mo e fakamole 'a e Pule'anga na'e fakafiemālie pe hono tokanga'i fakatatau ki he patiseti fakalelei (revised budget) ki he ta'u fakapa'anga 2017-18.

Ngaahi fokotu'u

4. Ko e patiseti mo e ola totonu ki he pa'anga tokoni ke fakahū ia he fakamatala fakafehoanaki 'a e patiseti mo e ola totonu ki he ta'u fakapa'anga hoko. 'Oku fakatokanga'i ke fokotu'u 'a e fuofua patiseti na'e tali 'e he Fale Alea (original budget) fakataha pe mo e patiseti fakalelei (revised budget).

Tali mei he Ppotungaue:

'Oku mau fakatokanga'i ke fakahū 'eni 'i he fakamatala pa'anga hoko.

11. Fakamatala 'o e Pa'anga Hūmai mo e Fakamole

Ko e ngaahi ‘akauni ‘oku hā atu’ ke fakatokanga’i ke kamata fakahū ki he fakamatala pa’anga ‘o e ta’u fakapa’anga ka hoko mai ko e konga ia ‘o e fononga atu ki he accrual accounting ‘o ‘ikai ke kei ngāue’aki ai pe ‘a e founa lolotonga ‘o fakahū ki he ‘akauni “Uesia ‘o e Founa Fakatauhitohi ki he Ngaahi Koloa mo e Ngaahi Mo’ua”.

- ✓ Pa’anga tokoni kotoa ki he patiseti ‘oku ma’u mai’ mo ia ‘oku te’eki ke ma’u mai;
- ✓ Totongi tupu pangike ‘i he ‘inivesimeni, ngaahi tupu ‘oku tanaki pe ki he sino’i pa’anga;
- ✓ Totongi tupu ‘i he ngaahi mo’ua ke totongi mai;
- ✓ Totonga tupu ‘i he ngaahi nō ki tu’a mo e nō fakalotofonua;
- ✓ Ngaahi tupu mo e mole ‘i he ngaahi fakafetongi pa’anga muli kotoa pe;
- ✓ Mo’ua kuo tamate’i mo hono to’o ‘o e lesisita;
- ✓ mo ha toe ngaahi me’ a tatau, (etc.).

Tali mei he Potungāue:

Fakatokanga’i ‘a e fokotu’u pea tali ke fai ha ngāue ki he ngaahi ‘akauni ko ‘eni ke fakakau ‘i he founa fakatauhitohi accrual treatment, kā te’mau fai ho’mau lelei taha’ ke kamata ‘i he fakamatala fakapa’anga hoko.

Fakamatala ki he Feliuliuki ‘o e Toenga Pa’anga ‘Inasi:

Ko e fakamatala ko ‘eni’ ‘oku’ne ‘omai ‘a e ngaahi liliu ki he Fakakatoa ‘o e Toenga Pa’anga ‘Inasi ‘o e Pule’anga pea ‘oku fenāpasi pe ia mo e Fakamatala ‘o e Koloa mo e Mo’ua.

‘Akauni ‘e ua (2) na’ a mau vakai ki ai:

- i.Ngaahi Fakatonutonu ki he Ngaahi Ta’u ki mu’ a; mo e
- ii.Ngaahi Uesia ‘o e ‘Akauni ki he Mahu’inga ‘o e Ngaahi Koloa mo e Ngaahi Mo’ua.

Na’ a’ mau vakai’ i taautaha pē ‘a e ongo ‘akauni ni.

12. Ngaahi Fakatonutonu he Ngaahi Ta’u ki mu’ a

‘Isiū:

- ✓ Tukukehe ‘a e fetohi’aki mei he CEO ‘o e Potungāue Pa’anga ki he Kovana ‘o e Pangikē Pule ‘a Tonga, NRBT, ‘o fekau’aki mo e ‘ave ‘o e USD4.2m ki he ‘akauni ‘a e Tonga Cable Ltd ‘i he Pangike BSP, na’ e ‘ikai mo ha toe lekooti pe toketi poupou ‘o felāve’i mo e totongi ‘a e sea ‘a e Digicel.
- ✓ Fakahū ki he pa’anga fakatu’upake na’ e hoko pe ia ‘i he ta’u fakapa’anga lolotonga;
- ✓ Ko e ngaahi tupu mo e mole ‘i he fakafetongi pa’anga na’ e fakapapau’i ko e me’ a pe ia ‘a e ta’u fakapa’anga lolotonga;
- ✓ Ko e toe fakahū ‘o e vouti ki he MoI felāve’i mo e vai ko e ta’u fakapa’anga lolotonga p emo ia; mo e
- ✓ Ko e ngaahi sieke na’ e fakata’ e aongai na’ e lekooti ia ko e me’ a ‘o e ta’u fakapa’anga ki mu’ a.

Na’ e ‘ikai ke’mau ma’ u ha fakamo’oni fe’unga ki he ngata’anga totonu, fakapapau’i ‘o e tu’unga totonu mo e mahu’inga totonu ‘o e ‘akauni ko ‘eni ki he ngaahi fakatonutonu ki he ngaahi ta’u ki mu’ a.

Tali mei he Potungāue

'Oku'mau fakatokanga'i 'a e ola 'o e 'atita pea mo e fakamatala ki he ngaahi 'isiū na'e 'ohake. Te'mau fai 'a e ngāue ke toe vakai'i kotoa 'a e ngaahi 'akauni 'oku kau tototnu ki he ngaahi ta'u ki mu'a 'i he ta'u lolotonga ni. Ko e ngaahi fakamatala totongu mo e lekooti kakato 'e tauhi maau ia 'i 'emau failē, hange ko e founiga angamaheni.

13. *'Akauni Ngaahi Uesia 'o e Mahu'inga 'o e Ngaahi Koloa mo e Mo'ua:*

‘Oku’ mau fiefia ko e ngaahi fakatonutonu ki henināe tali peat kuo fakahoko hono kotoa. Ko e palanisi ki he ta’u 2017/18 ‘oku anga pehe’ ni:

	<i>2018</i>	<i>2017</i>	<i>2016</i>
Palanisi ‘i he faka’osinga ‘o e ‘aho 30 ‘o Sune	-\$84,405,527.00	-\$74,614,077.00	-\$65,334,854.00

Ko e fakaikiiki ki he palanisi ‘o e ‘aho 30 ‘o Sune, 2018 na’e anga pehe’ ni:

➤ “Feliiliuaki fakafetongi pa’anga ‘o e Ngaahi Mo’ua faka-Pule’anga	– \$86,140,382.00
➤ Feliiliuaki fakafetongi pa’anga ‘o e Kau Mo’ua Mai	\$1,416,629.00
➤ Feliiliuaki fakafetongi pa’anga ‘o e Ngaahi ‘Inivesimeni	<u>\$318,226.00”</u>
Fakakātoa	<u>\$84,405,527.00</u>

‘Isiū:

- ✓ Ko e ‘akauni ko ‘eni’ na’e fokotu’u ia ‘o fakahū kotoa ki ai ‘a e ngaahi ngaue fakapa’anga na’e ‘ikai fehu’aki ai ha pa’anga, (*accrual accounting transactions*), pehe ki he ngaahi fakamahu’inga ‘o e ngaahi koloa mo e mo’ua ‘o fakakau ke kakato ‘a e fakamatala’i ‘o e Fakamatala Pa’anga ‘a e Pule’anga.
 - ✓ Ke fakatokanga’i kuo fakahoko ‘a hono ‘ave ‘o e ngaahi fakatonutonu matu’aki taau mei he ‘akauni “Ngaahi Uesia mei hono Fakamahu”inga ‘o e Ngaahi Koloa mo e Mo’ua” ki he ‘akauni “Ngaahi Fakatonutonu ki he Ngaahi Ta’u ki mu’a” ‘o ‘ikai kei hook atu hono fakahui ki he Toenga Palanisi ‘Inasi ‘a ia na’a ne ‘omai ‘a e fihi tu’u ‘o e ‘akauni ko ‘eni’ – “Ngaahi Uesia ‘o e ‘Akauni ki he Mahu”inga ‘o e Ngaahi Koloa mo e Mo’ua ”.
 - ✓ Ko e Ngaahi Fakatonutonu ki he Ngaahi Ta’u ki mu’a’, ‘a ia ‘oku fakahu ki he Fakamatala ‘o e Pa’anga Hūatu mo e Fakamole ‘e faka’osi atu pe ki he Toenga Pa’anga ‘Inasi – ma’u ai pe ‘a e ola tatau. Ko ia, ke kamata ‘a e mavahe mei he ‘akauni Ngaahi Uesia ‘o e ‘Akauni ki he Mahu”inga ‘o e Ngaahi Koloa mo e Mo’ua ki he fakahu ki he Fakamatala Pa’anga Humai mo e Fakamole – kamata mo’oni ‘a e fononga ‘o e vaa’ihala ki he accrual reporting pea faipau ki he ngaahi sipinga mo makatu’unga fakatauhitohi, *IPSAS*.

‘Oku mahu’inga ‘aupito ke feinga ke fakatonutonu ‘a e ngaahi pepa poupou pea lekooti ‘a e ngaahi toho kotoa pē mei he ngaahi nō ‘i muli ‘o tatau pe ‘i he pa’anga mo e koloa, pea ke fakasi’isi ‘i ‘a e founiga ki hono lekooti ‘o e ngaahi fakamatala ko ‘eni’ ‘i he ‘akauni, Ngaahi Uesia ‘o e ‘Akauni ki he Mahu’inga ‘o e Ngaahi Koloa mo e Mo’ua.

Tali mei he Potungāue:

Fakatokanga'i mo fakamālō'ia 'a e ngāue na'e fakahoko fakatoloua 'e he 'Atita' mo e Falepa'anga, 'i hono fakapapau'i 'a e tu'unga mo e mahu'inga totonu 'o e 'akauni ni mei he ngaahi ta'u lahi ki mu'a. 'Oku'mau tali 'a e ngaahi fakatonutonu pea fakatokanga'i 'a e mahu'inga ke 'i ai ha founiga lekooti lelei mo maau 'o e ngaahi ngaue mo e fakamatala kotoa sekau'aki mo e 'akauni ni.

14. Ngaahi Feliuliuki 'o e Fakafetongi Pa'anga.

Fakalahi 18 (Note 18); ko e kātoa 'o e ngaahi feliuliuki ni ko e \$5,058,603: pea 'oku fakamatala'i ia ko e "...fetō'aki 'a e palanisi pa'anga koe'ahi ko e fetō'aki 'a e fakafetongi pa'anga 'i he lolotonga 'o e ta'u ...".

'Isiū:

- i. Ko e Fakalahi 18 (Note 18) 'oku 'ikai ke fakakau ia 'i he Fakamatala Pa'anga Tupu mo e Fakamole. Fakamatala Pa'anga Humai mo e Huatu 'o kapau na'e ma'u mo'oni mai, pe Fakamatala ki he Ngaahi Koloa mo e Mo'ua.

Tali mei he Potungāue

Fakatokanga i pe a mo tali ke fakalaka ange hono fakakau mo e fakamatala ki he 'akauni ni 'i he fakamatala pa'anga 'o e ngaahi ta'u fakapa'anga kaha'u mo hokohoko atu pe.

Fakamatala ki he Ngaahi Koloa mo e Ngaahi Mo'ua:

15. Pa'anga 'i he pangikē mo ia na'e 'i he 'Ofisi 'i he 'aho faka'osi

- ✓ Na'a'mau fakapapau'i 'a e palanisi 'o e pa'anga 'i he 'ofisi 'o e Potungāue 'i he 'aho faka'osi 'a e ta'u fakapa'anga 'oku hā 'i he Fakamatala ki he Ngaahi Koloa mo e Mo'ua, pea 'oku mau falala ko e fakakotoa ia 'o e ngaahi pa'anga 'i he ngaahi 'Ofisi 'o e Potungaue 'i he 'aho faka'osi.
- ✓ Na'a mau fakapapau'i kotoa 'a e ngaahi 'akauni pangike, (Pa'anga Ngae, Pa'anga Fakalakalaka, mo e Pa'anga Talasiti) na'e fakakalasi BAC 'i he Lisi Fakama'opo'opo 'o e Ngaahi Palanisi ki he fakamo'oni tau'ataina mei he ngaahi Pangike. Oku mau falala ki he lekooti 'o e ngaahi 'akauni pangike ko e kotoa 'o e ngaahi 'akauni pangike 'a e Pule'anga kuo fakakau katoa 'i he fakamatala pa'anga.
- ✓ Ko e 'akauni pangike pa'anga ngaue faka'aho 'a e Pule'anga, (BAC0125): Na'a mau toe fika'i 'a e fakatonutonu fakafehoanaki; pea ko e ngaahi fakahu pa'anga fuoloa, ngaahi sieke te'eki ke toho, ngaahi toho hangatonu te'eki ke lekooti, mo e ngaahi fakahu pa'anga hangatonu ki he pangike oku kei tu'u pe te'eki ai ke lekooti pe fai 'a e ngaue fakalelei kiate kinautolu:
 - i. Ko e ngaahi fakahu pa'anga ki he pangike 'oku te'eki ai ke 'asi ia 'i he pangike; \$147,130.66, talu mei he 2014.
 - ii. Ko e ngaahi sieke 'oku te'eki ai ke toho, \$21,829,814.32, talu mei he 2012.
 - iii. Ngaahi toho pa'anga hangatonu mei he pangike (fakamatala (*statements*) 'a e pangike), \$1,155,808.87, talu mei he 2008
 - iv. Ngaahi fakahu pa'anga hangatonu ki he pangike (fakamatala (*statements*) 'a e pangike), \$1,237,938.26, talu mei he 2010.

Ngaahi fakatamaki 'oku 'ata mai:

- i. 'Ikai ke fakahoko ma'u pe hono vakai'i 'a e ngaahi fakahu pa'anga 'oku 'ikai fakakau mai 'i he fakamatala 'a e pangike – fakamahina. Ngaahi Fakatu'utamaki – 'e malava ke 'ikai 'ilo'i ha fakahu pa'anga 'oku 'ikai fakahu ki he 'akauni pangike 'a e Pule'anga; ko ha ngaahi fakahu pangike 'oku 'ikai 'ilo'i mo lekooti taimi totonu; pehe ki he ngaahi fakahu pa'anga na'e 'ikai ke lava o fakapapau'i, (etc.).

- ii. Ko e fakakatoa ‘o e ngaahi sieke kuo te’eki ai ke toho ‘oku fu’u lahi – na’e ‘ikai toe vakai’i taimi totonu ‘a e ngaahi sieke kuo fuoloa hono te’eki ai ke toho; fakamahina 3, fakamahina 6 pe fakamahina 12 ‘i he ‘osi ‘o e ta’u fakapa’anga takitaha.
- iii. Ko e ngaahi toho pa’anga fakahangatonu mei he pangike ‘oku te’eki ai fakahu ki he kalasi fakamole totonu takitaha (‘oku kau ‘i he fa’ahinga ni ‘a e ngaahi sieke kuo ‘osi fakatae’onga’i fakapangike). Ko ha fakatu’utamaki ‘e ala hoko hen; ko ha ngaue kākā ‘e malava fakahoko kae ‘ikai ‘ilo’i leva kei taimi ‘i he taimi hono fakatonutonu fakafehoanaki. Oku tonu ke fai ha ngaue va ofi mo e pangike koe’uhi ke nau ‘omai ‘a e pepa ngaahi fakamatala poupou totonu ki he ngaahi fakamole na’e to’o hangatonu ko’eni pea ke ‘asi totonu hono ‘akauni ‘i hono taimi totonu.
- iv. Tatau pe mo e ngaahi fakahu pa’anga hangatonu ki he pangike na’e ‘ikai ke lekooti leva ‘I he ‘enau fakakalasi pa’anga humai takitaha. Ko e fakatu’utamaki; ko e founiga ngaue ki he fakahu pangike hangatonu ki he ngaahi Potungaue ‘oku te’eki ai ke kakato pe ‘ikai fakapapau’i, hoko ai ‘a e ngaahi fakahu pa’anga humai ‘oku ‘ikai malava lekooti totonu. Ke fai ha ngaue vaofi mo e pangike ke ‘omai ‘a e ngaahi fakamatala totonu ke tokoni ki hono fakapapau’i oku tonu mo kakato hono lekooti ‘o e pa’anga humai fakahu hangatonu ko ’eni.
- v. Ko e toenga ‘o e ‘akauni pangike ‘e 12 tuku keheange ‘a e ngaahi ‘akauni (BAC0125) na’a mau toe fika’i pea fakama’opo’opo ‘a e fakatonutonu fakafehoanaki mo e pangike ‘oku pehe ni; ka ko e katoa ke ia ‘i he ta’u fakapa’anga lolotonga, 2017/18.

Fakamā’opo’opo ‘o e ngahhi fakatonutonu fakafehoanaki, 2017/18:

Ngaahi fakahū pa’anga ki he pangikē ‘oku te’eki ke hū	\$578,069.02
Ngaahi sieke te’eki ke toho	(\$2,613,176.89)
Ngaahi fakahu hangatonu ki he pangikē	\$44,367,.07
Ngaahi toho hangatonu ki he pangikē	(\$734,361.18)

Tali mei he Potungaue

‘Oku mau fakatokanga’i ‘a e ngaahi me’a kuo ‘ohake pea tali ‘a e ngaahi ngaue ko ‘eni ke fakahoko ‘i he fononga ki he kaha’u:

- (i) Ngaue vaofi mo e ngaahi MDAs ke fakapapau’i ko e ngaahi toho hangatonu mo e ngaahi fakahu hangatonu ki he pangike ke fai ha ngaue ki ai pea ke lekooti ‘i he sisitemi he vave taha;
- (ii) Kuo mau kamata ngaue ke to’o ‘a e ngaahi sieke tuku fuoloa; fakafoki ‘a e ngaahi sieke fuoloa ange ‘i he mahina ‘e 12, pea te mau fanonganongo kiate kinautolu ‘oku ‘i ai ‘enau sieke mahina 10 ke omai ‘o ma’u ‘enau sieke na’aa’u ki he ta’u ‘e 1; mo e
- (iii) Toe ngaue vaofi ange mo e ngaahi pangike ki he fakaikiiki ‘a e totongi atu mo e pa’anga humai ke ta’ofi kei taimi ha hoko ha ngaue kākā.

16. Kau Mo’ua Mai

Na’e mau toe fika’i ‘a e tupu na’e totonu ke hilifaki ki he Kau Mo’ua Mai pea fakatokanga’i ai ko e totongi tupu pe na’e ‘osi totongi mai ‘oku malava ‘o lekooti, kae ‘ikai kau ai ‘a e tupu totonu fakakatoa na’e totonu ke totongi mai (Totongi Tupu ‘oku toe ke ma’u mai/Totongi Tupu konga ‘o e Mo’ua Mai).

Ngaahi fokotu’u

- 5. Kiate kinautolu ‘oku nau tokanga ki he Kau Mo’ua Mai ke nau toe tokanga ange; ngaahi founiga tanaki mo’ua mo hono lekooti totonu mo kakato ‘o ha mole ‘oku hoko koe’uhi ko ha ngaahi mo’ua ‘e ‘ikai pe toe totongi mai ia, pehe ki he ngaahi mo’ua kuo tu’u ta’epau pe ‘e ma’u pe ‘ikai lolotonga ‘o e ngaahi ta’u fakapa’anag ka hoko.

Tali mei he Potungāue:

'Oku mau fakatokanga'i 'a e fokotu'u 'a e 'Atita ke fakahoko 'a e ngaue totonu ke toe fakalakalaka ange 'a e tokanga mo e lekotti ki he Kau Mo'ua Mai 'i he fakamatala pa'anga ki he ta'u ka hoko mai. Ko e mo'ua 'o e kautaha Sea Star 'oku mau fakatokanga'i ia ke fakatonutonu 'o fakatatau ki ha tu'utu'uni aofangatuku 'a e Pule'anga.

17. Kelekele mo e Fale, Ngaahi Misini, mo e Ngaahi Me'angae

'Isiū:

- ✓ Koe fakaikiiki na'e to'o mai mei he Sun System na'e tatau ia ki he lekooti 'o e lahi 'o e ngaahi koloa na'e tanaki mai 'i he ta'u, \$21,879,618.09.
- ✓ 'Oku 'ikai ke 'i ai ha Lesisita Koloa Fakakatoa 'o e ngaahi koloa kotoa 'a e Pule'anga. Makatu'unga 'i he'ene hala ha lesisita, 'oku faingata'a ai ke fakao'oni'i 'oku 'i ai ha koloa fe'unga hono mahu'inga mo e \$239,683,843.09 hange ko ia 'oku ha he Fakamatala Pa'anga.
- ✓ Ko e ngaahi koloa na'e fakata'e'aonga'i lolotonga 'a e ta'u 'oku 'ikai ke ne uesia 'a e mahu'inga fakakatoa 'o e koloa 'a e Pule'anga hange ko ia 'oku fakamatala'i 'i he fakamatalapa'anga.
- ✓ 'Oku te'eki ke 'i ai ha tu'utu'uni pau ki he founiga holo mahu'inga 'o e ngaahi koloa 'a e Pule'anga a'u mai ki he ta'u fakapa'anga lolotonga. Ko e mahu'inga fakapa'anga ki he Koloa, ko e tātānaki pe ia 'o e ngaahi mahu'inga kamata na'e fakatau mai 'aki.

Ngaahi fokotu'u

6. Ke'i ai ha palani ngaue (kau ki ai mo e ngaahi vaha'a taimi ke fakahoko ai) kakato mo taau ki he ngaahi Kelekele mo e Fale, Ngaahi Misini moe Ngaahi Me'angae 'a e Pule'anga, pea ke teuteu'i pea tanaki mo e ngaahi tokoni mai mei he ngaahi Potungaue pea ke fakamafai'i ia 'e he 'Eiki Minisita.

Tali mei he Potungāue:

'Okufakatokanga'i 'a e ngaahi fokotu'u mei he 'Atita. Ko hono fa'u 'o e Palani ki he Founiga Pule'i 'a e ngaahi Koloa 'a e Pule'anga 'oku lolotonga fai e ngaue ki ai fakataha mo e tokoni 'a e PFTAC.

18. Mo'ua ki Tu'a Fakapule'anga

'Isiū:

- ✓ Ko e nō fika V0810 mei he IDA, pa'anga USD200,000; mau fiefia kuo lekooti ia pea fakakau foki 'i he fakamatala pa'anga.
- ✓ Ko e fakamo'oni tau'ataina mei he ADB, IFAD, mo e Pangike Fakalakalaka 'a Siaina, 'oku fakamanatu atu ke feinga'i ke ma'u mai ki he ta'u lolotonga.
- ✓ Ko e mahu'inga fakalukufua 'o e nō fakalotofonua 'i he'ene a'u mai ki he 'aho 30 'o Sune 2018 'oku fe'unga ia mo e \$57,349,000 pea kuo fakapapau'i ai ko e fakakatoa 'o e mahu'inga 'o e totongi tupu ke totongi 'i he 'aho pe ko ia ko e pa'anga 'e \$4,391,262.05.
- ✓ Ko e fakakatoa 'o e nō mei tu'apule'anga 'i he'ene a'u mai ki he 'aho 30 'o Sune 2018, ko e \$434,497,544. Ko e fakakatoa leva 'o e totongi tupu 'i he 'aho tatau pe ko e pa'anga Tonga \$1,668,790.81 kae fakangatangata pe eni ki he ngaahi fakamo'oni nō tau'ataina kuo mau ma'u.
- ✓ 'Oku te'eki ke fokotu'u 'i he Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga 'a e ngaahi tu'utu'uni fakatauhitohi ki he ngaahi fakamole 'o e ngaahi nō.

Tali mei he Potungāue

'Oku fakatokanga'i eni 'i he Tafa'aki ki he Ngaahi Mo'ua pea te'mau feinga ke fakalelei'i ia ki he 'akauni 'o e ta'u fakapa'anga hoko mai.

19. Ngaahi Ngae Fakatupu Pa'anga

'Isiū:

- ✓ 'Oku mau fiefia na'e fakahu 'a e tupu na'e mau mai 'i he Fakamatala ki he Pa'anga Tupu mo e Fakamole.
- ✓ Na'e 'i ai mo e totongi tupu ke ma'u mai ko e \$226,942.21 mei he TDB bank 'oku 'omai 'i he 'enau fakamo'oni tau'atāina 'o e 'aho faka'osi 'o e ta'u fakapa'anga, ka na'e 'ikai fakakau 'i he fakamatala pa'anga.

Tali mei he Potungāue:

'Oku'mau fakatokanga'i pea tali 'a e ngaahi fakalelei ko 'eni, pea te' mau ngāue ke fakakau 'eni 'i he fakamatala pa'anga 'o e 2018/19.

20. Pa'anga Talāsiti

- ✓ Ko e pa'anga talāsiti na'e hūmai ko e \$42,970,724 'a ia na'e lekooti 'i he Sun System.
- ✓ Ko e pa'anga talāsiti na'e huatu na'e \$25,327,175 'a ia na'e lekooti mo ia 'i he Sun System.

'Oku'mau fiefia ko e pa'anga hūmai mo e fakamole 'oku fakamatala atu' na'e 'osi fakatonutonu ia 'i he fakamatala pa'anga, 'o 'ikai kau ki ai 'a e ngaahi fakatonutonu mo toe fakahū fakafoki na'e fakahoko he lolotonga 'a e ta'u. Ko e palanisi 'o e fakakātoa 'o e pa'anga talāsiti 'i he 'akauni ko e \$17,643,549, pea ko e ngaahi fakahū fakafoki fakatonutonu na'e fetamate'aki 'o noa pe.

Tali mei he Potungaue

Fakatokanga'i.

21. Vakai'i 'a e Ngaahi Fakatamaki 'e Malava ke Hoko

Ko hono vakai'i 'o e ngaahi fakatamaki 'e malava hoko 'i he tokanga'i mo founa pule'i 'a e Potungāue, ki hono tokanga'i 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga tautau tefito ki he lekooti mo hono teuteu'i o e fakamatala pa'anga 'a e Pule'anga oku tu'u tatau pe mo 'ene tu'u mei mu'a.

Tali mei he Potungaue

Fakatokanga'i ke fakakau 'i he fakamatala pa'anga 2018/19.

22. Vakai'i 'a e malu 'o e founa ngāue fakaloto'i Potungaue

'Oku felālave'i 'eni pea mo hono vakai'i 'a e tafa'aki atita fakaloto'i potungāue 'a ia ko ha tafa'aki mahu'inga 'eni ki he malu 'o e founa ngāue fakaloto'i potungāue. Oku ikai ke fakalakalaka 'eni mei he tu'unga na'e 'i ai 'i he ngaahi ta'u kimu'a.

Tali mei he Potungāue

Ko e va'a ngāue 'atita fakaloto'i potungāue kuo fakaivia 'eni 'i hano toe fakalahi 'a e kaungāue pea kuo'nau ngāue lelei ange kā oku 'ikai ke ngata pe he ngaahi ngāue'ni; lau pa'anga fakatu'upake fakamahina, sivi 'a e vausia, sivi 'a e Falepa'anga 'i Vava'u, 'ovataimi, pea pehē ki hono fika'i 'a e vahe 'a e kau penisoni mo e kau faingata'a'ia.

23. Ngaahi Me'a na'e hoko ka kuo 'osi 'a e Ta'u Fakapa'anga.

Oku te'eki ke fai 'e he Falepa'anga ha ngāue ke fakapapau'i, lekooti, mo fakamatala ki he ngaahi me'a na'e toki hoko kā kuo 'osi 'a e ta'u ka 'oku taau ke fakakau 'i he fakamatala pa'anga.

Ko e ngaahi lekooti mo e fakamatala 'a e Potungāue ko e fakalelei ki he fakamatala pa'anga o e ta'u ki mu'a na'e 'ikai ke fakakau ia 'i he fakamatala pa'anga. Kapau 'oku 'i ai ha ngaahi me'a 'e ala ke uesia he taimi'ni pea ko 'amui ange ai 'a e fakamatala pa'anga 'o e 2018/19 ka oku felāve'i ia mo e 2017/18, 'oku tonu ke lekooti ia mo fakahū ia 'i he fakamatala pa'anga 'oe 2018/19 ko ha fakatonutonu ki he ta'u fakapa'anga kimu'a.

Oku 'ikai ke tatau 'eni mo e fiema'u 'a e *IPSAS 14, (Events After the Reporting Dates)*, 'a ia 'oku fiema'u ai ke fakakau 'i he fakamatala fakalahi 'a e ngaahi me'a mahu'inga 'e lava ke'ne uesia ai e fakamatala pa'anga 'i he vaha'a 'o e 'aho 'osi 'o e ta'u fakapa'anga mo e 'aho hono tuku atu 'o e fakamatala pa'anga:

- ✓ Ke fakakau 'i he fakamatala pa'anga 'a e ngaahi fakatonutonu koe'uhī' ko e ngaahi me'a na'e hoko 'osi 'a e 'aho tuku 'o e ta'u fakapa'anga ka 'oku'nau uesia 'a e fakamatala pa'anga; mo e
- ✓ Ke fakakau pe mo e ngaahi me'a 'osi 'a e 'aho 'o e fakamatala pa'anga, natula mo e fakafuofua ki hono mahu'inga fakapa'anga.

Tali mei he Potungāue

Fakatokanga'i pea tali ke kamata hono fakakau 'a e ngaahi me'a ni 'o kamata 'i he fakamatala pa'anga 2018/19.

24. Kupu Fekau'aki

Ko e feinga ke ma'u mo fakakau 'a e ngaahi fengāue'aki mo e ngaahi kupu fekau'aki 'oku kei fai 'a e ngāue ki ai ke fai o fakatatau mo e *IPSAS 20 Related Party Disclosures*.

Ke e fakamatala ke fakakau;

- ✓ 'a e ngaahi kupu fekau'aki;
- ✓ Ko e ngaahi ngāue na'e fengāue'aki mo e ngaahi kupu fekau'aki;
- ✓ Ko e totongi huhu'i ki he founiga pule fakahoko ngāue pea kau ki ai mo e ngaahi monu'ia 'ikai ke fakapa'anga.

Tali mei he potungāue

'Oku'mau fakatokanga'i mo tali ke fakakau 'eni 'i he fakamatala pa'anga hoko.

25. Muimui'i 'o e ngaahi 'isiū mei he ngaahi ta'u ki mu'a

Ko e ngaahi matavaivai 'eni na'e 'oatu 'i he lipooti 'o e ngaahi ta'u ki mu'a. Na'a'mau toe muimui'i 'a e ngaahi 'isiū 'i he 'emau 'atita 'o e ta'u'ni pea 'oku hā atu 'i lalo 'a e tu'unga 'oku 'i ai.

Ngaahi me'a mei he ta'u ki mu'a	Tu'unga 'i he 'atita 'o e 2017/18
25.1. Ngaahi sieke na'e fakafoki 'e he pangike	
Na'a'mau fakatokanga'i 'a e lahi 'o e ngaahi sieke na'e fakafoki mai he pangike. Ko e ngahi sieke ni na'e lava 'o tala ai ko e ngaahi sieke tali mei he ta'u fakapa'anga 2006/07 'o a'u mai eni ki he ta'u fakapa'anga 2016/17. Ko hono nunu'a ko e mole 'a e pa'anga 'a e pule'anga pea tanaki atu mo e toe faingata'a hono to e ma'u 'o e fa'ahinga koi a. Ko e ngaahi fakamo'oni eni ko e ngaahi sieke fakafoki talu mei he 2007 'oku te'eki ai pe lava ke ma'u mai hono pa'anga.	'Oku kei tu'u tatau pe 'a e 'isiū ko 'eni. <i>Vakai ki he 'Aitemi 15 'i 'olunga</i>
25.2. Ngaahi me'a tuku fualoa mei he fakatonutonu fakatatau mo e pangikē	
'I he vakai ki he fakatonutonu fakahoa mo e pangikē, 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a kuo fuoloa 'oku kei fakakau pe ki he ngaahi fakamatala fakatonutonu' ni. Ko e fakatātā, 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakahū pangikē kae te'eki fakahū mai 'i he fakamatala 'a e pangikē kuo nau ma'u, pea 'oku a'u 'eni ki he 2013/14. 'Oku te'eki ai ke ngāue ki henī 'a e Falepa'anga'. Ko ha ngaahi me'a tuku fuoloa mei he fakatonutonu fakahoa mo e pangikē 'o te'eki ai kumi ke fakapapau'i 'oku ne fakatupulaki 'a e fakatu'utāmaki 'o e ngāue kākā kae 'ikai 'ilo'i fekau'aki mo e ngaahi pa'anga fakapule'anga ko 'eni kuo te'eki ai fakahū pea ma'u 'e he pangikē'.	'Oku kei tu'u tatau pē 'a e 'isiū ko 'eni <i>Vakai ki he 'Aitemi 15 'i 'olunga</i>
25.3 Fakatonutonu Fakatatau mo e Pangikē	
Na'e 'ikai fakahoko 'a e fakatonutonu fakatatau mo e pangikē 'i he taimi totonu mo hono toe sivi'i. Na'e tolo i lōloa 'aupito pea toki fakahū mai 'a e ngaahi fakatonutonu fakatatau mo e pangikē ki he 'Atita' ke mau vakai ki ai. Ko hono fakahoko taimi totonu 'o e fakatonutonu fakatatau mo e pangikē 'oku ne 'omai 'a e ngaahi fakamatala 'aonga mo taimi totonu ke tokoni ki he kau faitu'utu'uni. 'E toe malava foki henī hono ta'ofi pea mo 'ilo'i taimi totonu 'o ha hoko ha ngāue kākā.	'Oku kei tu'u tatau pē 'a e 'isiū ko 'eni. <i>Vakai ki he 'Aitemi 15 'i 'olunga</i>
25.4. Ngaahi 'Akauni Pangikē 'ikai Ngāue'aki	
Na'a mau ma'u mei he fakamo'oni tau'atāina 'a e pangikē 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'akauni pangikē 'ikai ngāue'aki kae kei fakamo'ui 'o 'ikai ke tamate'i ā. 'Oku 'ikai ha pa'anga 'i ai ka 'oku nau kei mo'ui pe. Ko hono nunu'a 'o e ngaahi 'akauni pangikē 'ikai toe ngāue'aki kae kei fakamo'ui pē' ko e mole 'a e Pule'anga' hono toe totongi 'o e ngaahi tolo i pangikē 'o e ngaahi 'akauni' ni	Kuo solova 'a e 'isiū ko 'eni. <i>Vaki ki he 'Aitemi 20 'i 'olunga</i>
25.5. Tauhi Malu 'o e Pa'anga Ngāue	
Ko e mole ko ia 'o e pa'anga 'i he Falepa'anga 'i Vava'u' 'oku ne talamai 'a e faingofua ke ngāue kākā 'aki 'a e pa'anga ngāue 'i he seifi 'a e Potungāue'. 'Oku faingofua 'aupito 'a e ngāue hala 'aki 'o e pa'anga ngāue ko ia', 'oku taau ke fokotu'ha ngaahi founiga ngāue malu'i 'oku fe'unga ke ne malava mata'ofi ha hoko 'a e faingata'a 'ni. Ko e matavaivai 'i he founiga ngāue malu'i 'i hono tauhi malu 'o e pa'anga ngāue 'oku hā ia 'i he mole na'e toki 'osi hoko'.	Kuo solova 'a e 'isiū ko 'eni.

<i>Ngaahi me'a mei he ta'u ki mu'a</i>	<i>Tu'unga 'i he 'atita 'o e 2017/18</i>
25.6. Lekooti Tau'atāina 'oku Tauhi 'e he Potungāue	
Ko e Ngaahi Ngāue Fakatupu Koloa mo e Ngaahi 'Akauni 'oku Tauhi ke 'Ave atu 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau lēkooti 'oku tauhi mavaha 'e he Falepa'anga'. 'I hono teuteu'i 'o e fakamatala pa'anga, na'e kumi pē ngaahi fakamo'oni mei tu'a mei he Potungāue ki he Ngaahi Kautaha Fakapule'anga, ngaahi 'akauni kuo 'osi 'atita'i 'a e Ngaahi Kautaha Fakapule'anga, pea mo e Poate Pa'anga Mālōlō 'a e kaungāue fakapule'anga 'o toki tānaki fakakātoa ia ko e palanisi, 'o toki tānaki atu pe ia ki he Fakamatala 'o e Ngaahi Koloa mo e Ngaahi Mo'ua.	'Oku kei tu'u tatau pē 'a e 'isiū ko 'eni.
25.7 Pa'anga Hūmai – Fakahū ki he Kalasi Hala (Ngaahi Totongi Fakalotofonua, Laiseni, Pa'anga mei he Fakatupu Koloa mo e Kelekele)	
Na'e 'i ai 'a e ngaahi talitotongi na'e fakahū ia ki he ngaahi vouti hala. Na'a mau fokotu'u ke sivi'i tau'atāina 'a e ngaahi sēnolo fakatonutonu ki he Sun System koe'uhī' ke fakasi'isi'i 'a e hala 'i hono fakahū 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga'..	'Oku kei tu'u tatau pe 'a e 'isiū ko 'eni.. Na'e kei ma'u pe 'i he 'atita'i 'o e 2017/18 'a e ngaahi talitotongi na'e fakahū ki he ngaahi kalasi hala <i>Vakai ki he 'Aitemi 4 'i 'olunga</i>
25.8 Pa'anga Fakalukufua mo e Fe'ave'aki Makehe	
Ko e ngaahi talitotongi na'e fakahū ki he Pa'anga Fakalukufua mo e Ngaahi Fe'aveaki Makehe 'oku totonu ke fakakalasi ki honau kalasi totonu takitaha.	'Oku kei tu'u tatau pē 'a e 'isiū ko 'eni. <i>Vakai ki he 'Aitemi 4 'i 'olunga</i>
25.9 Tu'utu'uni ki he Pa'anga Tokoni ki he Patiseti	
Ko e tu'utu'uni fakatapau ki he pa'anga tokoni ki he patiseti ke fakakau ki he fakamatala pa'anga'. Ke fakakau 'i he fakamatala ko ia' 'a e lahi 'o e pa'anga fakatatau ki he aleapau pehē ki he fika 'oku te'eki ma'u mai.	Kuo solova 'a e 'isiū ko 'eni. <i>Vakai ki he 'Aitemi 7 'i 'olunga</i>
25.10 Vāhenga	
'Oku 'i ai 'a e ngaahi faikehekehe 'i he fakatonutonu fakatatau 'o e Lipooti mei he Polokalama Micro-Pay mo e Sēnolo Vausia Vahe'. Tānaki atu ki ai, ko e pepa ngāue 'oku fika'i ai 'a e vahe mei he Micro Pay 'oku 'ikai faile fakataha ia mo e vausia vahe', pea 'oku 'ikai vahevahe 'a e ngaahi fatongia ki hono fakahoko 'o e ngaahi ngāue ki he vāhenga' ka 'oku fai pē ia 'e he 'ofisa ki he vāhenga'.	Kuo solova 'a e isiū ko 'eni. The Kuo fakatokolahi atu 'a e Va'a ki he Vāhenga' 'aki hano tānaki atu 'a e Tauhitohi Pule pea toe vahevahe 'a e ngaahi fatongia ki he kaungāue 'o e Va'a' ni. Ko e kehekehe 'i he vaha'a 'o e Lipooti Micro-Pay pea mo e Senolo Vausia.
25.11 Aleapau Tokoni Fakangāue	
Ko e ngaahi tokoni fakapa'anga ki he ngaahi ngāue 'oku totongi 'e he ngaahi Potungāue 'o fakafofonga'i 'a e Pule'anga ki he ngaahi sino 'i tu'a' 'oku 'ikai fai 'i ha aleapau. Neongo pe 'oku 'i ai 'a e ngaahi Tu'utu'uni Kapineti ki ai, ka 'oku fiema'u ke teuteu'i pea fakamo'oni mo e sino 'i tu'a' kiai, pea faipau ki he aleapau koia' fakatatau ki he Tu'utu'uni Faka-Falepa'anga ki ai', konga v 35(2).	'Oku kei tu'u tatau pe 'a e 'isiū ko 'eni
25.12 Pa'anga 'oku Tokanga'i 'e he Pangikē Fakalakalaka, (TDB), (Ki He Fakalakalaka 'o e Sekitoa Taautaha)	
Ko e palanisi 'o e pa'anga 'oku tokanga'i 'e he Pangikē Fakalakalaka' 'oku 'ikai fakakau 'i he fakamatala pa'anga'. Tānaki atu ki ai, 'oku 'i ai 'a e ngaahi kehekehe 'i he palanisi kamata 'i he ngaahi lipooti fakuata 'a e TDB. Na'e fokotu'u atu 'e he 'Atita ke toe sivi'i 'e he	'Oku kei tu'u tatau pe 'a e 'isiū ko 'eni.

Ngaahi me'a mei he ta'u ki mu'a	Tu'unga 'i he 'atita 'o e 2017/18
Potungāue Pa'anga' 'a e tonu mo e kakato 'o e lipooti fakakuata mei he TDB. Ko ha kehekehe ke fakatonutonu mo e kau pule 'o e TDB.	
25.13 Ngaahi Ploseki Fakalakalaka 'i tu'a mei he Fatongia Fakatauhipa'anga 'a e Pule'anga	
'Oku mahino lelei pē 'a e 'ikai kau atu 'a e Potungāue Pa'anga' ki he ngaahi poloseki 'oku fakapa'anga 'e he ngaahi tokoni 'a ia 'oku totongi hangatonu pē 'a e pa'anga ki he ngaahi kautaha 'ikai fakapule'anga, (NGO), 'oku nau fakahoko. Kaneongo ia, na'e fokotu'u atu ke feinga'i ke fakakau mai mo e ngaahi poloseki koia' 'aki hano fakahū 'o e ngaahi fakamatala ki ai 'i he Nouti 'o e fakamatala pa'anga.	'Oku mau fiefia mo fakamālō'ia 'i he feinga 'a e Potungāue Pa'anga 'o fakakau mai 'a e fakamatala ki he ngaahi poloseki 'i tu'a ko 'eni' ki he fakamatala pa'anga, Nouti 8.
25.14 Ngaahi sieke te'eki ke ma'u 'e he Pangikē	
Ko e ngaahi sieke 'oku te'eki fakahū ki he pangikē ki hono totongi atu' 'oku fuoloa atu 'o a'u ki he ta'u fakapa'anga 2011. Ko e ta'u ia 'e nima mo e te'eki ai fai ha ngāue kiate kinautolu ke kaniseli pe fakafoki 'i he lekooti 'a e Falepa'anga'. Na'e fokotu'u atu 'e he 'Atita' ke toe sio leva ki he ngaahi sieke te'eki toho fuoloa ko 'eni' mo hano fakatonutonu	'Oku kei tu'u tatau pe 'a e 'isiū ko 'eni. <i>Vakai ki he 'Aitemi 15 'i 'olunga</i>
25.15 Kau Mo'ua Mai – vahevahe ki he Mo'ua Mai Lolotonga mo e Mo'ua Mai Taimi Lōloa Atu	
'Oku 'ikai malava 'e he 'Atita' 'o fakamo'oni'i 'a e vahevahe ki he Mo'ua Mai Lolotonga mo e Mo'ua Mai Taimi Lōloa'. 'Oku 'ikai ha lekooti fakamo'oni pe ko ha ngaahi lisi 'oku fakamatala ai ki he vahevahe ko 'eni'. Tānaki atu ki ai, na'e fokotu'u atu 'e he 'Atita' ke fakakau ki he fakamatala pa'anga' 'a e tolo i ke ma'u mai pea fakahā 'a e konga lolotonga mo e konga taimi lōloa atu pea ke fakakakato hono ngaahi pepa ngāue mo e lisi ke fakamo'oni'i ki ai.	'Oku kei tu'u tatau pe 'a e 'isiū ko 'eni.
25.16 Koloa, Ngaahi Misini mo e Ngaahi Me'angāue	
Kuo 'oatu 'e he 'Atita' 'a e tala fakakaukau liliu 'o ta'u lahi 'eni makatu'unga 'i he 'ikai malava fakamatala ki he kakato mo e mahu'inga totonus 'o e ngaahi koloa'. Ko e fakakau 'o e fakamatala 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi mo'ua ki he fakamatala pa'anga' ko e fakakaukau ia 'a e Minisitā Pa'anga ke fakakau mai ke lelei ange 'a e 'ata-ki-tu'a mo e kakato 'a e fakamatala ngāue mo e talui 'a e sekitoa fakapule'anga..	'Oku kei tu'u tatau pe 'a e 'isiū ko 'eni. <i>Vakai ki he 'Aitemi 17 'i 'olunga.</i>
25.17 Ko hono fakamatala 'o e Tokoni mei Tu'a	
Ko e 'isiū fekau'aki mo e fakamatala'i 'o e tokoni mei tu'a na'e 'ohake 'i he lipooti 'o e 'atita kimu'a	'Oku kei tu'u tatau pe 'a e 'isiū ko 'eni.
25.18 Ngaahi totongi fakahoko 'e he ngaahi sino kehe ma'ae Pule'anga	
Ko e ngaahi totongi 'e he ngaahi sino mei tu'a ma'ae Pule'anga' 'oku 'ikai kau 'i he fakamatala pa'anga'. Ka 'oku fiema'u ke fakakau kinautolu 'i he Fakamatala 'o e Pa'anga Hūmai mo e Hūatu 'o faipau ki he IPSAS. 'I he Nouti (vi) ki he ngaahi tu'utu'uni fakatauhitohi 'oku fakamatala ai 'o pehē kuo te'eki ai fai ha totongi pehē' ni pe fakamo'oni'i ha totongi pehē' ni. Neongo kotoa pe ia, 'oku fiema'u 'a e fakamatala ki ai fakatatau ki he IPSAS	'Oku kei tu'u tatau pe 'a e 'isiū ko 'eni.
25.19 Fakamala 'o e 'ikai fakakakato 'o e ngaahi makatu'unga mo e ngaahi fiema'u	
Ko e 'isiū 'eni fekau'aki mo e pa'anga tokoni ki he Patiseti' na'e fokotu'u 'e ma'u mai 'i he ta'u ko ia' kae 'ikai ma'u mai ia. Ko e 'isiū ke fakakau ki he fakamatala pa'anga 'a e fakamatala kakato ki he lahi 'o e pa'anga tokoni ki he patiseti, pa'anga na'e ma'u mai 'i he ta'u, pa'anga na'e 'ikai ma'u mai pea mo e 'uhinga ki ai'.	Kuo solova 'a e konga 'o e 'isiū ko 'eni 'i he 'akauni 2017/18. <i>Vakai ki he 'Aitemi 7 'i 'olunga partially</i>

2.4 Fakamatala Pa'anga 'o e Pa'anga Talasiti 'a Tonga, 2013 – 14

'I he 'aho 20 'o Sune, 2017 na'a mau 'oatu 'a e talafakakaukau haohaoa ki he fakamatala pa'anga 'a e Pa'anga Talasiti 'a Tonga ki he ta'u fakapa'anga na'e ngata 'i he 'aho 31 'o Ma'asi 2014.

Na'e fakahū atu 'a e lipooti fakaikiiki ki he CEO 'o e Potungaue Pa'anga 'i he 'aho 30 'o Sune, 2017 pea na'e fakahā ai 'a e ngaahi ola 'o e 'atita;

- i. Na'e 'ikai ha 'isiū ngali fakatu'utamaki neongo na'e 'i ai pe 'a e ngaahi fakatonutonu na'e fai pe talanoa ki ai mo e CEO pea fakahoko kotoa pe.
- ii. Hange ko ia na'e 'ohake 'i he ngaahi 'atita ki mu'a, ko hono lekooti kuo holoki 'a e Tipositi Ta'ofi, (*Retention Deposit*), 'oku te'eki ai ke fakahoko pea 'oku toe 'oatu ai pe hen'i 'a e tokanga tatau 'a e 'Atita. 'Oku'mau ma'u foki 'a e fetu'utaki mai 'a e Pillsbury Winthrop Saw Pittman Ltd. Mei 'Amelika 'a hono holoki ko 'eni 'o e Tipositi Ta'ofi mei he USD100,000.00 ki he USD10,000.00. Na'e fai 'a e felotoi 'e fai 'a e ngāue ki he me'a ni 'i he kaha'u vave mai.
- iii. 'Oku'mau fiefia ke'mau fakahā hen'i 'a e tokoni lelei mei he kau pule fakahoko ngāue lolotonga 'a e 'atita. Na'a'mau ma'u 'a e lekooti mo e fakamatala kotoa pe na'e totonu ke'mau vakai ki ai.

2.5 Vakai'i 'o e Fakamatala Fakakuata 'o e Pa'anga Hūmai mo Hūatu

Na'e 'oatu 'a e ngaahi Setifikeiti Tala Fakakaukau Kakato 'a e 'Atita 'i he 'aho 22 'o Fepueli, 2019 ki he ngaahi Fakamatala Fakakuata 'o e Pa'anga Hūmai mo Hūatu 'a e Pule'anga ki he ngaahi kuata ko 'eni.

- i. 1 'o Siulai ki he 30 'o Sepitema, 2017;
- ii. 1 'o Siulai ki he 31 'o Tisema, 2017; mo e
- iii. 1 'o Siulai ki he 31 'o Ma'asi, 2018.

Ko e tefito'i matavaivai na'e 'ohake 'e he 'Atita 'i hono vakai'i 'o e ngaahi fakamatala fakakuata, ko e 'ikai ke 'omai 'i hono taimi totonu o hange ko ia 'oku tu'utu'uni'i 'i he Lao ki hono Pule'i 'o e Pa'anga 'a e Pule'anga. Na'a mau ma'u 'a e fakamatala fakakuata fakataha mo e Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga ki he 2017-18 'i he 'aho 20 'o Tisema, 2018. Ko e tōmui 'aki ia 'a e māhina 'e 6 ki he 12, pea 'oku mātu'aki fiema'u ke fai ha tokanga lahi ki ai.

VAHE 3: NGAahi POTUNGĀUE ‘A E PULE’ANGA, MDAs

3.1 Fakamā’opo’opo

Lolotonga ‘o e ta’u, na’ā mau ‘atita’i ai e Potungāue ‘e fitu (7) [Potungāue Pa’anga mo e Palani Fakafonua (MoFNP), ‘Ofisi ‘o e Palēmia (PMO), Potungāue Fakamaau’anga, Potungāue Ako & Akongāue (MoET), Potungāue Mo’ui (MoH), Potungāue Fonua & Koloa Fakaenatula (MoLNR)], ‘atita makehe ‘e 1, ‘oatu ‘a e ngaahi tohi ki he kau Pulengāue, Tohi Fakamo’oni ‘e 23 ki he ngaahi ako ‘ikai fakapule’anga pea mo hono fakapapau’i ‘o e pa’anga mālōlō (Transfer Values).

Na’ā mau ‘ohake ‘a e ngaahi matavaivai ‘e 83 pea fakahoko mo e ngaahi fokotu’u ‘e 93 ‘o kau atu ki ai mo e ‘atita makehe. Na’e fakafiemālie pē ‘a e tali mei he ngaahi Potungāue ‘a ia ‘oku fakakau atu ‘i he lipooti’ni.

3.2 Puipuitu’a

Ko e fatongia fakamatala pa’anga ‘a e Pule’anga’ ‘oku tāfataha pe ia ‘i he Potungāue Pa’anga, ‘a ia ko hono fa’u ‘o e Fakamatala Pa’anga ‘a e Pule’anga ‘o e ta’u fakapa’anga takitaha. Ko ia ai, ‘oku ‘ikai ke fa’u ‘e he ngaahi potungāue ha’ā nau fakamatala pa’anga ‘o e ta’u fakapa’anga’ takitaha.

Kaneongo ia, ko e ngaahi Potungāue kotoa pē ‘oku’nau tokanga’i, fakahoko, mo tauhi lēkooti ‘a e kotoa ‘o e ngaahi ngāue fakapa’anga kotoa pē ‘o fakatatau pea mo e founiga tauhitohi fakapa’anga ‘a e Pule’anga’ ‘o hangē ko e tu’utu’uni ‘a e lao. ‘Oku’mau fakahoko leva hono ‘atita’i ‘o fakatatau pē mo e tu’utu’uni ‘a e lao ki hono tokanga’i e malu mo hono ngāue’aki e pa’anga mo e ngaahi koloa ‘a e Pule’anga.

‘Oku’mau fakahoko hono ‘atita’i ‘o e ngaahi Potungāue ‘a e Pule’anga hokohoko pe ‘o ‘ikai li’aki ha vaha’ā taimi. ‘A ia ko e palani pea fakahoko ‘o e ‘atita ko ‘eni’ ‘oku mei he taimi na’e ngata ai ‘a e ‘atita ki mu’ā ‘o a’u mai ki he taimi ‘oku kamata ai ‘a e ‘atita ko ‘eni, pea ko e ngaahi vaha’ā taimi ‘oku ‘atita’i’ ‘oku fakahā atu pe ia ‘i he lipooti ‘o tatau pe mo ‘emau lipooti ki he kau Pulengāue.

Ko e ngaahi ola ‘o ‘emau ‘atita’ na’ā mau ma’u ia mei he ‘emau ngaahi founiga faka’atita na’e fokotu’u pē ‘o fakataumu’ā ki hono sivi mo vakai’i ‘a e ngaahi founiga fakatauhitohi mo e fakahoko fatongia ‘a e Potungāue takitaha. Pehē foki, na’e ‘ikai ke’mau sivi faka’auliliki ‘a e ngaahi founiga ngāue pea ‘e ‘ikai malava ke pehē ko e fakamatala faka’auliliki ‘eni ‘o e ngaahi matavaivai kātoa, pe ko e kotoa ‘o e ngaahi fakalelei ke fakahoko.

3.3 Ngaahi Ola ‘o e ‘Atita mo e Ngaahi Fokotu’u

3.3.1 Potungaue Mo’ui (MOH)

Vaha’ā taimi na’e ‘atita’i: Ma’asi 2015 – Ma’asi 2018 (mahina ‘e 37)

1. Sivi’i ‘o e tu’unga haisini ‘a e ngaahi pisinisi

‘Oku ‘i ai ‘a e foomu ‘oku ngau’aki ‘e he Potungaue ki hono sivi’i ‘o e ngaahi pisinisi pe ‘oku nau fakakakato mo muimui ki he ngaahi fiema’u ‘a e lao ki he tu’unga haisini ‘oku totonu ke ‘i ai ‘a e ngaahi pisinisi. Lolotonga ‘a e ‘atita, na’ā mau fakatokanga’i ko e foomu ko ‘eni ‘oku ngau’aki pe ‘i he ‘uluaki sivi’i ‘o e pisinisi. ‘Oku ‘ikai leva ke ‘i ai ha fa’ahinga fakamo’oni pe ko ha lekooti ‘oku tauhi ‘e he Potungāue ‘a e ngaahi sivi ki mui.

Ngaahi fokotu'u

1. Ki he va'a 'o e sivi haisni 'o e ngaahi pisinisi ke fakapapau'i 'oku'nau ngāue'aki 'a e foomu 'i he sivi kotoa pe. Ko e ngaahi foomu ko 'eni ke tauhi maau ke fakapapau'i na'e fakakakato pea fakahoko 'a e sivi pea mo maau 'a e lekooti.

a. Lekooti 'o hono muimui'i 'o e ngāue kuo fakahoko fekau'aki mo e ngaahi launga.

'Oku toe fakafatongia'aki foki 'e he va'a tatau 'a hono fakatotolo'i 'o e ngaahi lāunga mei he kakai fekau'aki mo e ngaahi 'isiū 'oku'ne uesia 'a e mo'ui 'a e kakai. Ko e ngaahi lāunga ko'eni 'oku lekooti ia 'e he va'a ki he lesisita 'o e ngaahi lāunga pea toki paasi mei ai ki ha 'ofisa mo'ui mo e supavaisa ke'na ngāue ki he ngaahi lāunga takitaha.

Ko e hili 'a e ngāue ki he lāunga kotoa pe pea 'oku lekooti 'a e ola 'o e ngāue takitaha ki he lesisita. Na'a'mau fakatokanga'i ko e lekooti kakato 'o e ngāue na'e fakahoko 'i hono muimui'i 'o e ngaahi lāunga 'oku vaivai. Na'e lahi 'a e ngaahi lāunga kuo fuoloa pea 'oku hā 'i he lesisita 'e fai hono muimui'i 'e he Potungāue kā na'e 'ikai ha toe fakamatala ke mahino pe na'e fakahoko ia pe 'ikai.

Ko e matavaivai 'i he 'ikai kakato 'a e lekooti, 'e malava ke toe hoko 'a e 'isiū tatau ki he mo'ui' kapau na'e 'ikai muimui'i fakamaatoato mo faipau ki ai.

Ngaahi fokotu'u

2. Ke fakapapau'i 'e he va'a ko 'eni' ko e ngāue kotoa pe ki hono muimui'i 'o ha lāunga 'oku lekooti mo fakakakato 'a e lesisita lāunga.
3. Ke fai 'e he supavaisa 'o e ngaahi lāunga hano toutou vakai'i 'o e lesisita ma'u pe ke fakapapau'i ko e launga kotoa na'e fiema'u ke muimui'i kuo'osi muimui'i pea mo fakapapau'i 'oku fai ma'u pe hono muimui'i 'o e launga kotoa pe.

2. Ngāue 'ovataimi

a. Founga pule'i 'o e 'ovataimi – matavaivai hono vakai'i 'o e ngaahi foomu 'ovataimi

Ko e 'ofisa ngāue kotoa pe 'oku ngāue 'ovataimi kuo pau ke'ne fakafonu 'ene foomu 'ovataimi pea 'oatu ki he'ene supavaisa ke'ne vakai'i pe 'oku tonu mo taau pea fakapaasi.

Na'e mahino 'a e matavaivai 'i he 'ikai ke fakahoko lelei hono sivisivi'i e ngaahi ngāue 'ovataimi ke fakapapau'i 'oku mo'oni mo tonu pea na'e fai 'a e ngāue. Na'e 'i ai 'a e ngaahi 'ovataimi 'e ni'ihī 'i he vakai tau'atāina 'a e 'Atita 'oku lahi hono houa ngāue, ka na'e 'ikai ha fakamatala pe fakamo'oni fe'unga mo mahino mei he foomu 'o e ngāue na'e fai ke poupou ki he houa 'oku fakahū mai. Na'e toe mahino foki ai 'a e 'ikai ke malohi hono sivisivi'i mo vakai'i 'e he kau supavaisa e ngaahi foomu 'ovataimi 'a e kaungāue.

Ngaahi fokotu'u

4. 'Oku fiema'u ke toe fakamamafa'i 'e he kau 'ofisa pule 'o e Potungāue ki he kau supavaisa 'o e va'a takitaha 'a e mahu'inga ke toe malohi ange hono vakavakai'i mo hono sivi'i 'o e ngaahi 'ovataimi 'oku 'oatu 'e he 'ofisa ngāue takitaha ke fakapapau'i 'oku mo'oni mo tonu.
5. Ko hono sivi'i 'o e ngaahi foomu 'ovataimi 'a e Potungāue 'oku totonu ke fakamatala'i mahino ai 'a e ngaahi makatu'unga mo e ngāue na'e fakahoko ko e fakamo'oni ki he ngāue 'ovataimi pea ke'ne lava ke fakamatala'i lelei 'a e ngaahi houa ngāue 'oku totongi.

Tali mei he Potungāue

'Oku tali 'e he Potungāue 'oku 'i ai 'a e matavaivai 'o hono sivi'i 'e he kau supavaisa 'a e ngaahi foomu 'ovataimi 'a e kaungāue pea mo e fiema'u ke tokanga'i lelei 'e he kau 'ulu 'o e ngaahi va'a 'enau takitaha 'ovataimi. I he taimi tatau 'oku totonu foki ke fakakau 'a e fatongia mahu'inga ia ko 'eni' 'i he'enau fakamatala fatongia (job description).

e. Fika'i 'o e totongi ki he ngaeue 'ovataimi

'I he hono sivi'i 'o e ngaahi totongi 'ovataimi, na'e mahino mai 'a e ngaahi 'ovataimi na'e fehalaaki hono fika'i 'o e totongi. Na'e tupu 'a e fehalaaki ni mei he ngaahi 'ovataimi na'e ngāue'aki e makatu'unga (rate) kehe mei he me'a totonu. 'Oku kau heni 'a e ngaahi 'ovataimi na'e liunga ua (double time) ka na'e totonu ke taha mo e konga pe (time and a half). Na'e mahino ko e fehalaaki mei he kehekehe 'o e faka'uhinga 'a e MoF pea mo e MoH 'o e makatu'unga 'oku tonu ke ngāue'aki.

Ngaahi fokotu'u

6. Ki he Va'a Pule Fakaloto'ingāue 'a e Potungāue (Administration Division) ke ngāue fakataha mo e MoF ke fakapapau'i 'oku ngāue'aki 'a e makatu'unga (rate) totonu ki hono fika'i 'o e 'ovataimi, tautau tefito ki he ngāue tu'apō Sapate.

Tali mei he Potungāue

'Oku tali 'e he Potungāue 'a e fokotu'u kuo 'omai pea 'oku mahino ko e 'isiū 'eni 'oku lolotonga lele pe 'a e sepōtalanoa'aki pea mo e Potungāue Pa'anga ki ai pea na'e 'osi fakatonutonu. Fekau'aki pea mo e fokotu'u ki hono ngāue'aki 'a e makatu'unga 'oku liunga ua (double time) ko e me'a pē na'e 'osi lele mai mei mu'a ki he ngāue Sapate pea 'oku fiema'u ke 'omi ha taimi fe'unga ki he Potungāue ke talatalanoa pea mo e kaungāue kimu'a pea toki liliu koe'uhī' ke 'oua 'e hoko ha ngaahi ta'efemahino'aki mo ha fetōkehekehe'aki.

f. 'Ikai fakapaasi 'a e ngāue 'ovataimi ki mu'a pea toki fakahoko

Na'e 'i ai 'a e ngaahi ngāue 'ovataimi na'e 'uluaki fakahoko 'a e ngāue ia ki mu'a 'oku te'eki ke fakapaasi. 'Oku mahino pe ki he 'Atita 'oku 'i ai 'a e ngaahi ngāue fakatu'upake 'a e Potungāue 'oku fiema'u ke fakahoko he taimi pe ko ia', ka ko e ngaahi ngāue 'ovataimi 'ikai fakatu'upakē 'oku fiema'u ke 'uluaki fatu hano palani 'o fakapaasi mei he pule 'o e Potungaue pea toki fakahoko 'o fakatatau mo e Tu'utu'uni Fakahinohino Fakafalepa'anga, Kupu 40 pea mo e Tu'utu'uni PSC, kupu 7.2.

Ngaahi fokotu'u

7. Ko e kau pule 'o e ngaahi va'a ke'nau fakapapau'i ko e ngaahi ngāue 'ovataimi kotoa pe 'oku fiema'u ke fakapaasi tukukehe ange 'a e ngaahi ngāue fakatu'upakē ki mu'a pea toki fakahoko 'a e ngāue.

Tali mei he Potungāue

'Oku seinga 'a e Potungāue 'i hono tukuingata ke fakapapau'i 'oku muimui pau ki he ngaahi lao mo e tu'utu'uni fekau'aki mo e ngāue 'ovataimi. Kuo fai 'a e fengāue'aki mo e ngaahi va'a kotoa ke fakapapau'i ko e ngāue 'ovataimi kotoa pe 'oku fakapaasi pea toki fakahoko 'a e ngāue tukukehe 'a e ngaahi ngāue fakatu'upakē.

3. Kau ‘Ofisa Ngāue Fakafaito’o Fakataautaha (Medical Practitioner)

a. Kau ‘ofisa ngāue fakafaito’o ‘oku ‘ikai lesisita ‘i he potungāue

Na’e mau vakai ki he ngaahi founiga ngāue ‘a e Potungāue ki hono fakapapau’i ‘oku lesisita ‘a kinautolu kau ‘ofisa ngāue fakafaito’o, ngāue nifo, talavai, mo e kaungāue taautaha fekau’aki mo e mo’ui ‘oku lesisita ‘i he lesisita ‘a e Potungāue Mo’ui. Na’au toe vakai foki ki he lekooti pea mei he Potungāue Fefakatau’aki mo e Leipa ‘oku nau tauhi mo lekooti kinautolu ‘oku ‘i ai ‘enau laiseni ke ngāue fakapisinisi fakafaito’o taautaha.

Na’e ma’u ‘a e hingoa ‘o e toko ono (6) ko e kau ‘ofisa ngāue fakafaito’o ‘oku nau fakalele pisinisi fakataautaha ‘i he lisi ‘a e Potungāue Fefakatau’aki mo e Leipa ka ‘oku ‘ikai ke lesisita kinautolu pe fakapaasi mei he poate ngāue fakafaito’o ‘a e Potungāue Mo’ui.

Ngaahi fokotu’u

8. ‘E kei hokohoko atu ‘a e ngāue ki he tali mei he Potungāue pea mo e Potungāue Fefakatau’aki mo e Leipa.

Tali mei he Potungaue

Ko e fatongia ‘o e Poate ki hono lesisita ‘o e kau ‘ofisa mo’ui ‘oku nau ma’u ‘a e taukei ke fakalele pisinisi fakafaito’o taautaha ‘oku ‘omai ‘enau foamu kole ke lesisita kinautolu. ‘Oku fai leva hono vakai’i ‘e he Poate ‘enau tu’unga taukei pea ‘orange ‘enau setifikeiti ke nau ngae fakafaito’o taautaha. ‘Oku ‘ikai ko e fatongia ‘o e Potungaue ke kumi ‘akinautolu ‘oku nau fakalele pisinisi fakafaito’o ka ‘oku ‘ikai ke nau lesisita ke omai ‘oleisita.

‘Oku toe ‘oatu foki ‘e he Potungaue ‘a e fakamatala lesisita ki he Potungaue Fefakatau’aki mo e Leipa ke tokoni ki he ‘enau foaki atu ‘a e laiseni ‘oka fiema’u, pea ‘oku ‘i he Potungaue Fefakatau’aki mo e Leipa ‘a e fatongia ke fakapapau’i ‘oku foaki atu pe laiseni kiate kinautolu kuo fakamo’oni ki ai ‘a Potungaue Mo’ui. Tanaki atu pe ki hen, ‘oku kei faka’uli’ulilatai ‘a e kau ngae fakafaito’o ngae fakafaito’o ‘a e mohuku ‘akau fai’o (herbalists) he ‘oku ‘ikai fiema’u ia ‘e he lao ken au lesista.

4. Pa’anga Hūmai

a. Ngaahi founiga ngae ki hono tānaki ‘o e silini mei he ngaahi uooti

Na’e fai hono vakai’i ‘a e lesisita ‘o e kau mahaki ‘i he ngaahi uooti ‘a e falemahaki. Na’e mahino mei he vakai ko ’eni na’e tokolah ‘a e kau mahaki na’e faka’atā ka na’e ‘ikai ha fakamo’oni na’au totongi ‘a e tokoto ‘i he falemahaki. Ko e kau mahaki kotoa pe ‘oku fakatokoto ‘oku lesisita ‘i he uooti takitaha pea ‘i he teu ke’au faka’atā te’au totongi pea ‘oku ‘omai ‘e he uooti ‘enau fika tali totongi ‘o lesisita ke mahino na’au totongi. Na’e tokolah ‘a e kau mahaki kuo faka’atā ka ‘oku ‘ikai ha’au fika tali totongi ‘oku hā he lesisita ke fakapapau’i na’au totongi.

‘Oku mahino pe ki he ‘Atita ‘oku fakapotopoto pe ‘a e ta’etotongi ‘a e si’i fa’ahinga ‘oku ‘ikai lava ‘o totongi ka ‘oku fiema’u pe ke lekooti ke maau ‘i he lesisita. Ko e palopalema ‘e ala hoko mei he ‘ikai ke mā’opo’opo hono lekooti he lesisita ‘e lava ke ngāue hala’aki ‘a e silini ‘a e Potungāue kapau na’e totongi pe ha kau mahaki pea ‘ikai lekooti ‘a e silini kae fakahā pē na’e faka’atā ta’etotongi.

Ngaahi fokotu'u

9. ‘Oku fokotu’u atu ki he Potungāue ke’nau vakai’i ha founiga ‘e faingofua ki he ngāue fekau’aki mo hono lekooti ke maau ‘a e ngaahi totongi mei he kau mahaki. Ko e kau mahaki ‘oku faka’atā ta’etotongi ‘oku totonu ke fakapaasi ‘e ha ‘ofisa mā’olunga pea ke kei lekooti pe ‘i he lesisita ‘a e kau mahaki ke maau pe ‘a e lekooti ‘o e pa’anga hū mai ‘a e Potungāue.

Tali mei he Potungāue

‘Oku tali ‘e he Potungāue ko e ‘isiū ‘eni ‘oku fai ‘a e tokanga ki ai fekau’aki mo e pa’anga ‘oku tānaki mei he kau mahaki ‘oku fakatokoto. Ko e kau mahaki ‘oku faka’atā ‘i he faka’osinga ‘o e uike ‘oku ‘ikai ha ‘ofisa tānaki pa’anga ‘oku ngāue he taimi ko ia pea pehe kiate kinautolu ‘oku ‘ikai lava totongi, pea ‘oku sio ‘a e Potungāue ki ha founiga ke lava ‘o lekooti ‘aki ‘a kinautolu ko’eni.

e. Ngaahi pa’anga te’eki ke tānaki

Ko e lesisita ‘a e Potungāue he taimi’ni na’e lekooti fakamuimui pe ai ‘a e pa’anga te’eki tānaki ‘i he 2015. ‘Oku fiema’u ‘e he Ngaahi Tu’utu’umi ngāue ki hono Ngāue’aki ‘a e Pa’anga ‘a e Pule’anga kupu si’i 77(3) ke fakahoko ‘eni.

Ngaahi fokotu'u

10. Ke fakapapau’i ‘e he supavaisa ‘o e va’a tānaki pa’anga ‘a e Potungāue ‘oku lekooti ‘a e ngaahi pa’anga te’eki tānaki ‘i he taimi kotoa pe.

5. Fakatau Koloa Lalahi

a. ‘Ikai ke palani’i ‘a e fakatau koloa lalahi

‘Oku teuteu’i ‘e he Potungāue ‘a ‘enau palani fakatau koloa lalahi fakata’u ke fakahū atu ki he va’a fakatau koloa lalahi ‘a e MoF. Na’e hā mei he ‘atita na’e ‘i ai ‘a e matavaivai ‘i he feongoongoi mo e ngāue fakataha ‘a e ngaahi va’a ‘o e Potungāue pea mo e va’a fakatau koloa ‘a e Potungāue. Na’e hā mai mei hono vakai’i ‘a e palani fakatau fakata’u ‘oku ‘ikai ke fakamahino pau ai ‘a e ngaahi koloa kotoa pe ‘oku palani ‘e he Potungaue ke fakatau ‘i he ta’u.

Ngaahi fokotu'u

11. ‘Oku fokotu’u atu ki he kau ‘ulu ‘o e ngaahi va’a takitaha ‘o e Potungāue ke’nau fakapapau’i ‘oku palani’i lelei ‘enau ngaahi fiema’u pea ke fakahū atu ‘eni ki he va’a fakatau ‘a e Potungāue ke fakakau ki he palani fakatau fakata’u.

Tali ‘a e Potungāue

I he ta’u ‘e ua (2) kuohili, na’e ‘ikai ha taimi fe’unga ke teuteu’i ai ‘emau palani ngāue loloa (Corporate Plan). Ko ia na’e ngae’aki pe ‘e he Potungaue ‘a e palani ngae’loloa ko e palani fakata’u ia fakataha mo e palani fakatau koloa lalahi fakata’u. Ka ‘i he lolotonga ‘o e ta’u fakapa’anga, ‘oku fai ‘a e ngae’ke fakapapau’i ‘oku fatu pea maaui ‘a e Palani Ngaue ki he Ta’u (AMP), Palani Taimi Loloa (CP), mo e Palani Fakatau (PP) ‘a e Potungaue.

e. Tokanga'i 'o e lahi 'a e faito'o (drugs)

'Oku ngāue'aki 'e he Potungāue 'a e sistemi fakakomipiuta ko e M-SUPPLY, ki hono lekooti 'o e ngaahi lekooti fakafaito'o mo e fo'i'akau 'a e falemahaki. Ko e fehū'aki holo 'a e faito'o mo e fo'i'akau mei he 'ulu'i 'ofisi, ngaahi kiliniki, ngaahi senitā fakakolo, mo e va'a 'i Vaiola motu'a 'oku lava 'o muimui'i 'i he sistemi. 'I he taimi'ni 'oku mahino ki he 'atita 'oku te'eki ke 'i ai ha 'ofisa ngāue 'oku lava 'o siofi mo tokanga'i 'a e lahi 'o e faito'o takitaha 'i he ngaahi feitu'u kotoa. 'E tokoni lahi 'eni ke mahino 'oku 'ikai 'osi 'a e faito'o 'a e falemahaki ha taimi.

Ngaahi fokotu'u

12. Ke fakafatongia'i 'e he Potungāue 'aki ha'a nau 'ofisa 'a hono siofi, vakai'i mo tokanga'i 'a e levolo mo e lahi 'o e faito'o mo e fo'i'akau 'a e falemahaki mo hono ngaahi va'a (locations).

f. Feitu'u tuku'anga faito'o 'a e Potungāue

Na'e 'i ai 'a e kehekehe 'i he lekooti hono fakatatau 'o e palanisi 'i he pini kaati pea mo ia 'i he sisitemi pea na' e fakamahino'i ai ko e makatu'unga 'o e kehekehe mei he mate 'a e sisitemi 'i he hili 'o e saikolone ki mu'a pea na'e te'eki ke toe fakahū atu 'a e fe'unuaki 'i he vaha'a taimi ko ia ki he sisitemi.

Na'e toe vakai'i 'e he 'Atita 'a e fale tuku'anga faito'o pea ko e me'a na'e hā mai 'oku 'ikai ke fokotu'u 'a e faito'o ke faingofua hono kumi mo fakatokanga'i 'i he taimi 'oku fiema'u ai, taimi ke tiliva atu ki he ngaahi va'a 'o e Potungāue. Na'e mahino ki he 'Atita ko e tupu 'eni mei he si'isi'i 'o e 'elia mo e fale 'oku tuku ai 'a e faito'o.

Ngaahi fokotu'u

13. Ke kau 'i he mahu'inga hono fakahokohoko 'o e ngaahi me'a ki he patiseti 'a e Potungāue hano fakalahi 'o e fale tuku'anga faito'o 'a e Potungāue ke lahi fe'unga ange mo malu ange ke tuku ai 'a e ngaahi faito'o 'a e falemahaki..

Tali mei he Potungāue

Tali pea fakatokanga'i 'oku 'i ai 'a e palani ke langa 'a e fale tuku'anga faito'o 'i he ta'u fakapa'anga hoko, ko e taha 'o e ngaahi poloseki fakalakalaka.

h. Fengāue'aki mo e Potungāue Pa'anga - Ngaahi fakatau koloa lalahi.

Na'e 'i ai 'a e ngaahi koloa 'e ni'ihī na'e fakatau pea mo fili pe 'e he Potungāue 'a e kautaha ke fakatau mei ai ki mu'a pea fakahū atu ki he va'a fakatau koloa lalahi 'a e Potungāue Pa'anga. Na'e toe fakahoko pe 'e Potungāue Pa'anga (MoF) 'a e fo'i ngāue tatau 'a ia ko e ngāue kuo 'osi fakahoko 'i he Potungāue Mo'ui. 'Oku mahino pe ki he 'Atita ko e natula 'o e koloa fakafaito'o 'oku fiema'u 'a e 'ilo mo e taukei fakafaito'o ki hono fili 'o e kautaha 'oku tui 'a e Potungāue ko e lelei taha ia ke hū mei ai 'a e faito'o pea 'oku toe mahu'inga pe ke feongoongoi mo e va'a fakatau koloa 'a e Potungāue Pa'anga ke fakapapau'i pe 'oku muimui ki he lao fakatau koloa lalahi 'a e Pule'anga.

Ngaahi fokotu'u

14. Ke hokohoko atu pe 'a e ngaue vaofi 'a e Potungaue pea mo e va'a fakatau koloa 'a e Putongaue Pa'anga, (CPU), pea ke lototaha 'a e ongo Potungaue ki ha founa ke faingofua ai 'a e ngaue ke kei feau 'a e fiema'u 'a e Potungaue Mo'ui pea 'i he taimi tatau 'oku kei tauhi pe mo e lao ki he fakatau koloa.

Tali mei he Potungāue

Ko e 'isiū pe eni kuo fuoloa 'a e fe'ao mai pea mo e Potungāue pea 'i he taimi lahi 'oku fu'u loloa 'a e ngāue 'a e CPU-Potungāue Pa'anga 'o tuai ai 'a e a'utaki mai 'o e koloa fakafaito'o 'a e Potungāue. 'E toe fai 'a e sio mo e feinga ke fengāue'aki vāofi ange mo e va'a fakatau koloa 'a e Potungāue Pa'anga ki ha founiga lelei kia kimautolu fakatou'osi ki he kaha'u.

3.3.2 Potungaue Fonau, Savea mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula (MLSNR) Vaha'a taimi na'e 'atita'i: 'Aokosi 2016 – Tisema 2017 (mahina 'e 17)

1. Pa'anga Hūmai

a. Ngaahi mo'ua te'eki ke tānaki

Ko e katoa 'o e ngaahi mo'ua te'eki ke tānaki mai ki he Potungāue na'e fe'unga mo e TOP\$3,165,298 ki he 2017/18. Ko e fu'u hiki mā'olunga eni mei he ta'u fakapa'anga kuohili 'a ia na'e TOP\$1,347,731. Ko e taha eni 'o e ngaahi tefito'i matavaivai 'o e Potungāue ko e ngaahi founiga ngāue ki hono tānaki 'o e ngaahi mo'ua.

Ngaahi fokotu'u

1. Ki he 'ulu 'o e tafa'aki pa'anga 'a e Potungāue ke'ne fakapapau'i 'oku 'i ai ha founiga pau ke tānaki 'aki 'a e ngaahi mo'ua 'a ia 'oku fekau'i mai 'i he Tu'utu'uni Fakafale'anga ke feinga ke tānaki 'a e ngaahi mo'ua te'eki ke tānaki 'i hono taimi totonu.

2. Pule'i 'o e Ngaahi Koloa Tauhi Tu'uma'u

a. Lesisita 'o e Ngaahi Koloa Tauhi Tu'uma'u

Na'e 'ikai ke maau 'a e lesisita 'o e ngaahi Koloa Tauhi Tu'uma'u 'a e Potungāue, 'a ia 'oku fakautuutu ai 'a hono ngāue hala'aki 'o e ngaahi Koloa Tauhi Tu'uma'u. 'I he Kupu 79(4) (a) 'o e Ngaahi Tu'utu'uni Fakahinohino Faka-Falepa'anga 'oku'ne fekau'i ai 'a e ngaahi Potungāue 'a e Pule'anga ke'nau fakapapau'i 'oku lesisita 'a e ngaahi Koloa Tauhi Tu'uma'u kotoa pe 'i he taimi kotoa pe.

Ngaahi fokotu'u

2. Ko e 'ofisa 'oku fakafatongia'aki hono tokanga'i 'o e ngaahi koloa tauhi tu'uma'u ke'ne fakapapau'i 'oku tauhi 'a e lesisita 'o e koloa 'i he taimi kotoa pe pea ke vakai'i 'e he supavaisa 'o e 'akauni.

b. Ngāue'aki 'o e Ngaahi Koloa Tauhi 'i he me'a fakafo'ituitui

'I hono lau 'o e koloa, na'e 'ilo'i ai 'oku 'i ai 'a e comipiuta to'oto'o na'e 'ave ia 'e he taha 'o e kaungāue 'a e Potungāue lolotonga 'a 'ene mama'o atu 'i ha poaki mālōlō ako ta'evahe. Na'e 'ikai foki ke 'i ai ha fakamatala 'o ha ngaahi fakamo'oni na'e fakangofua 'a e 'ofisa'ni ke'ne ngāue'aki 'a e koloa'ni ki mu'a pea 'alu atu 'i he 'ene poaki mālōlō ako ta'evahe.

‘I he Kupu 81 ‘o e Tu’utu’uni Fakahinohino Faka-Falepa’anga ‘oku’ne fakahā tonu mai ai ko e ngaahi koloa ‘a e Pule’anga ke ngāue’aki pe ki he me’a faka’ofisiale tukukehe kapau kuo ma’u ha fakamafai mei he tokotaha ma’u mafai totonu.

Ngaahi fokotu’u

3. Kuopau ke ma’u ha ngofua ‘i he tohi ki he ngaahi koloa ‘oku ngāue’aki mavahe mei he me’a faka’ofisiale.

3. Ngaahi Fakamole

a. Vakai’i mo hono fakakakato ‘o e tohi vouti ‘i hono taimi totonu

Na’e ‘ikai ke fakakakato ‘a hono tauhi ‘o e tohi vouti. Ko e ngaahi polokalama mo e polokalama si’i na’e ‘ikai ke fakamā’opo’opo ki honau takitaha fa’ahinga ‘i he taimi totonu ke faingofua ‘a hono fakapalanisi ki he ‘ene patiseti pea na’e ‘ikai foki ke lava ‘o fakamo’oni’i ‘i he lekooti ko e tohi vouti ‘oku vakai’i ma’u pe.

Ngaahi fokotu’u

4. Ki he pule ‘o e ‘akauni ke fakapapau’i ko e tohi vouti ‘oku vakai’i mo fakakakato ‘i he taimi kotoa pe.

4. Ko e ngaahi ‘isiū na’e ‘ohake ‘i he ngaahi ‘atita ki mu’u

<i>Ngaahi me’u na’e ‘ohake mei he ngaahi ta’u ki mu’u</i>	<i>Tu’unga lolotonga ‘i he ‘atita ko eni</i>
<i>4.1 Ngaahi peesi na’e hae’i ‘i he Tohi Pa’anga</i>	
Ko e peesi ‘e ua ‘i he tohi pa’anga na’e hae’i. Na’a mau fakamo’oni ia fakatatau ki he T-Foomu mo e ngaahi fakahu kehe na’e kakato pe ‘a e silini pea fakahu ki he Pangike ‘i he vaha’a taimi na’e hae’i ai ‘a e ongo peesi ni.	Lolotonga na’e ‘atita na’e ‘ikai ke mau lava ke fakapapau’i ‘a e isiū ko eni.
<i>4.2 Kehekehe ‘a e ngaahi totongi mei he totongi na’e tali</i>	
Na’e fakatokanga’i ko e ngaahi totongi ‘oku ngae’aki ‘e he MLNR ke hilifaki ki he ngaahi tohi kole ki he SME mo hono laiseni na’e kehekehe ia mei he ngaahi totongi kuo tali ‘i he Tu’utu’uni Kapineti Fika 1020 (CD No.1020) ‘o e ‘aho 21 ‘o Novema, 2013. Ko e faikehekehe na’e makatu’unga ia ‘i hono ngae’aki ‘o e totongi ‘i he CD No.1020 pea mo e totongi na’e ngae’aki ‘e he MLNR. Ko e faikehekehe ‘i he ngaahi totongi ko ia ke fakakakato ia mei he MLNR ko e \$47,934.78 mo e totongi tukuhau \$7,190.22	Na’e ‘ikai ke ma’u ha ngaahi ngae (transactions) lolotonga ‘a e vaha’a taimi ‘o e ‘atita fekau’aki mo e SME.
<i>4.3 ‘Ikai ke tanaki ‘a e Tukuhau Ta’ofi</i>	
Ko e pe’esi ‘e tolu (3%) ‘o e tukuhau ta’ofi na’e ‘ikai ke tanaki. Na’e totongi ‘e he Kautaha Vakapuna ‘a Tonga (TAL) ‘ene lisi kelekele lolotonga ‘o e vaha’a taimi na’e ‘atita’I ka na’e ‘ikai ke tanaki ‘a e tukuhau ta’ofi.	Kuo kakato hono totongi ‘o e tukuhau ta’ofi
<i>4.4 ‘Ikai ke fakakakato ‘a e lesisita ‘o e pa’anga hūmai</i>	
Na’e fakamo’oni’i ko e lesisita ‘o hono fakatau atu ‘o e ‘one’ one pea mo hono haea ‘o e loli uta maka mo e misini tata maka na’e ‘ikai ke lekooti lelei. Fakatatau ki he lesisita na’e tauhi ‘e he ‘Ofisa Sioloki Ma’olunga, Va’a Koloa Fakaenatula (NRD), na’e ‘ikai tatau ia ki he	Ko e ‘isiū ko ‘eni ‘oku te’eki ai pe ke fakakakato. Ke fai ha tokanga ki he ‘isiū ko ‘eni.

<i>Ngaahi me'a na'e 'ohake mei he ngaahi ta'u ki mu'a</i>	<i>Tu'unga lolotonga 'i he 'atita ko eni</i>
lekooti 'oku tauhi 'i he 'ulu'i 'ofisi pe ko e lahi 'o e lekooti 'o e toketi pea mo e mahu'inga na'e tanaki.	
4.5 <i>'Ikai ke tokanga 'i lelei 'a e Lesisita 'o e Tohi Taimi</i>	
Na'e 'ikai ke fakatokanga'i 'a e feitu'u 'oku tuku ai 'a e Lesisita Tohi Taimi 'a ia 'oku lekooti ai 'a e ngāue tu'ataimi mei 'aho 15 Sune ki he 2 Siulai 2015.	Na'e ikai ke ma'u 'a e 'isiū ko'eni lolotonga 'a e vaha'a taimi 'o e 'atita.
4.6 <i>Te'eki ai pe tali 'a e totongi ki hono haea 'o e ngaahi misini mamafa</i>	
Ko e ngaahi totongi na'e ngaue'aki 'e he Potungaue ki hono haea 'o e ngaahi loli uta maka mo e misini tata maka na'e te'eki ai pe tali pe fakamafai'i mei he Sekelitaki Pa'anga pea mo e GPC. Ko e totongi na'e pehe ko e totongi 'oku nau lolotonga ngaue'aki ko e \$18 ki he houa 'o e loli uuta maka pea ko e misini tata maka ko e \$346 ki he toni. Na'a nau kumi fale'i mei he Potungaue Ngaahi Ngau'anga Lalahi pea ko e totongi ia na'a nau ma'u.	Kuo mau vakai ki he tali 'e he Kapineti 'a e ngaahi totongi ki he haea 'o e ngaahi misini.
4.7 <i>'Ikai ha founa lelei hono vakai'i 'o e ngaahi ngaue tu'ataimi kuo vahe'i</i>	
Mei hono vakai'i 'o e ngaahi 'ovataimi, na'e fakatokanga'i 'oku 'i ai 'a e faikehekehe 'i he lekooti 'o e tohi taimi mo e fooumu fakafonu 'o e houa ngaue. 'I he 'ene pehe, 'oku ho'ata mai ai 'a e 'ikai ke fakahoko lelei 'e he supavaisa 'a hono sivi tau'ataina 'o e ngaue tu'ataimi.	'Oku te'eki pe ke lava 'o solova 'a e 'isiū ko'eni. Ke fai ha ngaue ki hen.
4.8 <i>Pa'anga humai 'oku kei mo'ua mai te'eki tanaki</i> (Kuo 'ohake 'eni 'i he fika 1 'i 'olunga.)	

3.3.3 'Ofisi 'o e Palēmia (PMO)

Vaha'a taimi na'e 'atita'i: Sanuali 2016 – Siulai 2017 (mahina 'e 19)

1. Muimui'i 'o e ngaahi matavaivai mei he ngaahi ta'u ki mu'a

Ko e ngaahi matavaivai na'e fai ki ai 'a e tokanga 'i he ngaahi ta'u ki mu'a na'e muimui'i pea fakatokanga'i ai na'e 'ikai ke fai ha fakalelei ki he isiū 'e ua (2) 'a ia 'oku toe fakahā atu pe hen.

- Patiseti pa'anga hūmai ki hono haea 'o e Ngaahi Koloa 'a e Pule'anga na'e 'ikai ke ma'u.
-

Ngaahi fokotu'u

1. Ke fakahoko 'e he pule 'o e 'Ofisi 'o e Palēmia ha founa ngāue taau ke fakapapau'i ko e pa'anga hūmai na'e fakafuofua'i 'oku ma'u.

Tali mei he Potungāue

Ko e tafa'aki pule 'o e 'Ofisi 'o e Palemia te'ne fakatokanga'i hono kumi ha founa lelei ke tanaki 'a e pa'anga hūmai ke ma'u 'a e patiseti.

- Ko hono fakangāue'i 'i he aleapau ngāue 'a e kau fale'i 'e toko 3, (*Advisors/Consultants*), 'a e Palemia na'e 'ikai faipau ki he *Lao Ngaue Fakapule'anga 2002*, pau ke fakafou 'a honau fokotu'u pea lekooti mo tali 'e he Komisoni 'o e Kaungāue Fakapule'anga.

Ngaahi fokotu'u

2. Na'a mau fokotu'u ko e kau pule fakahoko ngāue 'o 'Ofisi'ni 'a ia na'a nau fakahoko 'a e ngaahi ngāue'ni, fakamo'oni ki he ngaahi aleapau ngāue'ni ke'nau toe fatongia'aki 'a e tokanga ki he pa'anga fakapule'anga na'e fakamole atu.

Tali mei he Potungāue

Na'e fakangāue'i 'e he PMO 'a e kau sale'i ni ke'nau fakahoko ha sale'i fakapolofesinale mo tokoni ki he 'Eiki Palemia pea mo hono 'Ofisi. 'Oku mahu'inga ke 'oatu hen'i ko e 'Eiki Palemia 'oku 'i ai hono mafai ke'ne fakangāue'i ha taha pe ke hoko ko e sale'i kiate ia. 'Oku hā eni 'i he Kupu 79 'o e Tohi Ngāue 'a e Kapineti 'a ia 'oku pehe, "Ko e Minisitā 'oku 'i ai 'a e ngofua ke'ne fakangāue'i ha sale'i ke sale'i fakapolofesinale ia, 'o tanaki atu ki he 'ene kau 'ofisa ngāue."

'Oku mahu'inga ke fakatokanga'i ko e founiga angamaheni 'a e Pule'anga 'o kapau 'oku 'i ai ha sale'i fakatekinale pe ko ha taha sale'i 'oku fakangāue'i, ko e founiga hono fokotu'u 'oku fou 'i he founiga tohikoloa (procurement) 'o kapau ko e tu'unga vahenga 'oku ma'olunga ia 'i he tu'unga vahenga faka-ngaue fakapule'anga pea 'e 'ikai ke fou ia 'i he Komisoni Kaungaue Fakapule'anga. 'Oku fakahoko 'eni ki he kaungaue fakapule'anga pea ko e mahino ia ki he PMO kapau ko e kumi 'o e kaungaue 'oku fiema'u 'a e fakangofua mei he Komisoni pea ko e me'a ko ia na'e tonu ke 'o hake 'e he Komisoni 'i ha taimi pe neongo ko e fakangaue'i 'o kinautolu ni na'e 'o hake pe 'i he taha 'o e ngaahi fakataha 'a e 'Eiki Palemia mo e kau Komisiona pea pehe ki he Pule 'o e 'Ofisi 'o e Kaungāue Fakapule'anga.

Toe fakama'ala'ala 'a e 'Atita

'Oku mau lave'i 'a e ngaahi monū'ia 'oku 'omai 'e he Tohi Ngāue 'a e Kapineti 'o hange ko ia 'oku fakamatala ki ai 'a e 'Ofisi 'i 'olunga, kae tānaki atu ki ai, ko e ngaahi tu'utu'uni founiga ngāue ki honau fokotu'u mo fakangāue'i kinautolu ke muimui ki ai 'oku 'omai ia 'e he lao, (Lao ki he Ngaue Fakapule'anga) pea ke faipau ki ai 'i he taimi hono kotooa pe.

2. 'Ikai tu'utu'uni'i 'a e totongi ki hono ngae'aki 'o e Fale Fakataha'anga Fa'onelua

Ko e totongi ki hono ngae'aki 'o e Fale Fakataha'anga Fa'onelua na'e fokotu'u 'e he Sekelitali Le'ole'o 'a e Kapineti 'o e taimi ko ia hili hono fakaava 'a e Fale Fakataha'anga ni. Ko e totongi ki hono ngae'aki na'e 'ikai fakamafai'i totonu, 'a ia ko e mafai ki he fokotu'u 'o e totongi ko'eni oku 'i he Potunga Pa'anga.

Ngaahi fokotu'u

3. Ke faipau 'a e 'Ofisi Palemia ki he Tu'utu'uni Fakafalepa'anga Kupu 24.

Tali mei he Potungāue

Tali 'a e fokotu'u pea mo fakatokanga'i 'a e fakalelei ki he me'a ni. Ko e totongi ko'eni na'e osi fou pe 'i he founiga ngae' 'o tali pea ngae'aki, ka na'e ikai ke fakatokanga'i 'e he ngaahi 'atita kimu'a.

3. Folau ki muli

a. Lahi hake ‘a e fakamole ‘i he pa’anga na’e patiseti.

Ko e vouti si’i ki he fefolau’aki ki muli ‘o e Polokalama si’i ono (6): Vakai’i ‘o e Ola mo hono Fakamahu’inga’i ‘o e Ngaaue Tokoni (07-106-211-1202-0000) na’e lahi ‘aki ‘a e \$11,888.34 ‘a e fakamole ‘i he patiseti.

Tu’utu’uni 41(2) ‘o e Tutu’ungi Ngāue Fakafalepa’anga 2010 ‘oku hā ai: ‘Oku mahu’inga ke fakapapau’i ‘e he ‘ofisa ngāue ‘oku ‘i ai ha pa’anga fe’unga ‘i he vouti ‘o e fefolau’aki ‘a e Potungaue ko ia ke’ne fakapa’anga’i ‘a e folau ki mu’a ‘a e fakahoko ‘o e folau.”.

Ngaahi fokotu’u

4. Ki he ‘Ofisa ngāue ke’ne fakapapau’i ‘oku ‘i ai ha pa’anga fe’unga ‘i he ngaahi vouti folau felālāve’i ke’ne fakapa’anga ki mu’a pea tali ke fakahoko ‘a e folau.
5. Pea ko e ngaahi fakamole ke totongi pe mei he vouti totonu ‘i he taimi kotoa pe.

Tali mei he Potungaue

Tali ‘a e fokotu’u pea ‘e fokotu’u ‘a e ngaahi me’afua ke tokoni ki hono fakasi’isi’i ‘o e ‘isiū mei ha’ane toe hoko.

e. Liliu ‘i he palani folau

Na’e tā tu’o lahi ‘a hono liliu ‘a e tikite folau ‘i he ni’ihi ‘o e folau ‘oku totongi mei he Ofisi kae ‘ikai ke ma’u ‘a e fakamafai’i mei he Pule ‘o e Falepa’anga. ‘I he Tu’utu’u Ngāue 41(9) o e Tu’utu’uni Fakafalepa’anga 2010 oku’ne fakahā ai, ko e ‘ofisa ‘oku folau ‘i ha fatongia fakapule’anga ‘oku totongi ‘e he Pule’anga Tonga pe ko ha konga o e totongi tikite mo ha fakamole felāve’i mo e folau ko ia, oku ‘ikai ngofua ke liliu ‘a e tikite folau te’eki fakamafai’i ‘e he Sekelitali Pa’anga o hangē ko e Tu’utu’uni Fakafalepa’anga.

Ngaahi fokotu’u

6. Ko e liliu kotoa pe ki ha tikite folau ‘oku fiema’u ke uluaki fakamafai’i ia ‘e he Sekelitali Pule o e Falepa’anga kimu’a pea fakahoko ha liliu pea mo totongi.

Tali mei he Potungaue

‘Oku tokanga’i ‘e he ‘Ofisi ‘a e Tu’utu’uni Fakafalepa’anga ko ‘eni felave’i mo ha liliu ‘o e tikite folau. Ka neongo ia, ‘oku fakatokanga’i ‘a e fokotu’u pea te mau seinga ke faipau ki ai.

4. Kaati Pangike Faka’ofisi

a. Fakamole na’e ‘ikai fakamafai’i ke totongi ngāue’aki ‘a e Kaati Pangike Faka’ofisi ‘i he ‘Eiki Palemia

Ko e kaati pangike faka’ofisi ‘i he ‘Eiki Palemia, (taha ‘o e ngaahi kaati ‘akauni pangike ‘a e Pule’anga mo e pangike, ANZ Bank), na’e totongi mei ai ‘a e fakamole ko ‘eni ki he Paaka Va’epopua:

‘I he tohi fakaloto’i potungāue ‘a e Tokoni Fakafo’ituitui ‘a e Palemia ki he Tokoni Sekelitali Va’ a Fakapa’anga, ‘o e ‘aho 29 ‘o Novema 2016, ‘oku fakaha ai ‘a e fekau mei he ‘Eiki Palemia ‘i he ‘aho 24 ‘o Novema 2016 mei Nu’usila ki ha tikite folau, ‘Aokalani/Tongatapu/Aokalani, ‘a e tokotaha ke ha’u ‘o ngaue ki he paaka pea na’e totongi ia mei he kaati pangike faka’ofisi ‘i he ‘Eiki Palemia. Na’e fe’unga ia mo e pa’anga Nu’usila, NZD\$1,090.00, ‘oku tatau ia ki he pa’anga Tonga, TOP\$1,783.65.

‘I he kupu 42(2) ‘o e Tu’utu’uni Fakafalepa’anga, ‘oku’ne fakahā mai ko e kaati pangike fakapule’anga ‘oku fakapatonu pe ia ki he ngaahi fakamole ‘e hoko ‘i he taimi fefolau’aki tukukehe kapau ‘oku fakamafai’i ‘e he Minisita Pa’anga.

‘I he tohi ‘o e ‘aho 15 ‘o Tisema, 2016 ki he Potungaue Pa’anga na’e lipooti ai ‘a e fakamole na’e fakahoko ‘i Novema ‘a ia ko e totongi ‘o e fakamole ki he totongi tikite vakapuna ‘a e tokotaha ni, ‘i he tu’utu’uni ‘a e ‘Eiki Palemia. Ko ia ai ko e totongi fefolau’aki ko’eni ‘oku ‘ikai ke faipau ia ki he Tu’utu’uni Ngāue Fakapa’anga.

Ngaahi fokotu’u

7. Ke totongi fakafoki ‘a e \$1,783.65 ko e totongi tikite vakapuna ‘a e tokotaha ngaue ki he paaka mei he kaati pangike fakapule’anga ‘i he ‘Eiki Palemia.

Tali mei he Potungāue

Ko e ‘isiū felave’i mo e totongi fakafoki ‘o e tikite folau ‘a e tokotaha ni kuo ‘osi totongi fakafoki ia ki he ‘akauni ‘o e kaati pangike fakapule’anga ni mei he pa’anga ki he Pa’aka Fakafonua.

➤ **5. Fakatau mai ‘o e Ngaahi Koloa mo e Ngaahi Ngaue**

i. Mo’ua vai mo e ‘uhila ‘o e Pa’ake Va’epopua \$2,041.76

Ko e mo’ua fakamahina ki he vai mo e mo’ua ‘uhila ‘a e Pa’ake Va’epopua na’e totongi mei he vouti ‘a e Ofisi ‘a e Palemia ‘i he vouti ‘o e Fakatau mai ‘o e Ngaahi Koloa mo e Ngaahi Ngaue fe’unga mo e \$2,041.76. Ka neongo ia, ko e Pa’ake Va’epopua ‘oku ‘ikai ko ha polokalama pe polokalama si’i pe ngaue ‘a e ‘Ofisi ‘oku ‘omai ‘i he Lao ki he Patiseti (*Appropriation Act*) 2016 mo e 2017.

Ngaahi fokotu’u

8. Ko e fakamole \$2,041.76 na’e totongi ki he vai mo e ‘uhila ‘o e Pa’ake Va’epopua ke totongi fakafoki ia ki he vouti ‘a e ‘Ofisi ‘o e Palemia.

Tali mei he Potungaue

‘Oku faka ‘ikai’i malohi ‘e he ‘Ofisi ‘a e tala fakakaukau ‘a e Atita ko e fakamole ko’eni na’e ‘ikai ke ‘i he Lao patiseti. Ko e fakamole ko’eni na’e ‘i he lao Patiseti pe. Vakai ki he lao patiseti peesi 2 ‘o e pepa ‘oku ui ko e polokalama patiseti ‘a e Pule’anga ‘o Tonga, kupu 1 ki he kupu 5 ‘o e lao .oku ‘ikai ke fai ha lau pau ai ki ha ngaahi fakamole pau ka ko e lao ‘oku ne ‘omai pe lahi ‘o e pa’anga ke ngaue’aki ‘i he ta’u fakapa’anga ko ia ‘e he Pule’anga. Ko e fakalukufua ‘o e pa’anga ‘i he Potungaue Pa’anga ‘oku ne fakangofua ki ha ngaahi fakamole ‘i hano fakamafai’i ‘e he Kapineti.

6. Koloa Tauhi Tu'upau

i. Fakatau me'alele fo'ou 'e ua (2)

Ko e ngaahi koloa kotoa pe na'e lesisita 'i he lesisita 'o e ngaahi koloa 'a e 'Ofisi.

Ka neongo ia, na'e ikai ha patiseti 'a e PMO ki he fakatau me'alele 'e ua (2). Na'e toki fokotu'u pe 'a e vouti fo'ou ke fakahoko 'aki 'a e fakatau me'alele. Fakatatau ki he Lao ki hono pule'i 'o e Pa'anga 2002, kupu 9(1 moe 2),

1. Kuopau 'e 'ikai ke fakamoleki ha pa'anga 'a e pule'anga tukukehe kapau kuo fakamafai'i 'a e fakamole ko ia 'e ha Lao ki he Fakahū atu 'a e Pa'anga ki he Ngāue 'a e Pule'anga 'o fakatatau ki he kupusi'i (2) pe tukukehe kapau ko ha fakamole fakalao.
2. Kuopau ke ngata 'a e mafai ke fakamoleki ha pa'anga pe ke fai ha ngaahi fakamole pe ha ngaahi fakamo'ua 'o fakatatau ki he Lao ki hono Fakahū Atu 'a e Pa'anga ki he Ngāue 'a e Pule'anga 'i he 'osi 'a e ta'u fakapa'anga 'oku kau ki ai 'a e Lao ko ia.

Ko e ongo me'alele fo'ou 'e ua (2) na'e fakatau 'i he 2016/17 ka na'e 'ikai patiseti ko e kā (xtrail) na'e fakatau 'i he 'aho 11 'o Sune, 2017 mahu'inga ko e \$45,000.00 'o totongi ki he vouti 07101111 0000 2005 mo e kā (xtrail) na'e fakatau 'i he 'aho 12 'o Sune, 2017 mo e mahu'inga ko e \$18,500.00 'o totongi ki he vouti 07101111 0000 2005.

Ngaahi fokotu'u

9. Ko e liliu ki he patiseti 'a e 'Ofisi Palemia n a'e 'omai mei he Appropriation Act ke talanoa'i lelei ki he fakalao 'a e founiga, kimu'a pea tuku ki ai ha pa'anga na'e 'ikai ke uluaki patiseti ki ai 'o hange ko e lao patiseti.

Tali mei he Potungaue

'I he vakai ki he tu'utu'uni kapineti fika 340 'aho 12 Epelelei 2017 'o fakatatau mo e taumu'a na'e 'ave 'a e pa'anga o hange koe kupu 12(2) mo e 12(3) 'o e Lao ki hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'anga 2002. Ko e tali 'e he Kapineti ke fehū'aki 'a e \$40,000 ki he 'Ofisi Palemia 'o fakataumu'a ki he fakatau 'a e me'alele ke tokoni ki he fatongia 'a e 'Ofisi. Ko e tu'utu'uni Kapineti na'a ne fakamafai'i hono fakatau 'a e me'alele 'e 2 'a e 'Ofisi pea na'e 'ikai ke fai ha liliu ki he lao patiseti.

7. Tohi loka 'o e me'alele

'I he me'alele 'e 15 'a e 'Ofisi, ko e me'alele 'e 11 na'e 'i ai 'enau tohi lekooti na'e omai ki he 'atita ke ne vakai'i. Ko e tohi loka 'e 4 na'e 'ikai ke 'omaie. Na'e fakamatala mai na'e 'ikai pe ke ma'u e ngaahi lekooti ko'eni. Hange ko e Tu'utu'uni 90(6) 'o e Tu'utu'uni Fakafalepa'anga 2010, ko ha 'ofisa ma'olunga ke ne vakai'i 'a e ngaahi lekooti 'a e me'alele ma'u pe pea ke fakamo'oni ai ke mahino 'oku ne vakai'i.

Na'e toe vakai'i foki mo e hokohoko mo e ngaahi fakamole 'a e me'alele pea ne 'ikai ke lava 'eni koe'uhiko e mole 'a e tohi loka 'e 4 'o e ngaahi me'alele 'a e 'Ofisi.

Ngaahi fokotu'u

10. Ko e kau pule 'o e 'Ofisi ke'ne fakahoko 'i ha founiga lelei 'a hono fakamalohi'i ke faipau ki he tu'utu'uni ngaue felave'i mo hono vakai'i 'o e ngaahi lekooti 'o e me'alele 'a e 'Ofisi.

Tali mei he Potungaue

'Oku fakapapau'i pe 'e he 'Ofisi Palemia ko e tohi loka 'e fā (4) 'o e ngaahi me'alele 'e fa ko'eni na'e mole pea 'oku 'ikai pe ma'u ia 'e he 'Ofisi. Na'e 'i ai pe ngaahi ngaue fakaloto 'i potungaue pea hoko ai mo e puli 'a e ngaahi lekooti ko'eni. Ko e fo'ui pe 'eni 'a e 'Ofisi pea 'oku fai e tukupa ke 'oua e toe hoko 'eni 'i he kaha'u.

3.3.4 Potungaue Fakamaau'anga: Pa'anga Ponite ke Totongi Fakafoki: Vaha'a taimi na'e 'atita'i: 2013 – Fepueli 2018 (ta'u 'e 5)

1. Lau 'o e toenga pa'anga, na'e te'eki fakahū ki he pangike

Na'e fakahoko ha lau pa'anga 'i he 'aho 5 Fepueli 2018 pea fakapapau'i ai na'e te'eki ke fakahū 'a e \$18,350 ko e lahi ia e pa'anga na'e tipositi pea te'eki ke totongi fakafoki atu kia kinautolu na'a'nau tipositi mai. Na'e kamata 'a e polokalama ko 'eni 'i he 2013 'o 'au mai ki he taimi ni. Na'e fengae'aki e 'Ofisi 'o e Fai Lesisita Seniale mo e 'Ofisi 'o e Fakahinohino Lao, ki he fakamahino 'a e tu'unga fakalao 'o e pa'anga tipositi ko 'eni, pe 'oku tonu ke fakahū ko e pa'anga fakapule'anga pea na'e tali ke fakahū ki he pa'anga humai makehe pe ia.

2. Founge tauhi 'o e pa'anga ni

'I he mahino ko 'eni na'e fai 'a e fengae'aki 'a e Potungaue pea mo e Potungaue Pa'anga ke fakahū 'a e pa'anga ko'eni. Na'e fakapapau'i ko e T\$20,750.00 'o e palanisi 'o e pa'anga ponite ke fakafoki ka na'e toki lava ia ki he 'aho 18 'Epeleli 2018.

3. 'Ikai ke lesisita 'a e ngaahi pa'anga fuakava ni

Na'e 'ikai malava ke fakapapau'i 'e he 'Atita 'a e kakato pea mo e totonu 'o e pa'anga 'a ia na'e fakahū. Kaekehe na'e fokotu'u 'e he 'Atita ha lesisita ke lekooti ai 'a e ngaahi fakaikiiki 'o e fuakava 'oku mau, totongi mo hono totongi fakafoki. Ko e lesisita 'o e ngaahi pa'anga fuakava 'e tokoni ia ke fakamahino 'a e mahu'inga totonu na'e fakahū atu ki he Potungaue Pa'anga. 'Oku lolotonga hokohoko atu pe 'a hono lesisita 'i he Potungaue 'a e ngaue ni pea ke toki vakai'i 'e he 'Atita.

Ngaahi fokotu'u

1. Ke tauhi 'a e lesisista 'o e pa'anga ponite 'i he founge angamaheni hono tauhi 'o e pa'anga humai 'a e pule'anga pea ke fakakau atu 'i hono fakahū faka'aho ki he pangike mei he Potungaue Fakamaau'anga..

3.3.5 Potungaue Ako mo e Akongāue (MoET):

3.3.5.1 *Fakakakato ‘a e ‘atita ki he ngaahi tokoni fakapa’anga ki he ngaahi Ako ‘ikai Fakapule’anga*

Vaha'a taimi ‘o e ‘atita: 2014 ki he 2016 (ta'u 'e 3)

Na'e fakama'opo'opo 'a e ngaahi tokoni na'e 'osi totongi mei he 2013 ki he 2014 pea 'ilo'i ai ko e ngaahi tokoni fakapa'anga 'a e Pule'anga ki he ngaahi 'apiako 'a e Siasi Uesiliana Tau'ataina mo e ngaahi Ako Katolika na'e 'osi totongi kae te'eki ai ke fakahū mai ke 'atita'i. 'Oku mahino mai ko e ngaahi toenga tokoni ko 'eni 'oku fiema'u ia ke tomu'a fakakaato hono 'atita'i pea toki hoko atu 'a totongi 'o e tokoni ki he ngaahi ta'u 2015 mo e 2016.

Ngaahi fokotu'u

- Ke fakahū mai 'e he Potungaue 'a e ngaahi 'apiako kuo fu'u fuoloa hono te'eki 'atita'i 'o 'enau pa'anga tokoni mei he 2014 ki he 2015 ki mu'a pea toki fakahū mai 'a e 2016 mo e 2017.
- Ke fakatokanga'i lelei 'e he Potungaue Ako mo e Akongāue ko hono fatongia ke fakahoko 'a e tu'utu'uni ki he totongi atu 'o e pa'anga ki he ngaahi ako'anga 'ikai fakapule'anga ka 'oku 'ikai ko e fatongia 'o e 'Ofisi 'Atita.

3.3.5.2 *Potungaue Ako mo e Akongāue (MoET): Pa'anga tokoni ki he ngaahi ako'anga 'ikai fakapule'anga*

'I he Tu'utu'uni Kapineit Fika 1074, kupu 3, 'oku fekau'aki ia mo e peseti 'e 100 (100%) 'o e tokoni pa'anga 'a e Pule'anga ki he ngaahi ako'anga pea 'oku ne toe fakaha ai: "ko e \$400 ki he tokotaha ako 'o kamata 'i he 'aho I 'o Siulai, 2017".

Ngaahi fokotu'u

- Ke fakahoko tatau 'a e Tu'utu'uni Kapineti Fika.1074 'o hange ko ia 'i he tu'utu'uni.
- Ke fakatokanga'i lelei 'e he Potungaue 'a e ngaahi fokotu'u 'oku 'oatu fekau'aki mo e lahi mo e nounou 'o e ngaahi totongi 'oku 'oatu ki he ngaahi ako'anga 'ikai fakapule'anga.
- Ki he ngaahi ako'anga 'ikai fakapule'anga ke'nau faipau ki he tu'utu'uni 'o e ngaahi tokoni 'i he taimi kotoa pe.

Ko e ngaahi 'Apiako 'eni mo e ngaahi totongi na'e 'atita'i:

i. Ako'anga Ma'olunga Sā 'Anitelu:	2016, \$116,800
ii. 'Apiako 'Oseni 'o e Maama:	2016, \$48,000
iii. Kolisi Takuilau:	2014, \$142,800
iv. Kolisi 'Apifo'ou:	2014, \$491,200
v. Kolisi Sanele:	2014, \$126,400
vi. Kolisi Sangato Sosefo, Ha'apai:	2014, \$35,600
vii. 'Apiako Ma'olunga Misipa:	2014, \$24,400
viii. 'Apiako Hiliate:	2014, \$27,200
ix. Kolosi Piula:	2014, \$123,200
	2015, \$164,000
	2016, \$153,200
	2015, \$533,600
	2016, \$434,000
	2015, \$141,600
	2016, \$137,600
	2015, \$31,600
	2016, \$40,800
	2015, \$24,800
	2016, \$32,400
	2015, \$24,800
	2016, \$26,000
	2015, \$147,600
	2016, \$140,800

3.3.5 ‘Atita Kaufakataha

3.3.5.1 Potungāue Ngaahi Ngāue’anga Lalahi (MOI), ‘Atita ‘o e Faipau ki he Lao, Fakatau Fakapule’anga

Na’ā’mau fakahoko ha ‘atita kaufakataha mo e ngaahi ‘ofisi ‘atita ‘o e Pasifiki ‘a ia na’e tokanga’i mei he ‘ofisi ‘o e Kautaha ‘a e Ngaahi ‘Ofisi ‘Atita Fakapule’anga ‘o e Pasifiki (*PASAI*). Ko e ‘elia na’e fakahoko ai ‘a e ‘atita ko e “faipau ki he lao ‘i he founa fakatau koloa lalahi” ‘a e ngaahi Potungāue fakapule’anga. Na’ā’mau fili ‘a e Potungāue ki he Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, MOI, he ko e Potungāue’ni ‘oku lahi ‘a e ngaahi fakatau koloa lalahi pea na’ā’mau fakahoko ‘a e ngae ki he vaha’ā taimi ‘o e ta’u fakapa’anga 2014/15. Ko e ngaahi ola ‘o e ‘atita ‘oku hā atu ‘i lalo.

1. Palani Fakatau Koloa Fakata’u ‘a e ngaahi Va’ā

Ngaahi Tu’utu’uni Ngāue ki he Fakatau Koloa 2010

Ko e ngaahi va’ā ‘o e Potungāue MOI, na’e fiema’u ke’nau teuteu’i ‘enau Palani Fakatau Koloa Fakata’u ki he ta’u fakapa’anga 2014/15 ‘o ngāue’aki ‘a e foomu mei he Va’ā Fakatau Koloa ‘a e Potungāue Pa’anga. Na’e fakataha’i leva ‘e he ‘Iuniti Fakatau Koloa ‘o e MOI ‘a e ngaahi Palani Fakatau Koloa Fakata’u ‘a e ngaahi va’ā ke ma’u ai ha foomu Fakatau Koloa Fakata’u ma’ā e Potungāue fakalukufua.

Na’e fiema’u leva ke fa’u ‘e he ngaahi va’ā takitaha ‘enau Palani Fakatau Koloa Fakata’u (APP) ‘o fakatefito mei he ‘enau takitaha Palani Ngāue Fakata’u (AMP), kā na’e ‘ikai ke fakakakato eni ‘i hono taimi totonu kae malava ‘a hono teuteu’i ‘o e Palani Fakatau Koloa Fakata’u.

Makatu’unga ‘i he ‘ikai ha Palani Fakatau Koloa mei ha ngaahi va’ā ‘e ni’hi, na’e ‘ikai ke ‘i ai ha patiseti fakata’u ki ha fakatau koloa ‘a e va’ā ko ia’ pea na’e fakakakato ‘enau fakatau koloa mei he patiseti ‘a ha va’ā kehe. Ko hono toe vahevahe mai ko ia ‘o e pa’anga’ mei ha va’ā kehe ‘oku malava ke’ne uesia ai ‘a e va’ā ko ia’ ‘i hono fakakakato ‘o ‘enau taumu’ā ngāue ki he ta’u ko ia ‘a ia na’ā’nau palani ki ai.

Ngaahi fokotu’u

1. Ke fakapapau’i ‘e he Talekita ‘o e ngaahi va’ā takitaha ‘oku teuteu’i ‘enau ngaahi Palani Ngāue Fakata’u (AMP) ‘i hono taimi totonu kae malava ‘a hono fa’u ‘o e Palani Ngāue Fakata’u ‘a e Potungāue fakalukufua, (AMP).
2. Ke fakapapau’i ‘e he Talekita ‘o e Va’ā ‘Enisinia Sivile ‘oku teuteu’i ha Palani Fakatau Koloa Fakata’u ‘a e va’ā’ni ‘i hono taimi totonu kae malava ‘a hono fa’u ‘o e Palani Fakatau Koloa Fakata’u ‘a e Potungāue fakalukufua, (APP).

Tali mei he Potungāue

1. ‘Oku poupou’i ‘a e fokotu’u kuo ‘omai koe’uhī’ ko e va’ā pē ‘e tolu (3) – Va’ā Palani & Tu’utu’uni Ngāue (PPD), Va’ā Ngāue Tokoni Faka’ofisi (CSD), pea mo e Va’ā Fefolau’aki Sivile (CAD) na’ā nau fakakakato ‘a ‘enau Palani Ngāue Fakata’u (AMP) ki he ta’u fakapa’anga 2014/15 tukukehe ‘a hono toutou fakamanatu mai mei he va’ā Palani & Tu’utu’uni Ngāue ke fakahū ange ‘enau takitaha Palani Ngāue Fakata’u.

2. ‘I he lolotonga’ni ‘oku toe ngāue vāofī ange ai ‘a e ngaahi va’ā ke fakapapau’i ‘oku teuteu’i pea fakahū mai ‘a e Palani Ngāue Fakata’u ‘a ia ‘oku ‘i loto ai ‘a ‘enau Palani Fakatau Koloa Fakata’u ki he ta’u’ni tautaufito ki he Va’ā ‘Enisinia Sivile (CESD), Va’ā ki he Fefononga’aki ‘i ‘Uta (LTD), Va’ā Malini mo e Ngaahi Taulanga (MPD), Va’ā Fefolau’aki Sivile (CAD), mo e Va’ā Pule’i ki he Langa Fale (BCD)).

2. Fakatau koloa na’e ‘ikai fakakau ki he Palani Fakatau Koloa Fakata’u

‘I he lolotonga ‘o e ta’u fakapa’anga 2014/15 na’e fakahoko ‘e he Potungāue ha fakatau koloa fe’unga mo e pa’anga ‘e \$1,005,984 ka na’e ‘ikai ke fakakau eni ki he ‘enau Palani Fakatau Koloa Fakata’u (APP).

Na’e ‘ikai ke ‘i ai ha founa ngāue mahino ‘oku ngāue’aki ‘e he Potungāue ki hono teuteu mo vakai’i ‘aki ‘o e Palani Fakatau Koloa Fakata’u ‘a e ngaahi va’ā ke fa’u mei ai ha Palani Fakatau Koloa Fakata’u fakalukufua ‘a e Potungāue.

Koe’uh ko e ‘ikai ha founa ngāue mahino ki hono teuteu mo vakai’i ‘o e Palani Fakatau Koloa Fakata’u ‘a e Potungāue, na’e ‘ikai lava ke mahino ‘a e ngaahi fiema’u fakatau koloa ‘a e Potungāue. Ko ia ai ko e Palani Fakatau Koloa Fakata’u ‘a e potungāue ‘oku ‘ikai ko ha fakamatala kakato ia ke fai ha falala ki ai pea mo fakapapau’i ko e ngaahi fiema’u totonu pē ia ‘a e Potungāue ki he ‘ene founa fakatau koloa ‘I hono fakafenapasi mo fokotu’utu’u patiseti.

Ngaahi fokotu’u

3. Ke fakapapau’i ‘e he kau talekita ‘o e ngaahi va’ā takitaha ‘oku teuteu’i ‘a e ngaahi palani fakatau koloa fakata’u ‘a e ngaahi va’ā ‘i hono taimi totonu pea mo toe vakai’i ‘oka fiema’u.
4. Ke fakapapau’i ‘e he Pule ‘o e Potungāue ‘oku fakakau’i fakataha ‘a e palani’i mo fatu ‘o e Palani Fakatau Koloa Fakata’u fakalukufua ‘a e Potungāue pea mo ‘ene patiseti.
5. Ke fakapapau’i ‘e he kau talekita ko ‘enau ngaahi fiema’u fakatau koloa ‘oku tatau pe (align) pe ia mo ‘enau Palani Fakatau Koloa Fakata’u ‘a e va’ā ko ia.

Tali mei he Potungāue

‘Oku poupou’i ‘a e fokotu’u kuo ‘omai, pea ‘oku lolotonga ngāue ‘a e Potungāue ki ai ke fakapapau’i ‘oku teuteu’i ‘e he ngaahi va’ā ‘a ‘enau ngaahi Palani Fakatau Koloa Fakata’u pea mo vakai’i ‘oka fiema’u. Ki he ta’u fakapa’anga lolotonga, kuo fakapapau’i ‘e he Va’ā Fakatau Koloa ‘a e Potungāue ‘a e ngaahi me’ā ni:

- Ko e ngaahi kole fakatau koloa kotoa pe kuo ma’u mai ‘e sou kotoa pe ‘i he Va’ā Palani mo e Ngaahi Tu’utu’uni Ngāue ke’nau fakapapau’i ‘oku:
 - Ko e kole fakatau koloa ke ‘i ai ‘ene felāve’i pea mo e Palani Lōloa ‘a e Potungāue pea pehe ki he Palani Fakata’u ‘a e ngaahi va’ā;
 - Ko e kole fakatau koloa kotoa pē kuopau ke faka’asi ‘i he Palani Fakatau Koloa ‘a e va’ā ko ia. Kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai pea ‘oku toe vakai’i pē liliu ‘a e Palani Fakatau Koloa ke fakakau ai; mo e
 - Kuo pau ke fakamahino mei he Va’ā Ngāue Fakaloto ‘Ofisi ‘oku ‘i ai ‘a e pa’anga fe’unga mei he vouti ‘a e va’ā ko ia ke fakahoko ‘aki ‘a e fakatau koloa.

Ko e ngaahi ngāue monomono mo e fakalelei’i ‘o e hala pule’anga na’e ‘ikai ke kau ‘i he Palani Fakatau Koloa ‘o e Va’ā Fefononga’aki kāna’e fakahoko ia ‘ofakatatau mo e Palani Ngāue ‘a e va’ā fakalelei’o ‘o e Hala Pule’anga 2014-2015.

Ko e fakatau ‘o e ngaahi maama kamo na’e ‘ikai malava ke tala ‘i he taimi ‘o e palani mo hono teuteu’i ‘o e Palani Fakatau Koloa ka na’e toki tupukoso hake he ta’u fakapa’anga. Na’e pau pe ke fakatau ke fetongi ‘aki e ngaahi maama kamo na’e maumau ‘i he ngaahi potu tahi ‘oku nau ‘i ai.

3. Feta'ofi'aki 'o e Ngaahi Fiema'u, (CoI).

Ko e aleapau fakatau koloa 'e 2 na'e tali 'e he Minisitā Mālōlō 'a e Potungāue ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, pea na'e 'ikai ke kau 'i he Palani Fakatau Koloa Fakata'u 'a e Potungāue pe lava ha fepōtalanoa'aki 'a e Potungāue mo e Potungāue Pa'anga. Ko e ongo fo'i aleapau ngāue ko eni' na'e 'ova ia 'i he TOP\$7,500 'a ia 'oku totonu ke fakahū ki he Fale Pa'anga. Ko e ongo fo'i aleapau ngāue na'e ma'u ia ki he kautaha 'a e foha pē 'o e Minisitā Mālolo.

Na'e 'ikai ha lesisita ke tauhi 'i he Potungāue ha taha 'oku 'i ai ha'a'ne felāve'i mai mo e fakatau koloa. Ko e lesisita 'o e feta'ofi'aki 'o e ngaahi fiema'u 'e tokoni lahi ki hono ta'ota'ofi 'o e palopalema. Ko e lekooti ai 'o e ngaahi me'a'ofa kotoa pe 'oku ma'u 'e ha taha ngāue pea pehe ki ha fepaki 'a e ngaahi fiema'u pea mavahe 'a e taha ngāue ko ia mei ha'ane toe kau atu ki he fo'i ngāue ko ia.

Ngaahi fokotu'u

6. Ko e Talekita 'o e Va'a Ngāue Faka'ofisi ke'ne fakapapau'i 'oku tauhi 'e he Potungaue ha Lesisita 'o e ngaahi me'a'ofa pe feta'ofi'aki 'o e ngaahi fiema'u 'oku'ne fakahā mahino mai pea mo e ngāue fakalelei na'e fakahoko ki ai.

Tali mei he Potungaue

'Oku poupou 'a e Potungaue ki he fokotu'u pea 'e kamata 'a e ngāue ki hono fakapapau'i 'oku fakahoko 'a e fokotu'u ko 'eni. 'I he taimi tatau pe 'e lekooti pe 'e he Potungaue 'a e ngaahi me'a'ofa mo e sepakipaki 'oku ne lava 'o tala.

'E tokoni foki ki he Potungāue kapau 'e hanga 'e 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale 'o fakapapau'i pe tukumai ha ngaahi founiga kehekehe ke ta'ota'ofi'aki e hoko 'o e palopalema ni 'i he kaha'u.

4. Fakatau Koloa na'e laka hake hono mahu'inga 'i he pa'anga TOP\$7,500 'a ia na'e 'ikai ke 'oatu ki he Potungāue Pa'anga ke'nau fakahoko 'a e ngāue fakatu'utu'uni ki ai.

Ko hono monomono mo e fakalelei'i 'o e kuata 'e tolu (3) 'a e Pule'anga na'e 'ikai ke 'oatu ki he Potungāue Pa'anga ke nau fakahoko hono fili 'o e kautaha ke'nau fakahoko 'a e ngāue 'o fakatatau ki he tu'utu'uni ngāue 'o e fakatau koloa 'a e pule'anga. Ko e mahu'inga 'o e ngaahi fakatau koloa ni na'e fe'unga mo e \$126,917, \$165,000, pea mo e \$103,538. Na'e tu'utu'uni fakahangatonu pē 'a e Minisitā Mālōlō 'o e Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi ke 'oatu 'a e ngaahi ngāue ko'eni' ki he ngaahi kautaha'ni 'o 'ikai muimui ki he tu'utu'uni ngāue 'o e Fakatau Koloa Fakapule'anga. 'I he'ene pehē na'e 'ikai ha fe'au'auhi ki he fo'i ngāue'ni ke fakapapau'i tau'ataina 'oku ma'u 'a e lelei taha 'i he totongi fakamole na'e fakahoko ki ai.

Makatu'unga mei he 'ikai ke muimupau ki he tu'utu'uni ngāue 'o e fakatau koloa 'a e pule'anga mo e tōnou nō 'i he founiga hono fili 'o e kautaha ke'ne fakahoko 'a e ngāue na'e 'ikai ha faingamalie ki he ma'u 'a e lelei taha ke'ne fakahoko 'a e ngāue.

Ngaahi fokotu'u

7. Ke fakapapau'i 'e he Talekita 'o e Va'a Fakatau Koloa' fakataha mo e Pule 'o e Potungāue, ko e fakatau koloa kotoa pē 'oku laka hake hono mahu'inga 'i he TOP\$7,500 ke tomu'a 'oatu ki he Potungāue Pa'anga ke'ne fili mo fakapaasi 'a e kautaha ke'ne fakahoko 'a e ngāue.

Tali mei he Potungaue

'Oku poupou'i 'a e fokotu'u ko'eni. Ko e lesoni ia 'oku mau ako mei he kuohili, ko e tokanga 'a e Potungäue leva 'i he taimi'ni ke fakapapau'i 'a e lao mo e tu'utu'uni ngaue 'oku tauhi. Ke a'usia 'a e taumu'a ko'eni kuo fatu 'e he Potungäue 'a e Tu'utu'uni Ngäue fakaloto'i Potungäue 'i Sanuali 2016 'o tufa ki he va'a kotoa pe mo tahi. Ko e tu'utu'uni Ngäue ko'eni 'oku ne talaatu he 'ikai ke toe fakahoko 'e he Potungäue ha fakatau koloa 'oku 'ikai muimui ki he tu'utu'uni Ngäue 'a e Pule'anga pe 'ikai hano aleapau. 'Oku tokoni 'a e tu'utu'uni ko'eni ki hono fakapapau'i 'oku taliui 'a e tokotaha na'a ne fakahoko ha tu'utu'uni ta'e fakalao kae 'ikai ko e Potungäue. Na'e kamata ngäue'aki 'a e tu'utu'uni fakaloto'i Potungäue ko'eni 'i Siulai 2016

5. Kamata 'a e ngäue 'oku te'eki fakamo'oni ha aleapau

1. Tu'utu'uni Ngäue ki he Fakatau Fakapule'anga 2010

- Kupu 49 'oku ne talamai, "Ko e aleapau Ngäue kotoa pe kuo pau ke fakamo'oni ai 'a e 'Ulu 'o e Va'a fakatau koloa 'a e Potungäue pe koha taha 'oku fakamafai'i ke fakamo'oni ai pea toki lava ke Ngäue'aki 'o fakatatau mo e aleapau"

2. Ngaahi Fakahinohino Ngäue ki he Pa'anga 'a e Pule'anga 2010

- Kupu 23(1) 'oku ne talamai, 'ko e aleapau Ngäue kotoa pe kuo pau ke 'oatu ki he Komiti Fakatau Fakapule'anga 'a e Pule'anga ke vakai'i mo fakapaasi pea toki fakamo'oni kiai 'a e ngaahi kupu fekau'aki'
- Kupu 23(2) 'oku ne talamai, "Ko e vausia kotoa pe 'oku 'oatu 'e ha Potungäue ke totongi kuo pau ke 'oatu fakataha pea mo ha aleapau kuo 'osi fakamo'oni pea ne 'osi vakai'i mo fakapaasi mei he Komiti Fakatau Fakapule'anga 'a e Pule'anga ka e lava ke toki totongi.

Ko e ngaahi fo'i ngäue lalahi ko ia 'e tolu (3) na'e kamata ia kimu'a 'i hono fakamo'oni'i 'o e aleapau. Hangē ko ia 'oku hā atu 'i 'olunga, ko e ngaahi fakatau koloa'ni na'e 'ikai fou ki he Potungäue Pa'anga ke fakahoko fakatatau ki he tu'utu'uni ngäue ki he fakatau koloa fakapule'anga pea na'e 'osi kamata pe a e ngäue ki mu'a 'i ha fakamo'oni 'o ha aleapau mo e kautaha.

Fakatatau pea mo e fakamatala mei he kau 'ofisa 'o e Potungäue, na'e 'ikai ke toe fakamo'oni 'a e aleapau he na'e 'osi lele 'a e ngäue pea kuopau ke totongi 'e he Pule'anga 'a e fakamole 'a e kautaha.

Ko e ola kovi 'o e 'ikai ha aleapau kuo fakamo'oni' 'e lava ke uesia ai e Potungäue, koe'uh 'e faingata'a ke fakapapau'i 'oku taliui 'a e kautaha 'oku'ne fakahoko 'a e ngäue ki he 'ene ngäue pea ka 'ikai ke lelei 'a e fakahoko 'e he kautaha 'ene ngäue he 'ikai lava 'a e Potungäue 'o fakamalohi'i he 'oku 'ikai ha aleapau ngäue kuo fakamo'oni.

Ngaahi fokotu'u

8. 'Oku fiema'u ke fakapapau'i 'e he pule 'o e va'a fakatau koloa fakapule'anga 'a e Potungäue mo e va'a pa'anga ko e aleapau kotoa pe kuo fakamo'oni pea toki kamata 'a e ngäue.

6. ‘Ikai ke tauhi maaau ‘a e lekooti ‘o e fakatau koloa fakapule’anga

Tu’utu’uni Ngäue ki he Fakatau Fakapule’anga 2010

- Kupu 55 (1) ‘oku ne talamai “*ko e ngaahi Potungäue aleapau kuopau ke nau tauhi ke maaau ha lekooti taautaha ki he ngaahi fakatau fakapule’anga pea mo ‘i ai hano fika*”
- Kupu 55 (2) ‘oku ne talamai “*ko e lekooti kuopau ke ‘i ai ‘a e ngaahi la ‘i tatau mo e kopi mo’oni ‘o e ngaahi fakamatala poupou kotoa pe ‘o e fakatau fakapule’anga;*

Na’e ‘ikai ke maaau ‘a hono tauhi ‘e he Potungäue ‘a e ngaahi lekooti ‘o e fakatau koloa fakapule’anga. Ko e ngaahi totongi ‘o e vausia, lipooti ‘o e ngaahi ngäue kuo lava, fakamo’oni aleapau ngäue mo e ngaahi fakamatala kotoa pē fekau’aki mo e ngaahi fakatau koloa fakapule’anga na’e ‘ikai ke tauhi maaau.

Fekau’aki mo e ngäue monomono ki he ngaahi kuata ‘a e pule’anga, ko e ngaahi aleapau ngäue pē na’e te’eki ai fakamo’oni na’e faile’i. Ko e fakamatala ki he ngaahi koloa na’e laka hake hono mahu’inga ‘i he pa’anga kuo tu’utu’uni’i ‘a ia na’e fakahū ki he Potungäue Pa’anga, na’e ‘ikai pe ke tauhi hono tatau ‘i he faile.

Ngaahi fokotu’u

9 . ‘Oku fiema’u ke fakapapau’i ‘e he kau talekita ‘o e va’a kotoa pe ko e ngaahi fakamatala poupou kotoa pe ki he fakatau koloa fakapule’anga ‘oku faile’i mo tauhi ‘e he kautaha pea tuku ‘i ha fietu’u ‘oku malu mo hao.

Tali mei he Potungäue

‘Oku fakatokanga ‘a e fokotu’u ko’eni ‘e he Potungäue. Na’e toe fakamatala mai ‘e he Potungaue ‘a e founiga ngäue lolotonga.

7. ‘Ikai fakahoko lelei hono vakai’i ‘o e ngaahi ‘inivoisi

Ngaahi Fakahinohino Ngäue ki he Pa’anga ‘a e Pule’anga 2010

- Kupu 26(3) ‘oku ne talamai “*Ko e vausia kotoa pe kuopau ke fapapau’i ‘oku tonu ‘e ha ‘ofisia kuo fakafatongia ‘i ke ne fai pea toki ‘oatu ke fakapaasi ka e totongi.*”
- Kupu 26 (8) ‘oku ne talamai “*Ko e Potungäue aleapau kotoa pe kuo pau ke ‘i ai ‘enau founiga Ngäue ke fakapapau’i ko e ‘inivoisi kotoa pe ‘oku ‘ikai ke totongi tu’o ua mo ta’ofi ha ngaahi totongi kakaa.*”
- Kupu 27 (2) ‘oku ne talamai “*Kuopau ke hanga ‘e ha ‘ofisa tau’atäina mei he ‘ofisa koia ‘oku ne ‘oatu mo fakamo’oni he tohi ‘ota ‘o vakai’i mo fakapapau’i ‘a e ngaahi koloa ‘oku fakatau pe ko e ngaahi Ngäue kuo fakahoko ‘oku muimui ki he aleapau ngäue kae toki faka’atä ke totongi.*”

8. ‘Ikai ke fail emo tauhi ‘a e ngaahi totongi fakakongokonga ‘o e ngäue takitaha

Ko e fakalelei’i ko ia ‘o e ngaahi kuata ‘a e pule’anga na’e ‘oatu ‘a e ‘inivoisi ‘a e kautaha na’a ne fakahoko ‘a e ngäue ki he Potungäue. Na’e ‘i ai ‘a e ‘ofisa he Potungäue ‘oku ne vakai’i mo fakapapau’i ‘a e ‘inivoisi ‘a e kautaha. ‘Oku kau he fakapapau’i ‘a e ‘a’ahi ki he feitu’u ‘oku fai ai ‘a e Ngäue ke mahino ‘oku fakafiemalie pea ‘oku tonu mo mo’oni e Ngäue ‘oku ‘omai he ‘inivoisi pea toki faka’ata ke totongi.

Ko e ngaahi fakamatala ki hono fakapapau'i 'o e ngäue 'a e kautaha aleapau na'e 'ikai ke faile ia 'e he Potungäue. Fakatatau ki he fakamatala 'a e Potungäue na'e fakahoko pe 'a e ngäue ko'eni ka na'e 'ikai ke kakato hono faile 'o e ngaahi tohi mo e fakamatala ko'eni.

'E lava ke hoko ha ngäue käkä 'i he tafa'aki 'a e kautaha aleapau kapau 'oku 'ikai ke maau 'a hono faile 'o e ngaahi fakamatala ko'eni.

Ngaahi fokotu'u

10. 'Oku fiema'u ke fakapapau'i 'e he talekita 'o e va'a kotoa pe 'oku faile ke maau 'a e ngaahi fakamatala poupou kotoa pe 'o kau ai e ngaahi fakamatala ki hono fakapapau'i e Ngäue 'a e kautaha aleapau.

Tali mei he Potungäue

Fakatokanga i 'e he Potungäue 'a e fokotu'u.

'Oku ngäue fakataha 'a e kau 'ulu 'o e ngaahi va'a ki ha founiga ke fakalelei i 'aki 'a e founiga ki hono faile 'a e ngaahi fakamatala kotoa pe fekau'aki mo e fakatau fakapule'anga pea mo e ngaahi fakamatala makehe kotoa pe mo e fakatau.

9. 'Ikai ha ngaahi tohi tiliva koloa pe lekooti poupou kuo fakamo'oni ki ai 'a e Potungaue ko ha fakamo'oni ki he ma'u mai 'a e koloa.

'Oku 'ikai ke tauhi 'e he potungäue ha ngaahi pepa poupou ke fakamahino ko e ngaahi koloa na'e fakatau kuo 'osi ma'u 'e he Potungäue. Na'e 'ikai ke 'i ai ha tohi tiliva koloa pe ha fakamatala poupou ke fakamo'oni'i ko e ngaahi:

- Koloa na'e 'ota kuo'osi a'utaki mai ki he potungäue
- Koloa 'oku ma'u 'oku tatau pe ia mo e fiema'u 'i he aleapau
- Koloa na'e ma'u pea kuo'osi 'oatu ki he va'a na'a'ne 'ota mai e koloa.

Fakatatau pea mo e fakamatala kuo ma'u kuo 'osi fakahoko 'a e ngaahi foomu ke fakamahino kuo a'utaki mai ki he Potungäue 'a e koloa fakatau 'o fakamo'oni ki ai 'a e tokotaha ngäue 'o e va'a takitaha 'oku'nau ma'u 'a e koloa kā 'i he vaha'a taimi 'o e 'atita na'e te'eki ke fakahoko 'a e fo'i ngäue ko 'eni.

'E faingofua hano kaiha'asi pe mole 'a e ngaahi koloa na'e fakatau kapau he 'ikai ke fakamo'oni ha taha he lësisita pea mo e toketi tiliva 'o e koloa kotoa pē ke fakapapau'i kuo a'u atu ki he Potungäue.

Ngaahi fokotu'u

11. 'Oku fakamälö'ia'i 'a e founiga ngäue kuo fokotu'u 'e he Potungäue ki hono fakapapau'i 'oku lesisita mo lekooti pea fakamo'oni 'a e ngaahi koloa kotoa pē na'e fakatau pea 'oatu ki he ngaahi va'a na'a nau fiema'u 'a e koloa. Na'a'mau fokotu'u atu ke hokohoko lelei atu ai pē 'a e ngäue 'oku lolotonga fakahoko.

10. Toe vakai'i 'o e ngaahi founiga fakatau koloa na'e 'ikai fakahoko.

Ngaahi Tu'utu'uni Ngäue ki he Fakatau Fakapule'anga 2010

- Kupu 59, "Kuo pau ke vakai'i 'e he ngaahi Potungäue aleapau kotoa pe 'a 'enau founiga fakatau fakapule'anga 'o ngäue'aki ha kau mataotao tau'atäina. Ko e vakai'i ko'eni ke lava ke mahino pe 'oku tauhi 'a e founiga 'a e Potungäue ki he lao mo e tu'utu'u ngäue 'ae Pule'anga. Ko e vakai'i ko'eni ke fakahoko ia hili e mahina 'e hiva (9) 'o e kakato 'a e ta'u fakapa'anga."

‘Oku te’eki ke fakahoko ‘e he Potungāue hano toe vakai’i ‘o ‘enau founiga fakatau koloa fakapule’anga ‘i he ta’u fakapa’anga’ni.

Koe’uhi’ ko e te’eki ke fakahoko hano toe vakai’i ‘e he Potungāue ‘a ‘ene founiga fakatau koloa fakapule’anga ‘e malava ke ‘i ai ha ngaahi palopalema ‘e fuoloa pea toki fakatokanga’i. ‘Oku mahu’inga ke vakai’i ma’u pe ‘a e founiga ngāue ‘o fakatau mo e Tu’utu’uni Ngāue ki he Fakatau Koloa Fakapule’anga 2010, Tu’utu’uni Faka-Falepa’anga ‘o e 2010 pea mo e ngaahi tu’utu’uni kehe ‘o e fakatau koloa fakapule’anga. Kā ‘i ai leva ha ngaahi ‘elia ‘i he fakahoko fatongia ‘oku ‘ikai faipau ki he lao ke fakahā ia ki he pule ke fai ha tokanga ki ai mo fakalelei’i.

Ngaahi fokotu’u

12. Ke fakapapau’i ‘e he Talekia ‘o e Va’ a Fakatau Koloa Fakapule’anga ‘o e Potungāue ‘oku fakahoko hono vakai’i ‘o e founiga fakatau koloa fakapule’anga ‘i loto ‘i he mahina ‘e hiva (9) ‘i he faka’osinga ‘o e ta’u fakapa’anga. ‘E tokoni lahi eni ki he Potungāue ki ha fakalakalaka hono tauhi ‘o e fakatau koloa fakapule’anga ke hoa mo e tu’utu’uni ngāue.

Tali mei he Potungāue

Tali ‘e he Potungāue ‘a e fokotu’u ke fakahoko ‘a hono toe vakai’i ‘o e ngaahi founiga fakatau koloa fakapule’anga ‘a e Potungāue ‘o fakatau mo e tu’utu’uni ngāue pea ke fakahoko ‘e he va’ a Fakatau Koloa Fakapule’anga ‘a e ngāue ko’eni.

3.3.7 Ngaahi ‘Atita Makehe:

3.3.5.2 Potungāue Pa’anga – Pa’anga Tokanga’i Fakapule’anga (GMF)/ Ngaahi Nō Fakalakalaka ‘a e Pule’anga (GDL) Vaha’ a taimi na’ e ‘atita’i: Siulai 2015 – Sune 2017 (ta’u fakapa’anga ‘e 2)

1. Na’ e ‘ikai muimuipau ‘a e ongo fa’ahi (Potungāue mo e Pangikē Langa Fakalakalaka ‘o Tonga) ki he fiema’u ‘a e ‘Atikolo 3.4 ‘o e Tohi Aleapau Ngāue (IA)

Na’ e ‘ikai ke muimuipau ‘a e ongo fa’ahi, Potungāue mo e Pangikē Langa Fakalaka ‘o Tonga ki he fiema’u ‘a e ‘Atikolo 3.4 ‘o e Tohi Aleapau (IA), fekau’aki mo e ngaahi taimi ‘e fiema’u ai ha ngaahi fakalelei ki he Tohi Aleapau.

Ngaahi fokotu’u

1. Ke tolo fakataimi ‘a e polokalama Nō Fakalakalaka ‘a e Pule’anga (GDL) ‘i ha mahina ‘e ono (6), kae’oua leva ke talanoa ‘a e ongo fa’ahi’ pea mo mahino’i ‘a hona taki taha fatongia ‘o fakatau pea mo ia ‘oku ‘i he Tohi Aleapau Ngāue (IA).
2. Ke toe hoko atu ‘a e polokalama’ni, ‘i ha hili pe ‘a e mahina ‘e 6, kuo lava ‘e he ongo fa’ahi ‘o fakakakato lelei ‘a hona takitaha ngafa fatongia ke fakahoko ‘i he malumalu ‘o e Tohi Aleapau Ngāue (IA).

2. “Ikai ke muimuipau ‘a e Pangikē ki he fiema’u ‘a e ‘Atikolo 8 mo e Fakalahi 6.6 – Ngaahi Fiema’u Fakalipooti

Na’e tokanga ‘a e ‘Atikolo 8.1a ki he ngaahi lipooti fakakuata, ke fakakau ai ‘a hono fakamā’opo’opo ‘o e tu’unga ‘o e ngaahi nō na’e ‘osi tali ke tuku atu, pea na’e ‘osi totongi atu ‘i he kuata ki mu’a.

‘I he Fakalahi 6.6 ‘oku’ne toe tanaki mai mo e ngaahi fiema’u fakalipooti ki he ‘Atikolo 8 pea ke fakapapau’i ‘e he Pangikē ‘a e ngaahi me’āni:

- i. Tauhi mavahē ‘a e ngaahi ‘akauni mo e ngaahi lekooti ki he Pa’anga Tokanga’i ‘a e Pule’anga.
- ii. Teuteu pea fakahū atu ki he Pule’anga ‘a e lipooti fakakuata ki he tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e Pa’anga Tokanga’i ‘a e Pule’anga’ ‘o fakahā ai ‘a e ngaahi me’āko’eni:
 - a. Palanisi ‘o e ngaahi ‘akauni levolo mā’olunga ‘a ia ‘i he Fakalahi 6.5.
 - e. Ha to e fakamatala, ngaahi lekooti, lipooti pea mo ha toe ngaahi me’ā mahu’inga ‘e ala malava mo ‘uhingalelei hano toe fiema’u mai ‘e he Pule’anga.

Teuteu ‘o e ngaahi fakamatala pa’anga fakata’u ki he Pa’anga Tokanga’i ‘a e Pule’anga ‘o fakatatau ki he founiga tauhi tohi kuo tali ‘e he Pule’anga.

Ngaahi fokotu’u

3. Ke teuteu’i ‘e he Pangikē ha fakamatala pa’anga ‘i he ta’u ‘e tolu (3) kuohili ‘o e ngaue ‘a e Pa’anga Tokanga’i ‘a e Pule’anga.
4. Ke tukuange ki he Pangikē ha mahina ‘e taha (1), ke’nau fakakakato mai ‘a e lipooti fakakuata ki he ta’u ko’eni ‘e 3, ‘o hangē ko e ngaahi fiema’u kotoa ‘a e Aleapau Ngāue ki he Pa’anga Tokanga’i ‘a e Pule’anga.
5. Ke fakapapau’i ‘e he Potungāue Pa’anga ‘a e mo’oni mo e kakato ‘o e ngaahi me’ā kotoa na’e fiema’u ke kau ‘i he lipooti fakakuata kuo’osi fakakakato kotoa mai ‘e he Pangikē.
6. Ke toki toe hoko atu ‘a e Pa’anga Tokanga’i ‘a e Pule’anga, ‘i he hili ko ia hono fakamo’oni’i mo fakapapau’i kuo fakakakato ‘a e ngaahi fiema’u kotoa ki he ngaahi me’ā ‘oku fiema’u ‘e he Aleapau Ngāue ke fakaku ‘i he ngaahi lipooti.
7. Ke ‘atita’i ‘a e fakamatala pa’anga ‘o e Pa’anga Tokanga’i ‘a e Pule’anga ki mu’a pea toki hoko atu

3. Tohi fakamo’oni ‘o e ngaahi kole nō

‘Oku fakatokanga’i ‘e he ‘Atita ‘a e lahi ‘o e ngaahi fiema’u fakapepa ki he poupou’i ‘o e ngaahi kole nō ‘o fakatatau mo e fiema’u ‘a e Aleapau Ngāue, ko ia ai, ‘oku mātu’aki mahu’inga ko e kole nō kotoa pē ‘oku mā’opo’opo ‘a e ngaahi pepa poupou ‘o fakatatau mo e fiema’u ‘a e Aleapau Ngāue.

Ngaahi fokotu’u

8. Ke fakapapau’i ‘e he Pangikē ‘oku kakato ‘a e ngaahi pepa fakamatala kole nō ‘o fakatatau mo e fiema’u ‘a e Aleapau Ngāue ki he ngaahi pepa poupou ki he kole nō he sekitoa faka’ekonōmika takitaha.
9. Ke tokanga ‘a e Pangikē ki hono fakahoko mo talanoa ki he Pule’anga fekau’aki mo ha ngaahi palopalema ‘oku hoko ’i he fakahoko ‘o e ngāue ki he ngaahi Nō Fakalakalaka ‘a e Pule’anga, pea ke fakakau ‘a e ngaahi palopalema ko ‘eni ‘i he ngaahi lipooti fakakuata ke tokangaekina ‘i he fakakaukau’i ‘o ha ngaahi fakalelei ki he palopalema.

4. Ko e founiga ‘oku ngāue’aki ki hono fakafuofua’i ‘a e totongi sevesi fakata’u, ‘oku ‘ikai ko e founiga ia ‘oku fiema’u he Fakalahi 7 ‘o e Tohi Aleapau Ngāue

Fakalahi 7.1 ‘oku ‘omai ai ‘a e ngaahi founiga ki hono fakafuofua ‘o e totongi fakata’u ki he ngāue ‘a e Pangikē ko e 3.5% ‘o e nō fakakātoa kuo faka’atā ke nō ki tu’a. ‘Oku fakangofua ‘e he Fakalahi 7.3 ko e totongi fakata’u ko’eni ‘e malava ke tohi mo’ua fakamahina, ka e makatu’unga ia ‘i he toenga palanisi faka’aho ‘o e pa’anga kotoa kuo nō ki tu’a.

Ngaahi fokotu’u

10. Ke feinga ‘a e Potungaue Pa’anga ki ha fakama’ala’ala fakalao ki he ‘uhinga ‘o e founiga totonu ki hono fakafuofua’i ‘a e totongi ki he ngāue ‘a e Pangikē.
11. Ko e ngaahi totongi sevesi fakata’u kotoa na’e ‘osi totongi ki he Pangikē, ‘oku totonu ke fakafoki kotoa, koe’uhi’ ko e lahi ‘a e tōnounou mo e ta’emalava ‘a e Pangikē ke’ne fakahoko ‘a e konga lahi ‘o hono ngaahi fatongia totonu mo mhau’inga ‘o fakatatau ki hono ngaahi ngafa fatongia ‘i he Aleapau Ngāue.
12. Ke ‘eke ‘a e totongi tokanga’i ‘aki ‘a e fomula na’e felotoi ki ai ‘i he ‘osi ‘a e fale’i fakalao ‘i he 10 ‘i ‘olunga.

5. Tu’uloa ‘o e polokalama Nō Fakalakalaka ‘a e Pule’anga

Na’e fakatokanga’i ‘e he ‘Atita’ ko e konga lahi e ngaahi mo’oni’i me’āna’e fokotu’u ke fakatefito ai ‘a e fakakaukau’i ‘o e tu’uloa ‘o e polokalama Nō Fakalakalaka ‘a e Pule’anga’ na’e ‘ikai ke malava ‘e he Pangikē ke fakahoko pe muimupau ki ai. Ko e ngaahi mo’oni’i me’āni na’e fai ‘a e tokanga lahi ki ai:

- i. Fakalahi 6.6 ‘oku’ne fakahā ai, ko e taimi kotoa pē, ‘e hanga ‘e he Pangikē ‘o fakapapau’i ko e mahu’inga ‘o e ngaahi toenga nō kuo ‘ikai totongi mai ‘a e totongi fakafoki ‘o laka he ‘aho ‘e 30, ‘oku ‘ikai ke a’u ki he peseti ‘e 20 (20%) ‘o e fakakātoa ‘o e lahi ‘o e ngaahi nō ‘i he Polokalama Pa’anga Tokanga’i ‘a e Pule’anga. Na’e ‘ikai pe ke malava ‘e he Pangikē ke ‘omai ha lisi ‘o e ngaahi nō kuo ‘ikai totongi mai ‘oku ‘uhinga ki ai ‘a e Fakalahi 6.6 pea ‘oku maumau’i ai henī ‘a e Aleapau Ngāue kā ko e konga mahu’inga eni ki hono vakai’i ‘o e Tu’uloa ‘a e Nō Fakalakalaka.
- ii. Ko e ‘ikai ke ‘i ai ha Fakamatala Pa’anga ‘i he ‘uluaki ta’u ‘e tolu (3) ‘o e polokalama’ni, ko e maumau’i ia ‘e he Pangikē hono fatongia ki he Pule’anga ‘i he malumalu ‘o e Aleapau Ngāue pea ko e tefito’i me’ā mahu’inga ia ki hono vakai’i ‘o e tu’unga Tu’uloa ‘o e polokalama Nō Fakalakalaka.
- iii. Na’e ‘ikai ke tauhi ‘a e ngaahi ‘akauni mā’olunga ‘o makatu’unga ai hono ‘ikai ke lava ‘o lipooti mai ‘e he Pangike ‘o hangē ko e Aleapau Ngāue kā ‘oku mahu’inga ‘a e ngaahi ‘akauni ko ‘enī’ ki hono vakai’i ‘o e Tu’uloa ‘o e polokalama Nō Fakalakalaka.
- iv. Na’e ‘ikai ke lava ‘e he ongo fa’ahi (Pule’anga mo e Pangikē) ke vakai’i e polokalama ko eni ‘i he hili ‘a e mahina ‘e ono (6) mei he kamata’anga pea ke kau atu hono vakai’i mo e ngaahi me’ā ko eni:
 - (a) Pe na’e lava ke ma’u e ngaahi taumu’ā fakalukufua mo fakaikiiki ‘o e poloalama ‘o hange ko ia ‘i he Fakalahi 3 mo e Fakalahi 4;
 - (e) Pe na’e malava ke fakahoko lelei ‘a e aleapau ngāue; mo e
 - (f) Pe na’e ma’u kakato ‘a e ngaahi ola lelei na’e ma’u mei he ngaahi polokalama nō ko eni.

Ngaahi fokotu’u

13. Koe’uhi ko e ngaahi ta’emaa’usia mo e lahi ‘o e ‘ikai ke muimupau ki he Aleapau Ngāue, ko e polokalama Nō Fakalakalaka ‘a e Pule’anga ‘oku ‘ikai ke tu’uloa pea ko ia ai ‘oku ‘i ai ‘a e fiema’u ke toe fakakaukau’I fakalelei ‘e he Pule’anga ha founiga pule’i mo tokanga’i lelei ‘o e polokalama Nō Fakalakalaka ‘a e Pule’anga.

3.3.7.2 Potungāue ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

Tikite Folau Vakapuna ‘a Mr ‘Etuate S. Lavulavu

Fakamā’opo’opo ‘o e ola ‘o e ‘atita na’e fakahoko:

- a. Ko hono fokotu’u ‘e he Minisita ‘o e Potungaue, ‘Akosita Lavulavu, ‘a hono husepaniti, ‘Etuate Lavulavu ki he lakanga ko e Tokoni Fakafo’ituitui ki he Minisita ‘i he ‘aho Falaite, 9 ‘o Fepueli, 2018 na’e ‘ikai ke kakato pea na’e fakata’e aonga’i.
- e. Ko hono fakatau koia ‘o e tikite folau ‘a ‘Etuate Lavulavu, na’e \$7,192, ‘aki ‘a e pa’anga ‘a e Pule’anga, ‘oku tatau ia ki he ngauehala’aki ‘o e pa’anga ‘a e Pule’anga
- f. Ko e fakamafai na’e fai ‘e he Pule Ngaue Le’ole’o ‘a e Potungaue, ‘Onetoto ‘Anisi, ke totongi ‘a e tikite folau \$7,192, ‘a Lavulavu mei he toenga pa’anga ‘a e Potungaue, ‘a ia na’e kei ‘i he kautaha fakafofonga fefolau’aki ko e Jetsave Taufonua Travel, na’e ‘ikai ke fakalao, pea koia ai ko e pa’anga \$7,192 na’e totongi’aki e tikite vakapuna, ko e ngaue hala ‘aki ia ‘o e pa’anga ‘a e Pule’anga.
- h. Ko hono fakamafai’i koia ‘e he Pule Ngaue Le’ole’o ‘a e Potungaue, ‘Onetoto ‘Anisi, ke fakatau ‘a e tikite vakapuna ‘i he hingoa ‘o ‘Etuate Lavulavu, lolotonga koia ‘oku ‘ikai ko ha toko taha ngaue ‘i he Potungaue, pe ko ha sevaniti sivile ‘a e Pule’anga, ‘oku ne fakahaa’i mai ‘a e tonounou ‘a e Pule Ngaue Le’ole’o, ‘o ‘ikai ke ne lava ke muimui pau ki he ngaahi Tu’utu’uni Ngaue ‘a e Komisoni ki he Kau Ngaue FakaPule’anga 2010.
- i. Ko e felotoi ke fai ha ngaue kaakaa, ‘i he mafai pule’i mo fakahoko ngaue ‘i he ngaahi potungaue ‘a e Pule’anga, ‘oku ne ‘omi moia ha ngaahi fakafe’atungia matu’aki faingata’aki hono taukave’i ‘o e pule lelei pea ko e ngaue kaakaa koia ‘oku nau maumau’i ‘a e falala ‘oku fai ki he kau ‘ofisa fakahoko fatongia koia.
- k. Koe me’a ‘i he fakamafai’i ‘e he Pule Ngaue Le’ole’o ‘a e Potungaue ke fakamoleki ‘a e pa’anga ‘a e Pule’anga ‘i ha ‘uhinga ‘oku ‘ikai ke fakalao, ‘oku ‘i ai henri ‘a e tonounou ‘i he tu’unga falala’anga mo e fakapotopoto na’e fiema’u ke ‘i ai e fakahoko fatongia ‘a e kau Pulengaue ‘o e ngaahi Potungaue ‘a e Pule’anga.
- l. Ko e kumi ‘o e tikite folau ‘a ‘Etuate Lavulavu, ko e fengaue’aki ia mo e taha ‘oku ai e fetu’utaki vaofi pea moe Potungaue, he ko ‘Etuate ko e husepaniti ia ‘o e Minisita ‘o e Potungaue, ‘Akosita Lavulavu.
- m. Ko e fengaue’aki koia mo e ngaahi kupu fekau’aki vaofi, ‘oku ‘osi fe’unga pe ia ke ne lava ke u’esia ‘a e fakahoko fatongia ‘a e mafai pule’i mo fakahoko fatongia, ‘o ‘ikai ke nau muimui pau ki he ngaahi founa ngaue totolu. ‘I he ‘ene pehe leva, ‘oku tu’u lavea ngofua ai ‘a e mafai pule’i mo fakahoko fatongia ki he ngaue kaakaa, ngaue hala mo e pule kovi.
- n. Neongo na’e ‘osi ‘i ai pe femahino’aki ‘a e kau ngaue ‘a e Potungaue mo e kau ngaue ‘a e Potungaue Pa’anga mo e Palani Fakafonua, fekau’aki mo e me’a ni ka na’e te’eki pe ke lava ke fai ha ngaue ke fakalelei’I ‘a e tukunga ‘o e toenga pa’anga koeni.

Ngaahi fokotu’u

1. Ke totongi fakafoki mai leva ‘e he Pule Ngaue Le’ole’o ‘a e Potungaue, ‘Onetoto ‘Anisi pea mo e Fakafofonga Falealea, ‘Akosita Lavulavu, ‘a e \$7,192 na’e fakamoleki ki he totongi tikite foalu vakapuna ko’eni’.
2. Ke tautea mamafa ‘a e Pule Ngaue Le’ole’o ‘a e Potungaue, ‘Onetoto ‘Anisi, koe’uhi ko ‘ene fengaue’aki mo e Minisita ‘o e Potungaue ‘o ne ‘ilo’i pe ‘oku ta’efakalao ka ne fakamafai’i ‘a e totongi ‘o e tikite folau vakapuna ‘aki ‘a e pa’anga ‘a e Pule’anga.
3. Ke fakatokanga ‘a e Tokoni Pule Ngaue – Va’ a Tokoni Fakalukufua, Kalesita Taumoepeau, ko e ‘ikai ke fakahoko ‘a e founa ngaue totolu ‘i he taimi totolu ke malu’i ‘a e toenga pa’anga ‘a e Pule’anga ‘i he Jetsave Taufonua Travel.
4. Ki he Potungaue Pa’anga ke tuku atu ha tu’utu’uni ngaue, ‘o fakamamafa’i ki he ngaahi Potungaue ‘a e Pule’anga, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha founa ngaue ko e tuku ha ngaahi toenga pa’anga ‘a e Pule’anga ‘i he ngaahi kautaha fengaue’aki.

VAHE 4: NGAALI POLOSEKI FAKALAKALAKA

4.1 Fakamā'opo'opo

Na'a'mau 'atita'i 'a e fakamatala pa'anga poloseki 'e hongofulu (10) 'oku fakapa'anga 'e he Pangike 'a Mamani mo e Pangike 'a 'Esia pea mo fakamatala pa'anga 'a e sino ko e Fa'unga Tokoni'i 'o e Mo'ui Lelei (Tonga Health Promotion Foundation), pea fakahoko 'a e ngaahi 'atita makehe 'e ua (2), 'a ia ko e taha ki he ngaahi poloseki fakalakalaka, pea mo e 'atita mei he 'Ofisi 'o e Fale Alea.

Na'e 'ave 'e he 'Atita' 'a e talafakakaukau haohaoa 'e tahataha (11), 'a ia ko e hongofulu (10) ki he ngaahi poloseki fakalakalaka pea taha (1) ki he sino 'o e Fa'unga Tokoni'i 'o e Mo'ui Lelei, na'a'mau 'atita'i ki he ta'u fakapa'anga ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017.

Na'e 'ohake ai 'i he 'emau tohi ki he kau Pulengāue 'a e matavaivai 'e fāfitu (47), (36 'i he 2016) pea pehē foki ki he ngaahi fokotu'u 'e valutaha (81), (40 'i he 2016) ke fakatokanga'i 'e he Pulengāue' pea fai ha ngāue ki ai.

4.2 Puipuitu'a

Ko e kātoa 'o e ngaahi poloseki fakalakalaka na'a'nau fakahū mai 'enau fakamatala pa'anga ke 'atita'i ki he ta'u fakapa'anga ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017 kuo 'osi 'atita'i 'o hangē ko ia na'e fakahā atu 'i 'olunga.

Ko hono fili 'o e 'Atita Seniale' ke hoko ko e 'Atita Tau'atāina ki he ngaahi poloseki fakalakalaka na'e mei he Potungāue 'oku'nau fakahoko 'a e poloseki ko ia' pe Kautaha Tokoni fakapa'anga ko ia'.

Ko e fatongia 'o e 'Atita' 'oku lau ia ko e konga 'o e tokoni 'a e Pule'anga' ki he poloseki takitaha 'o 'ikai ke totongi 'emau fakahoko ngāue pe ko ha totongi 'o e 'atita'. 'Oku pehē ki he ngaahi poloseki 'oku'mau 'atita'i tukukehe pe 'a e poloseki 'e taha

4.3 Ola 'o e ngāue 'a e 'Atita' mo e Ngaahi Fokotu'u

4.3.1 Poloseki ki he 'Inivesi he fefolau'aki vakapuna 'a Tonga (TAIP) Ki he ta'u fakapa'anga 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017

Kuo lava hono 'atita'i 'a e fakamatala pa'anga 'a e poloseki'ni ki he ta'u fakapa'anga 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017 pea pehē foki ki hono 'oatu 'a e lipooti haohaoa 'a e 'Atita'.

Ko e ngaahi matavaivai 'eni na'e 'oatu 'i he tohi ki he Pulengāue:

1. Ngaahi matavaivai mei he ta'u 2015/16

Ngaahi matavaivai fuoloa

1. Ko e miniti fakataha 'a e Kōmiti Pule 'o e Poloseki, (PSC), na'e 'omai', na'e 'ikai ke fakamo'oni ai 'a e Sea ke fakapapau'i 'oku 'omai na'e mo'oni mo totonu 'o fakatatau ki he 'aho na'e fai ai 'a e fakataha'. Ke fakamo'oni 'a e Sea' 'i he miniti fakataha ke fakapapau'i ko e miniti' na'e tali pea faka'ofisiale.

Tu’unga Lolotonga:

I he 2016/17 kuo fakalelei’i ‘a e matavaivai ko ‘eni..

2. ‘I hono vakai’i ‘a e vahe’, ‘oku fiema’u ‘a e kau ngāue poloseki ke fakahū mai ‘enau foomu lēkooti houa ngāue ki hono tā ‘o e vahe’. ‘Oku fiema’u foki mo e tokotaha tauhitohi ‘a e poloseki’ ke fakamo’oni he foomu lēkooti houa ngāue ke fakapapau’i ‘oku tonu.

‘Oku fakautuutu ai pe ‘a e ‘alu ki ‘olunga ‘a hono totongi atu ‘o e houa ngāue ki he kau ‘ofisa kā ‘oku ‘ikai te’nau ngāue’i

Tu’unga Lolotonga:

I he 2016/17 kuo fakalelei’i ‘a e matavaivai ko ‘eni.

2. Fakahū ‘i he palanisi ‘o e pa’anga ‘i he ‘aho 30 ‘o Sune 2017 ‘a e ngaahi mo’ua ke totongi mo e mo’ua mai ki he poloseki.

‘I hono sivi’i ‘o e palanisi ‘o e pa’anga ‘a e poloseki ‘i he pangike ‘i he ‘aho 30 ‘o Sune 2017, na’e fakatokanga’i ai ‘oku kau ‘i he palanisi ko eni ‘a e ngaahi mo’ua ke totongi mo e ngaahi mo’ua ke totong mai ki he poloseki. Ko e founiga tauhitohi fakamamani lahi ‘oku hā ‘i he IPSAS Fiancial Reporting Under Cash Basis of Accounting ‘oku muimui ki ai e ngaahi poloseki, ‘oku ne ‘omai ai ‘a e ngaahi me’a ‘oku totonu ke kau he palanisi ‘o e pa’anga ke fakahā ‘i he fakamatala pa’anga.

Ko e faka’uhinga ko eni’ ‘oku ‘ikai ke kau ai ‘a e mo’ua ke totongi mo e mo’ua ke totongi mai ki he poloseki.

Ngaahi Fokotu’u

1. Ko e to’o ‘a e ngaahi mo’ua kitu’a mo e ngaahi mo’ua mai ki he poloseki mei he palanisi ‘o e pa’anga ‘a e poloseki he faka’osinga ‘o e ta’u fakapa’anga.

4.3.2 Poloseki ki he Ngaahi Sekitoa Fefononga’aki (TSCP)

Ki he ta’u fakapa’anga ‘o ngata ki he ‘aho 30 ‘o Sune, 2017

Kuo lava hono ‘atita’i ‘a e fakamatala pa’anga ‘a e poloseki’ni ki he ta’u fakapa’anga ‘o ngata ki he ‘aho 30 ‘o Sune, 2017 pea pehe foki ki hono ‘oatu ‘a e lipooti haohaoa ‘a e ‘Atita’.

Ko e ngaahi matavaivai ‘eni na’e ‘oatu ‘i he tohi ki he Pulengāue:

1. Ngaahi matavaivai mei he ta’u 2015/16

Ngaahi matavaivai fuoloa

1. Na’e ‘ikai ke fakamo’oni ‘a e Sea Pule ‘o e Poloseki ki he miniti ‘a e fakataha ‘o e Komiti.

Ko e miniti fakataha ‘a e Komiti Pule ‘o e Poloseki, (PSC), na’e ‘omai’ na’e ‘ikai ke fakamo’oni ai ‘a e Sea ke fakapaau’i ko e fakamatala ‘oku ‘omai na’e mo’oni mo totonu ‘o fakatatau ki he ngaahi tālanga ‘o e ‘aho na’e fai ai ‘a e fakataha’. Ke fakamo’oni ‘a e Sea’ ‘i he miniti fakataha’ ke fakapapau’i ko e miniti’ na’e tali pea faka’ofisiale.

Tu’unga Lolotonga:

I he 2016/17 na’e te’eki ke fakalelei’i ‘a e matavaivai ko ‘eni.

2. Fehalaaki hono fakahaa'i 'a e feta'ofi'aki pe fepakipaki 'o e ngaahi mafai.

- 'I hono vakai'i 'o e founiga ki hono fokot'u'u 'o e Pule Poloseki' na'e fakatokanga'i ai ko e ongo mēmipa 'e toko ua (2) 'i he Kōmiti Faisivi' na'e fehalaaki hono fakahaa'i 'a e feta'ofi'aki 'o e ngaahi mafai.

'Oku mahu'inga ke fakahaa'i totonu, mo'oni, mo kakato. 'Okapau 'e 'i ai ha feta'ofi'aki 'o e ngaahi mafai' 'e fiema'u ke fai ha ngāue fakalelei ki ai.

- Ko e toko ua (2) 'i he Kōmiti Faisivi 'e toko fā (4) na'e famili ofi. 'Oku 'i ai e faingamālie ke'ne uesia lahi 'a e ola 'o e tu'utu'uni na'e fai'.

Tu'unga Lolotonga:

'I he 2016/2017 kuo fakalelei'i 'a e matavaivai ko eni.

3. Na'e 'ikai ke fou 'i he founiga totonu hono tali 'a e ngaahi foomu lēkooti houa ngāue

'I hono vakai'i 'a e vahe, 'oku fiema'u 'a e kaungāue poloseki' ke fakahū mai 'enau foomu lēkooti houa ngāue ki hono tā 'o e vahe'. 'Oku fiema'u foki mo e tokotaha tauhitohi 'a e poloseki' ke fakamo'oni he foomu lēkooti houa ngāue' ke fakapapau'i 'oku tonu.

Tu'unga lolotonga:

'I he 2016/2017 kuo fakalelei'i 'a e matavaivai ko 'eni.

2. 'Ikai ke sivi'i tau'atāina 'a e lekooti' ki hono fakafehoanaki 'a e palanisi 'o e pa'anga 'i he pangike mo e lekooti 'a e poloseki

'I hono vakai'i 'o e palanisi 'o e pa'anga 'i he pangike ki he faka'osinga 'o e ta'u fakapa'anga, ko e founiga ngāue 'oku fakahoko fakamahina ko hono fakaho 'a e palanisi 'i he pangike mo e palanisi 'oku lekooti 'e he poloseki. Ko e kehekehe 'oku fakamatala'i. Na'e mahino mei he lekooti fakafehoanaki ko 'eni, 'oku 'ikai ke fai hano vakai'i tau'atāina 'e ha taha 'o 'ikai ko e tokotaha tauhitohi pe ko e tokotaha 'oku'ne teuteu. Na'e hā mai foki 'oku 'ikai ke fakamo'oni 'a e tokotaha na'a'ne teuteu'i 'a e lekooti ko 'eni mo fokot'u'u e 'aho na'e teuteu'i ai. Ko e mahu'inga 'o hono sivi'i tau'atāina 'o e lekooti ko 'eni ke fakapapau'i 'oku tonu pea falala'anga 'a e lekooti fakafehoanaki ko 'eni.

Ngaahi Fokot'u'u

1. Ke fakapapau'i 'e he tokotaha tauhitohi 'oku'ne fakmo'oni mo hiki e 'aho na'a'ne teuteu'i ai e lekooti fakafehoanaki pea 'oku sivi'i tau'atāina 'e he pule 'o e poloseki pe ko e pule 'o e ngaahi aleapau.

3. Komiti Pule he poloseki, (PMC), na'e 'ikai ke a'u e lahi e fakataha 'o fakatatau ki he fiema'u 'a e Pangike

'I hono vakai'i 'a e ngaahi miniti fakataha 'a e komiti'ni (PSC), na'e mahino ai 'oku 'ikai ke a'u 'o tu'otaha he kuata 'a e lahi 'o e fakataha 'a e komiti'ni. Ko e taha eni he sino mahu'inga ki hono tokanga'i mo tokoni ki he poloseki 'i he fungavaka 'o e kau ma'umafai mā'olunga.

Ko e komiti ko 'eni' 'oku fakataumu'a ke'ne fale'i mo tokangaekina e halafononga 'o e poloseki' ke mahino 'oku a'usia 'a e ngaahi taumu'a na'e fatu'aki 'e poloseki. Ko e taha eni e ngaahi sino mahu'inga 'o e Pule'anga 'o Tonga ki hono siofi mo hono tokanga'i 'o e poloseki.

Ngaahi Fokotu'u

2. Ke toe fakamahu'inga'i ange 'e he kau memipa 'o e komiti'ni 'a e mahu'inga 'o e komiti 'i hono fai 'o e fakataha' 'o 'oua toe si'i hifo he tu'otaha he kuata.
3. 'Oku mahino ki he 'atita' ko e kau memipa 'i he komiti'ni, ko e kau ma'umafai ma'olunga 'i he pule'anga' pea 'oku 'api'api honau taimi. Kā 'e malava pe'ke toe fakakaukau'i ange ha founiga ke lava 'o hoko ai 'a e fakataha'ni 'okapau 'oku 'ikai ke malava 'o fakahoko eni 'i he ma'u fakataha. Kā 'e malava pe'ke fai ha fakahoko telefoni 'a e ngaahi fakataha ko 'eni'.
4. 'I he fu'u 'api'api ai 'o e taimi 'a e kau memipa 'o e komiti' 'e mei malava pe ke tuku hifo ki ha'a'nau kau fakaofonga ke'nau lava atu ki he fakataha 'a e komiti.

4.3.3 Poloseki ki hono fakafehokotakinga e Keipolo Tonga-Fisi (TFCP)

Ki he ta'u fakapa'anga 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017

Kuo lava hono 'atita'i 'a e fakamatala pa'anga 'a e poloseki'ni ki he ta'u fakapa'anga 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017 pea pehē foki ki hono 'oatu 'a e lipooti haohaoa 'a e 'atita'.

Na'e 'ikai ha matavaivai na'e 'ohake 'i he lipooti ki he Pulengāue talu mei hono solova 'a e matavaivai na'e hā atu 'i he lipooti 'atita ki mu'a. Ko e ngaahi fakatonutonu ki he fakamatala pa'anga 'o fakatatau ki he ola 'o e ngāue 'a e 'Atita' na'e 'osi fakahoko pe ia.

4.3.4 Poloseki ki hono feinga ke Fakafepaki'i e Feliuliuki 'o e 'Ea (CRSP)

Ki he ta'u fakapa'anga 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017

Kuo lava hono 'atita'i 'a e fakamatala pa'anga 'a e poloseki'ni ki he ta'u fakapa'anga 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017 pea pehē foki ki hono 'oatu 'a e lipooti haohaoa 'a e 'atita'.

Ko e ngaahi matavaivai eni na'e 'oatu 'i he tohi ki he Pulengāue:

1. Ngaahi matavaivai mei he ta'u 2015/16

Ngaahi matavaivai fuoloa

1. Ko e saliote misini 'a e poloseki' 'oku lolotonga ngāue'aki ia 'e he potungāue fakahoko ngāue [Potungaue Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi, Ma'u'anga Fakamatala, Tokanga'i Ngaahi Fakatamaki (MEIDECC)].

Na'e fakatokanga'i 'e he 'Atita ko e saliote misini na'e fakatau 'e he poloseki 'oku lolotonga ngāue'aki ia 'e he Potungaue MEIDECC. 'Oku lolotonga ngāue'aki leva 'e he PMU pea mo e tokotaha fale'i lolotonga 'a e poloseki 'a e saliote misini 'e taha. Ko e saliote misini 'oku totonu ke 'i he malumalu 'o e poloseki PMU kae'oua leva ke 'osi 'a e teemi 'a e poloseki.

Tu'unga lolotonga:

'Oku te'eki ke fai ha fakalelei ki henī.

2. Tukuhau Ngāue'aki (CT).

'I hono toe vakai'i 'a e ngaahi fakamole' na'e fakatokanga'i ai 'oku totongi tukuhau ta'ofoi 'a e poloseki' kā 'oku 'ikai totonu ke totongi tukuhau ta'ofoi 'o fakatatau ki he fakamatala na'e 'omai'..

Ke teuteu'i 'e he poloseki 'a 'enau Tukuhau Ta'ofoi pea fakahu ki he tukuhau ke fakamahino pe 'oku 'i ai ha CT 'a e poloseki.

Tu'unga lolotonga:

'The 2016-17 kuo fakalelei'i 'a e matavaivai ko'eni.

2. 'Ikai ke fakatokanga'i 'a e ngaahi kupu fekau'aki' te'ne uesia 'a e tau'atāina 'o e faitu'utu'uni ke fai hono leva'i 'i he founiga totonu.

'I hono vakai'i 'o e ngaahi miniti fakataha 'a e komiti pule 'o e poloseki (PSC), na'e fakatokanga'i ai hono fekau 'e he Sea 'o e komiti ke fakakau 'a e lautohi pule'anga mei hono kolo ki he ngaahi 'apiako 'e tahaua ke kau 'i hono fakalelei'i he taha 'o e ngaahi polokalama 'a e poloseki'ni. Koe'uh'i na'e kau e ngāue ia ki he loki ako 'e ua 'i he poloseki kehe, na'e fiema'u leva ke toe fili ha 'apiako 'e ua ke fakakakato'aki e tahaua ko 'eni. Ko e 'apiako leva 'e taha mei he kolo ia 'o e sekelitali 'a e komiti.

Na'e fai 'a e fepōtalanoa'aki mo e kau ngāue he poloseki' pea na'e pehē na'e makatu'unga 'o hono fili 'o e ongo 'apiako'ni mei he palopalema 'oku'nau tofanga ai' ka 'oha lahi. Kaikehe, na'e 'ikai ke lava 'o fakamo'oni'i 'a e fakamatala ko 'eni. Na'e faka'amu 'a e 'atita' ke ma'u mai ha lipooti savea ke'ne fakamo'oni'i 'a e fiema'u vivili ange 'a e ongo 'apiako'ni 'i he ngaahi 'apiako kehē.

Ngaahi Fokotu'u

1. Ke fakahaa'i 'e he memipa takitaha kapau 'oku 'i ai ha'a'ne fekau'aki ki ha ngāue pe polokalama 'a e poloseki' 'e uesia ai 'ene tu'u tau'atāina.
2. Ko e ngaahi fekau'aki ko 'eni ke lēsisita 'i ha lēsisita 'a e komiti pea ke hiki foki ai 'a e anga hono solova 'o ha fekau'aki kuo lēsisita.
3. Ke hoko 'a e lēsisita ko 'eni ko e konga tu'upau ia 'i he 'asenita 'a e komiti' ko hono vakai'i pe 'oku 'i ai ha ngaahi fekau'aki pehe'ni.

3. Ko e fefakatau'aki 'i he ngaahi kupu fekau'aki na'e 'ikai ke fakatokanga'i pea fakahoko 'a e ngaahi founiga 'oku totonu ke muimui ki ai 'i he ngaahi taimi pehe'ni

'I hono vakai'i 'a e ngaahi fakamole, na'e fakatokanga'i ai 'a hono fakatau mai 'a e ngaahi naunau fakakomipiuta mei he kautaha 'oku ha'ana 'e he tokotaha 'oku ngāue 'i he poloseki. Ko e ngaahi naunau ko 'eni' na'e fakatau mai ia mei he ITS Pacific Limited 'a ia ko e kautaha eni 'a e tokotaha 'oku'ne tokanga'i 'a e fakatau koloa 'a e poloseki.

Ko e fefakatau'aki ko 'eni' na'e 'ikai ke fakatokanga'i ko e fefakatau'anga 'a e ngaahi kupu fekau'aki. Pea koe'uh'i ko e 'ikai ke fakatokanga'i ke muimui ki he founiga totonu, na'e 'ikai ke lava 'e he 'atita ke fakapapau'i ko e fefakatau'aki ko 'eni na'e fai 'i he mahu'inga totonu ke fakatau mai ai 'a e ngaahi koloa'ni pe na'e 'i ha mahu'inga 'oku toe ma'olunga ange.

'Oku lau 'e he 'atita' ko e fefakatau'aki pelepelengesi eni he 'oku kau ai 'a e tokotaha 'oku'ne tokanga'i 'a e fakatau 'o e koloa mo e sevesi ki he poloseki pea fai e fakatau'ni mei he kautaha 'oku 'o'ona. Ko e fakakātoa 'a e fefakatau'aki ko 'eni na'e fe'unga ia mo e pa'anga Tonga 'e TOP19,891.00. Ko e lahi 'o e silini' 'oku 'ikai ke fu'u mahu'inga kā ko e natula 'o e fefakatau'aki' 'oku mahu'inga.

Ngaahi Fokotu'u

4. Ko e ngaahi fefakakatau'aki ha ngaahi kupu fekau'aki ha taha 'i he poloseki mo ha kautaha 'oku totonu ke lekooti pea fakapapau'i 'oku fai 'i he founiga totonu.
5. Ko e hā ha ngaahi fefakatau'aki ha ngaahi kupu fekau'aki 'oku fu'u mahu'inga, 'oku totonu ke 'ave ki he komiti pule 'o e poloseki' ke fai ha'a' nau lau ki ai ke tali.

4. Me'alele 'a e Poloseki na'e 'ikai hano peletifika laiseni pea 'ikai ha lesisita kuata ke ngäue'aki 'i he hala pule'anga

'I he taimi na'e fai hono vakai'i 'a e ngaahi me'alele 'a e poloseki, na'e fakatokanga'i ai ko e me'alele na'e peletifika CRSP1 kuo 'i ai hono peletifika ko e P1435. Ko e lesisita kuata ke ngäue'aki 'i he hala pule'anga na'e 'osi pe ia 'i he 2015. Ko e ngaahi fakamatala na'e ma'u mai, na'e 'ikai ke lava 'o fakafo'ou 'a e lesisita kuata koe'ahi he na'e peletifika laiseni pule'anga e me'alele' ka na'e lesisita e me'alele ia 'i he malumalu 'o e poloseki.

Lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga na'e 'atita'i, na'e lolotonga fononga holo 'a e me'alele'ni 'ikai ke 'i ai hano lesisita kuata.

Na'e 'ilo'i ai foki, ko e peletifika na'e ngäue'aki 'e he me'alele ko 'eni, ko e to'o mai ia mei he me'alele 'a e potungäue MEIDECC kuo 'ikai ke toe fakahoko fatongia. Ko e fakamatala na'e ma'u 'e he 'atita, ko e tu'utu'uni eni 'a e tokotaha ma'u mafai ma'olunga he potungäue ke fakahoko 'a e fehikitaki 'o e peletifika, neongo na'e te'eki ke liliu mai 'a e lesisita 'o ho 'ona 'o e me'alele ki he potungäue 'a e pule'anga.

'Oku toe fakamanatu ki he potungäue ko 'eni, ko e me'alele 'a e poloseki 'oku fakataumu'a ia ki he ngäue 'a e poloseki pea 'e toki fai hano 'ave ki he potungäue 'i ha 'osi 'a e poloseki. Ko e me'a na'e hoko, ko e ola ia hono 'ikai ke tuku pe 'a e me'alele 'a e poloseki 'i he poloseki.

Ngaahi Fokotu'u

6. Ke fakatokanga'i 'e he taki potungaue MEIDECC (CEO) ko e palopalema mahu'inga eni pea ka toe hoko ha me'a pehe'ni 'i he kaha'u 'oku 'i ai hono nunu'a.
7. Ke fakamanatu ki he kau faka'uli 'i he potungäue 'oku 'ikai ke ngofua ke fakapipiki ha peletifika 'i ha me'alele kae'oua leva kuo maau e ngäue fakapepa mei he MOI.
8. Ko e ngaahi me'alele 'a e poloseki ke tuku pe ia 'i he malumalu 'a e poloseki ki he vaha'a taimi 'oku lele ai 'a e poloseki ke mahino ko hono tauhi 'o e koloa, 'oku fai 'e he poloseki. 'E lava leva ai ke 'oua 'e toe hoko 'a e lele ta'efakalao 'a e me'alele poloseki he hala pule'anga.
9. Ko e pule poloseki ke ne fakatokanga'i 'oku 'i ai ma'u pe 'a e laiseni fakalao pe ko e lesisita kuata 'a e ngaahi me'alele 'a e poloseki.

5. Ta'ekakato e lesisita ki he ngaahi koloa tu'uma'u 'a e poloseki

'I hono lau 'o e koloa tu'uma'u 'a e poloseki na'e fakatokanga'i ai ko e lesisita na'e 'omai 'oku 'ikai ke kakato. Lolotonga hono lau 'a e ngaahi koloa ko 'eni, na'e fakatokanga'i 'oku 'ikai ke kau 'i he lesisita 'a e ngaahi koloa na'e 'i he PIU 'a e Potungäue Savea 'a ia 'oku hā atu 'i lalo.

Na'e kau ki ai 'a e:

- Misini Komipiuta to'oto'o 'e 5 (4 tu'unga lelei ke ngäue'aki pea ko e 1 'oku maumau)
- Misini Paaki
- Ko e tauhi'anga fakamatala 'i tu'a mei he misini komipiuta
- Misini komiputa pule
- Tu'unga hina vai ki he ma'u'anga inu
- Misini ki hono kofu pelesitiki e pepa pehe ki hono fakatahataha'i

Ko e poloseki' 'oku fiema'u ke'ne tauhi 'a e lesisita koloa tu'uma'u 'oku kakato 'i he taimi kotoa pe.

Ngaahi Fokotu'u

10. Ko e Pule 'o e poloseki ke'ne fakapapau'i 'oku kakato 'a e lesisita 'o e ngaahi koloa tu'uma'u 'a e poloseki 'i he taimi kotoa pe.

6. Ko e koloa tu'uma'u 'oku maumau pea 'ikai ke fakatokanga'i 'a e tukunga ko 'eni 'oku 'i ai

Lolotonga hono vakai'i 'a e ngaahi koloa tu'uma'u 'a e poloseki na'e fakatokanga'i 'oku maumau 'a e misini komipiuta to'oto'o 'e taha 'a ia na'e 'ikai ke 'ilo ki ai 'a e va'a 'oku'nau tokanga'i 'a e poloseki (PMU). Na'e fai 'a e ngāue 'a e tokotaha teklinikale komipiuta 'a e poloseki 'o mahino mai ko e tisi tu'uma'u 'o e misini kuo fakafetongi'aki ia ha tisi tu'uma'u 'o e misini 'oku 'ikai ke'na kainga 'i hono fo'u.

'Oku mahu'inga ke tauhi 'a e ngaahi koloa tu'uma'u 'a e poloseki ke fakapapau'i 'oku tokoni ki hono fakahoko e fatongia 'o e kau ngāue 'o fakatatau ki he fiema'u 'a e poloseki.

Ngaahi Fokotu'u

11. Ko e ngaahi koloa tu'uma'u 'oku maumau 'i he ngaahi va'a 'o e poloseki ke lipooti ki he va'a 'oku ne tokanga'i 'o e poloseki (PMU) ke fai ha sio ki hano ngaahi. Kapau 'e 'ikai ke lava 'o ngaahi pea ko e tokotaha tauhitohi 'a e poloseki ke'ne fakahaa'i eni 'i he lesisita 'o e ngaahi koloa tu'uma'u 'a e poloseki.
12. Ke tauhi 'e he poloseki ha lekooti 'o e koloa tu'uma'u kotoa pe 'oku maumau pea ke hiki hen'i 'a e koloa 'oku maumau, tokotaha na'a'ne ngāue'aki, ko hono sivi'i pe 'e toe lava 'o ngaahi pe 'ikai, pea kapau 'oku toe lava hano ngaahi ko hai 'oku totolu ke'ne ngaahi. Ko e lekooti ko 'eni' ke sivi'i 'e ha pule mā'olunga 'i he poloseki pea'ke fakamo'oni ki ai.
13. Ke fakapapau'i 'e he va'a 'oku'ne tokanga'i e poloseki (PMU) 'oku fai hono lau fakata'u 'a e ngaahi koloa tu'uma'u 'a e poloseki.

7. Kau ngāue 'i he Va'a 'o e poloseki (PIU) 'i he Potungāue Toutai 'oku nau ngāue'aki 'a e ngaahi misini komipiuta to'oto'o 'a e Poloseki 'oku 'ikai ke 'i ai ha nau monu pehe 'i he 'enau aleapau ngāue

'I hono lau 'o e ngaahi koloa tu'uma'u 'a e poloseki 'i hono va'a 'oku 'i he Potungāue Toutai, na'e fakatokaga'i ai ko e ngaahi misini komipiuta to'oto'o 'e fā na'e fakatau ki he va'a'ni. Ko e tolu 'i he ngaahi misini komipiuta ko 'eni 'oku ngāue'aki 'e he kau ngāue 'i he va'a'ni 'a ia 'oku fakangāue'i kinautolu 'e he poloseki 'i he founa 'o e aleapau. Ko e taha leva 'oku ngāue'aki 'e he tokataha ngāue 'a e Potungāue Toutai kā ko ia 'oku hoko ko e tefito'i sino ki he fengāue'aki 'a e poloseki pea moe potungāue.

Fakatatau ki he aleapau 'a e tokotolu 'oku fakangāue'i 'e he poloseki ki honau va'a 'i he Potungāue Toutai, ko e kau ngāue ke'nau takitaha 'omai 'ene misini komipiuta tukukehe kapau 'e toki faka'atā 'e Falepa'anga ke fakakau ha'a'nau patiseki ki he misini komipiuta 'i he 'enau aleapau.

Kaikehe ko e aleapau 'a e tokotolu'ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha patiseti ki he misini komipiuta. 'I he 'ene pehe na'e tonu leva ke takitaha ha'u 'a e tokotaha ngāue mo 'ene misini komipiuta.

Ko e taha ngāue 'i he Potungāue 'a e Toutai 'oku'ne ngāue'aki 'a e misini komipiuta to'oto'o pea mo e tauhi'anga fakamatala 'i tu'a kā na'e 'ikai ke 'i ai ha femahino'aki pehe 'i he poloseki.

Ngaahi Fokotu'u

14. Ke fakahoko 'e he Pulengāue 'o e Poutngāue MEIDECC ki he kau ngāue ko 'eni he va'a 'a e poloseki 'i he Potungāue Toutai 'oku 'ikai ke kau he 'enau alepau ha patiseti ki ha misini to'oto'o ke'nau ngāue'aki.
15. Ke totongi fakafoki 'e he tokotolu ko 'eni 'a e mahu'inga 'o e ngaahi misini komipiuta to'oto'o 'oku'nau ngāue'aki na'e fakatau 'e he poloseki.
Ko e mahu'inga 'o e ngaahi misini komipiuta:
 - i. \$3,302
 - ii. \$6,760
 - iii. \$3,302
16. Ke fakahā ki he kau ngāue ko 'eni 'i ha tohi ko e ngaahi mahu'inga 'o e misini komipiuta to'oto'o te'nau totongi fakafoki ki he poloseki.
17. Ke fai ha femahino'aki mo e kau ngāue ko 'eni ke totongi fakafoki 'a e mahu'inga 'o e ngaahi misini komipiuta to'oto'o 'oku'nau ngāue'aki 'i he founiga ko hono to'o fakakongokonga mei he 'enau vahe.
18. Ke fakahā 'e he Pulengāue 'o e Potungāue MEIDECC 'a e me'a'ni ki he Potungāue Pa'anga.
19. Ke fakahoko 'e he Pulengāue 'o e Potungāue MEIDECC ki he Pulengāue 'o e Potungāue Toutai ko e misini komipiuta to'oto'o 'e taha 'oku ngāue'aki 'e he taha 'o 'ene kau ngāue 'oku 'ikai ke 'i ai ha fa'ahinga fokotu'utu'u pehe.
20. Ke totongi fakafoki mai 'e he Potungāue Touatai 'a e mahu'inga 'o e misini komipiuta to'oto'o 'a ia 'oku lolotonga ngāue'aki 'e he tokotaha 'i he 'ene Potugāue ko Siola'a Malimali, ko e pa'anga Tonga 'e \$3,302 (misini komipiuta) + \$514.80 (tauhi'anga fakamatala 'i tu'a). Ke fai 'e he Pulengāue 'o e MEIDECC 'a e ngaahi fetu'utaki ko 'eni.

8. Koloa na'e totongi ka na'e te'eki ke a'utaki mai ki he poloseki

'I hono lau 'o e ngaahi koloa tu'uma'u 'a e poloseki 'i he va'a 'oku 'i he Potungāue Toutai, na'e 'i ai 'a e koloa 'e tolu (3) na'e pehe 'e he kau ngāue 'i he va'a ko 'eni 'oku te'eki ke ma'u eni mei he kautaha na'a'nau fakatau mai e ngaahi koloa'ni. Kaikehe 'oku pehe 'oku fakafepaki'i 'e he kautaha ko 'eni 'a e lau'ni.

Na'e fakatokanga'i na'e 'ikai ke 'ai ha lekooti tiliva na'e tiliva'aki e koloa ke lava 'o fakapapau'i e taimi mo e 'aho na'e tiliva ai e koloa pea ko hai na'e 'i ai he taimi tiliva. Na'e te'eki foki ke 'ilo 'e he va'a tokanga'i 'o e poloseki (PMU) mo e tauhitohi ki he me'a'ni. Kaikehe kuo 'osi totongi kakato 'a e fakamole ki he ngaahi koloa ni.

Ngaahi Fokotu'u

21. Ke muimui'i 'e he tokotaha 'oku'ne tokanga'i e fakatau e koloa mo e sevesi 'a e palopalema ko eni.
22. Ke fakatatali hono totongi 'o e aleapau fakatau koloa kae'oua leva kuo fakapapau'i kuo ma'u kotoa 'a e ngaahi koloa na'e fai hono alea ke fakatau 'o fakatatau ki he aleapau.
23. Ke fakapapau'i 'e he tokotaha 'oku'ne tokanga'i e fakatau koloa mo e sevesi 'a e poloseki ko e koloa kotoa pe 'oku fakatau mai 'oku fakahoa pea mo e lekooti tiliva mo e fakatau pea ke fakamo'oni ai foki ke fakamo'oni kuo ma'u 'a e koloa kuo ma'u kimu'a pea toki tuku atu ki he feitu'u pe tokotaha ke'ne ngāue'aki.

9. Koloa na'e fakatau na'e 'ikai tatau mo e ngaahi fiema'u fakaikiiki na'e fai 'aki hono fakatau

Lolotonga hono vakai'i 'a e ngaahi koloa na'e 'i he va'a 'o e poloseki 'i he Potungāue Toutai na'e fakatokanga'i ko e ngaahi maea fī polifini 'e uanima (25) na'e 'ikai ke'nau ma'u 'a e ngaahi fiema'u na'e fakaikiiki 'i he 'ota. Na'e 'ikai foki ke 'ilo ki he me'a'ni 'a e va'a 'oku'nau tokanga'i 'a e poloseki (PMU).

Ngaahi Fokotu'u

24. Ke muimui'i 'e he tokotaha ngāue 'oku'ne tokanga'i hono fakatau mai e koloa mo e sevesi 'a e poloseki 'a e palopalema ko 'eni.
25. Ke fakapapau'i 'e he tauhitohi kuo fakakakato 'a e ngaahi founiga ki hono ma'u mai ha koloa kimu'a pea toki fai 'a e totongi 'o e koloa. 'A ia ko hono fakapapau'i kuo fakamo'oni 'a e tokotaha 'oku'ne tokanga'i 'a e fakatau 'o e ngaahi koloa mo e sevesi 'a e poloseki 'i he lekooti tiliva.

10. Ngaahi koloa tu'uma'u na'e 'ikai ke lava ke mamata'i koe'uhī' na'e lolotonga tuku atu fakataimi ia 'e he Potungāue Toutai

'I hono vakai'i 'a e ngaahi koloa 'a e poloseki 'i honau va'a 'i he Potungāue Toutai na'e 'i ai 'a e ngaahi koloa na'e 'i he feitu'u tuku'anga koloa. Ko e fakamatala na'e ma'u mai ko e ngaahi koloa'ni na'e kole ke ngāue'aki taimi nounou 'e he Potungāue Toutai pea 'oku te'eki fakafoki mai. Na'e pehe 'oku 'i ai 'a e ngaahi koloa kuo 'ave ki Vava'u ka na'e 'ikai ke 'i ai ha fa'ahinga lekooti ke fakamo'oni ki he ngaahi fetukutuku ko 'eni.

Ngaahi Fokotu'u

26. Ko e fokotu'u ha founiga ki hono tokanga'i 'a e ngaahi koloa ko 'eni 'i he va'a ko 'eni. 'E lava ke 'ai ha ngaahi kaati ki he koloa takitaha ke lekooti 'a e ngaahi fehū'aki 'a e ngaahi koloa pea ke fakamo'oni foki ai 'a e tokotaha 'oku'ne tuku atu e koloa. 'E lava hen i ke muimui'i 'a e ngaahi fehū'aki 'a e ngaahi koloa'ni.

11. Ko hono fakahoko 'e he tauhitohi 'a e totongi 'o e ngaahi fakamole 'ikai ke totonu ke fai 'e he tauhitohi

'I hono vakai'i 'a e ngaahi fakamole na'e fai mei he 'akauni pangike 'a e poloseki na'e fakatokanga'i na'e 'i ai e ngaahi fakamole na'e 'ikai ke tonu ke totongi mei he pa'anga poloseki ka na'e fai hono fakakakato e founiga ki hono totongi 'e he tauhitohi 'a e poloseki fakataha pe mo e ngaahi ngāue na'e 'ikai ke totonu ke fakakakato.

Ko e ngaahi fakamole eni na'e fakakakato e totongi ki he ngaahi fakamole pea toki totongi fakafoki mai 'e he MEIDECC mo e SMEC (ko e va'a pule eni 'a e poloseki):

MEIDECC

9/8/2016

- Ko e ngaahi fakamole ki hono 'ai e sio'ata 'o e me'alele 'a e poloseki ke fakapōpō'uli mo hono fokotu'u e tu'u'anga taulani. Na'e fe'unga eni mo e pa'anga 'Amelika 'e USD3,300.19

Na'e fakafoki mai 'e he MEIDECC 'a e silini ko eni ki he 'akauni pangike 'a e poloseki 'i he 'aho 16 Ma'asi 2017.

SMEC

a. 27/4/16 -	Ngaahi naunau na'e fe'unga o e pa'anga 'Amelia 'e USD6,575.75
e. 9/9/16 -	Ngaahi misini komipiuta: USD4,792.94
f. 23/9/16 -	Totongi ki hono malu'i 'a e me'alele 'a e poloseki: USD2,700.47
h. 17/10/16 -	Ko e puipui ki he matapā luva: USD1,754.70

Ko e fakamole "e", "f" pea mo "h" na'e to'o ia mei he totongi ki he SMEC 'i Ma'asi 2017 ki he ngaahi fakamole 'i Sanuali 2017. Fakamole "a" ke toki fakapapau'i pe na'e 'osi totongi fakafoki eni.

Ngaahi Fokotu'u

27. Ke 'oua 'e toe ngāue 'a e tauhitohi 'a e poloseki ki hono totongi 'o ha ngaahi fakamole 'oku 'ikai ke totolu ke totongi mei he pa'anga 'a e poloseki.
28. Ka toe 'i ai ha ngaahi me'a pehe'ni 'i he kaha'u pea 'oku totolu ke tautea 'a e tauhitohi 'a e poloseki.

12. Ko e 'ikai ha ngaahi lekooti ke'ne fakamo'oni ki he ngaahi fakamole e ni'ihi na'e fakahoko mei he pa'anga e poloseki

'I hono sivi'i 'o e ngaahi fakamole' na'e 'i ai 'a e ngaahi fakamole na'e 'ikai ke 'i ai ha ngaahi lekooti ke'nau fakamo'oni ki he ngaahi fakamole'ni. Na'e kau hen'i 'a e ngaahi fakamole ki hono fakatau 'o e ngaahi naunau 'ofisi pehe ki he monomono. Ko hono totongi fakafoki 'o e ngaahi fefolau'aki 'a e kau ngāue 'oku 'i ai 'enau monū'ia ki he folau, ko e paasi pe ke heka he vakapuna na'e faile fakataha mo e vausia ki hono totongi 'o 'ikai ha fa'ahinga lekooti kehe ke'ne fakapapau'i ko e folau' na'e felāve'i pea mo e ngāue 'a e poloseki.

Ngaahi Fokotu'u

29. Ke fakapapau'i 'e he tauhitohi 'oku maau kotoa 'a e ngaahi lekooti ki he ngaahi fakamole 'a e poloseki. Ka toe hoko ha ta'emaau tatau 'i he kaha'u pea ke tautea 'a e tauhitohi.
30. Ki he fefolau'aki' 'oku fiema'u ke tauhi 'a e ngaahi lekooti fe'unga ke lava 'o fakapapau'i ko e ngaahi folau 'oku fekau'aki mo e ngāue 'a e poloseki. 'Oku mahu'inga foki ke faile mo ha tatau 'o e tikite folau ke lava 'o fakapapau'i 'a e ngaahi totongi makehe ki he folau 'a ia 'e tefito ia mei he tikite.
31. Ke fokotu'u he'e kau taki 'o e poloseki ha founiga ki hono fakangofua 'o e fefolau'aki. 'A ia 'e fiema'u ke fakangofua 'e he pulengāue 'a e Potungāue MEIDECC ke fai 'a e ngaahi fefolau'aki 'a e poloseki. 'E lava hen'i ke fakapapau'i 'oku fakangofua 'e he mafai totonu.
32. Ke fakamanatu ki he poloseki ko e monū'ia ki he folau 'i he ngaahi aleapau ngāue, 'oku tefito 'i he lahi 'o e folau 'oku hā 'i he aleapau' 'o 'ikai ko e lahi 'o e folau 'e lava 'o fakapa'anga 'i he patiseti ki he folau.
33. Ko hono totongi fakafoki 'o e ngaahi folau ko e monū'ia 'i he aleapau ke fakatatau ki he pa'anga na'e fakamoleki 'o 'ikai ko e lahi 'o e pa'anga 'oku patiseti ki he folau 'i he aleapau.

13. Ko e ngaahi fakamole ki he ngaahi totongi aleapau (vahe) ‘o e kau ngāue na’e ‘ikai ke ‘i ha lekooti ki he houa ngāue pea ‘ikai ke fakamo’oni ki ai ‘a e pulengāue

‘I hono vakai’i ‘a e vahe ‘o e kau ngāue ‘a e poloseki, ko e ngaahi totongi na’ a mau vakai’i ko e peseti ‘e 15 ai na’e ‘ikai ke ‘i ai ha lekooti ki he houa ngāue pea ko e peseti ‘e 29 na’e ‘ikai ke fakamo’oni ki ai e pulengāue. Ko e lahi taha ‘o e ngaahi totongi na’e ‘ikai ha lekooti ki he houa ngāue na’e hoko ia ‘i he mahina ko Sune. Ko e totongi ‘o e ngaahi fakamole ‘a e poloseki ‘oku fou ia ‘i Falepa’anga pea ‘i he mahina ko Sune, ‘oku fa’ a ngata pe ia ‘i he konga kimu’ a ‘o e mahina.

Ngaahi Fokotu’u

34. Ke fakapapau’i ‘e he tauhitohi ‘a e poloseki ‘oku maau mai ‘a e ngaahi lekooti ki he houa ngāue pea fakamo’oni ai ‘a e pulengāue kimu’ a pea toki fakahoko hono totongi ‘o e ngaahi vahe.
35. Ko hono tukuatu kimu’ a ‘a e vahe ‘a e kaungāue te’eki ke ngāue’i e taimi ko ia ke fakangata ia.
36. Ke fakapapau’i ‘e he kau ma’umafai ki he fakamo’oni ki he vausia totongi ‘oku kakato e ngaahi lekooti vahe kimu’ a pea toki faka’ata e vausia totongi.

14. Ko e kau pēnolo’ ‘oku ‘ikai ke’ nau fakamo’oni ki he lekooti ‘o e ‘ikai ke ‘i ai ha ngaahi fekau’aki te’ne uesia ai ‘a e tu’u tau’atāina pea pehe ki he fai

‘I hono vakai’i ‘a e ngaahi founa fakatau koloa mo e sevesi, na’e fakatokanga’i ai ‘a e ‘ikai ke ‘i ai ha lekooti ke fakamo’oni ai ‘a e kau penolo ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ngaahi fekau’aki te’ne uesia ‘a e tu’u tau’atāina pea pehe ki he fai tu’utu’uni.

Ko e lekooti ko eni ‘e lava ke fakatokanga’i ai ha ngaahi fekau’aki te’ne uesia ‘a e fai tu’utu’u’ni pea ‘e malava leva ke fai ha ngāue ki ai.

Ngaahi Fokotu’u

37. Ki he ngaahi fakatau koloa mo e sevesi ke fakapapau’i ‘e he tokotaha ‘oku’ne fakahoko e fatongia’ ni ‘oku fakamo’oni e kau penolo ki he lekooti ki he fakahaa’i e ngaahi fekau’aki te’ne uesia e tu’u tau’atāina pea ‘oku toe fakamo’oni ha taha kehe ke mahino na’e fai hano sivi’i e ngaahi foomu’ ni.

15. Me’alele ‘a e Poloseki ‘oku lesisita ia ‘i he malumalu ‘o e SMEC ko e kautaha ‘oku fakangāue’i ke hoko ko e va’ a pule ‘o e poloseki (PMU)

‘I hono vakai’i ‘o e ngaahi koloa tu’uma’u ‘a e poloseki na’e fakatokanga’i ko e me’alele ‘e ua ‘oku ngāue’aki ‘e he va’ a ‘o e poloseki ‘i he Potungāue MOI ‘oku lesisita ia he malumalu ‘o e SMEC. Ko e ongo me’alele’ ni na’e fakatau’aki ia ‘e pa’anga ‘o e poloseki pea ‘oku totonu pe ke lesisita naua ‘i he malumalu ‘o e poloseki.

Ngaahi Fokotu’u

38. Ke ngāue ‘a e va’ a ‘o e poloseki ‘i he MOI ki hono fakafoki ‘a e lesisita ‘o e ongo me’alele’ ni ki he poloseki. Pea ke fakakakato eni ‘i ‘Epeleli 2018.

16. Ko e misini ma'u'anga ivi 'uhila 'a e va'a 'o e poloseki 'i he Potungāue Toutai kuo 'ave ia ki he va'a 'o e potungāue 'i Niuatoputapu

'I hono vakai'i 'a e ngaahi koloa 'a e poloseki 'i honau va'a 'i he Potungāue Touatai na'e fakatokanga'i ai ko e misini ma'u'anga ivi 'uhila' kuo 'ave ia 'e he potungāue ki honau va'a 'i Niuatoputapu. 'Oku tefito pe 'a e polokalama tokoni 'a e poloseki ki he potugnaue toutai, ko e 'elia iiki ke fakangatangata ai 'a e toutai. Ko e polokalama ko 'eni 'oku 'ikai ke fakahoko ia 'i Niua pea 'oku 'ikai leva ke 'i ai ha felāve'i 'a e poloseki mo e va'a 'o e potungāue 'i Niua.

Ngaahi Fokotu'u

39. Ke fakahoko 'e he taki 'i he Potungaue MEIDECC ki he takingāue 'a e Potungāue Toutai ke'nau totongi fakafoki mai 'a e misini ma'uanga ivi 'uhila ko 'eni na'e fakapa'anga 'e he poloseki ka kuo nau 'ave ia ki he va'a 'o e potungāue 'i Niuatoputapu 'a ia na'e fe'unga hono mahu'inga mo e pa'anga Tonga 'e \$4,992.
40. Ke feongoongoi 'a e taki 'i he Potungāue 'o e Toutai mo e taki 'i he Potungāue MEIDECC ki hono fakafoki mai 'a e silini ko 'eni 'i he vaha'a taimi ko e mahina 'e ua hili 'ena femahino'aki ki he palopalema'ni.

17. Toe gefakamo'oni pe e kau ma'u sikolasipi ko e kau tu'u tafa'aki

'I hono vakai'i e founa na'e fai'aki hono foaki 'o e ngaahi sikolasipi, ko e tokotaha ma'u sikolasipi kotoa pe ke'ne fakamo'oni he aleapau pōnite 'a ia kuopau ke fakamo'oni ai pea mo e ongo kalenitoa 'e ua. Na'e fakatokanganga'i ko e tokotolu 'o e kau ma'u sikolasipi 'oku'nau toe fakamo'oni pe kinautolu ko e kau kalenitoa.

Ko e kau ma'u sikolasipi ko 'eni ko e kau faiako 'i he Tonga Side School, Nuku'alofa.

Ngaahi Fokotu'u

41. Ke muimui'i 'e he 'ofisa sikolasipi 'a e me'a'ni pea ke 'omai 'e he kau ma'u sikolasipi ha'a'nau kau kalenitoa 'oku 'ikai ko ha kau ma'u sikolasipi ke'nau fakamo'oni 'i he 'enau foomu aleapau ponite.

18. 'Ikai ke fakamo'oni e kalenitoa 'i he foomu aleapau

'I hono vakai'i e foomu aleapau ponite 'a e kau ma'u sikolasipi, na'e fakatokanga'i ko e ongo ma'u sikolasipi 'e ua 'oku 'ikai ha kalenitoa ia 'e fakamo'oni 'i he foomu. Ko e taha eni e ngaahi feima'u 'a e sikolasipi ke fakamo'oni e ongo kalenitoa 'e ua he aleapau ponite.

Ngaahi Fokotu'u

42. Ke muimui'i 'e Mr Helu, 'a e ongo ma'u sikolasipi ko 'eni' ke 'omai 'ena ongo kalenitoa ke fakamo'oni he'ena aleapau ponite.

19. ‘Ikai ke ‘i ai ha fokotu’utu’u ke tokoni ki he kau ngāue taimi kakato ‘oku’nau ma’u sikolasipi ke fakapapau’i te’nau fakakakato ‘a e polokalama ako ‘a e sikolasipi

‘I hono vakai’i ‘o e polokalama sikolasipi na’e fakapa’anga mei he CRSP, na’e fakatokanga’i ‘oku ‘ikai ha tohi fakahinohino ke muimui pau ki ai ‘a kinautolu ‘oku nau ma’u sikolasipi pea toe ngaue taimi kakato.

Fakatatau ki he lau ‘a e taki ‘i he Potungāue ‘a e MEIDECC, na’e ‘osi fai pe ‘a e ngaahi fepōtalano’aki mo e kau pulengāue ‘o e kau ma’u sikolasipi. Ka na’e te’eki ke fai ha femahino’aki ia mo e PSC ki he fokotu’utu’u ki he kaungāue fakapule’anga pe ‘e founiga fēfē ha’ā nau ngāue taimi kakato pea fakakakato pea mo e ako taimi kakato ke lava mo ia.

‘Oku ‘i ai foki ‘a e talafili ki he ola lelei ‘a e polokalama he ko e aleapau ‘a e poloseki mo e ‘univesiti koe polokalama’ ‘e fakahoko he ta’u ‘e tolu. ‘I he’ene tu’u pehē ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha faingamlie ke fai ha tō ‘i he polokalama he ‘oku ‘osi tohi’i pe ‘i he aleapau he’ikai ke toe fai ha fakalōloa e aleapau ko ‘eni.

Na’e toe fai foki mo e fakatalanoa ki he taki e Potungaue MEIDECC pe ko e founiga ko ‘eni e ako taimi kakato mo e ngāue taimi kakato ‘oku fakatatau ki he tu’utu’uni ngāue ‘a e PSC. ‘Oku tupu ‘a e talafili’ni mei he mahino ‘oku ‘i ai ‘a e kau tō ‘i he semesita ‘uluaki ‘o e polokalama.

Ngaahi Fokotu’u

43. Ko e tokolahi taha ‘o e kau ma’u sikolasipi ko e kaungāue fakapule’anga pea kuopau ai ke’nau muimui ki he tu’utu’uni ngāue ‘a e PSC. Kapau leva ‘oku fiema’u ke’na’u ō ‘o kalasi he lolotonga ‘a e taimi ngāue ‘oku totonu leva ke fakapapau’i ‘oku’nau muimui ki he tu’utu’uni ngāue ‘a e PSC.
44. Ke alea ‘a e taki ‘i he Potungāue MEIDECC pea mo e PSC ki ha founiga ke fakapapau’i ‘oku ‘ikai ke maumau’i ‘e he kau sikolasipi ngāue fakapule’anga ‘a e ngaahi tu’utu’uni ngāue ‘a e PSC.

4.3.5 Poloseki Langa Fakalakalaka ‘o Nuku’alofa (NUDSP) Ki he ta’u fakapa’anga ‘o ngata ki he ‘aho 30 Sune, 2017

Na’e kakato hono ‘atita’i ‘o e fakamatala pa’anga ko ‘eni’ ‘oku ngata ki he ‘aho 30 ‘o Sune, 2017 pea ‘ave ai mo e lipooti haohaoa ‘a e ‘Atita.

Ko e ngaahi matavaivai ‘eni na’e fakahā atu ‘i he lipooti ki he Pulengāue:

1. Ko hono muimui’i ‘o e ngaahi matavaivai ‘i he lipooti ‘atita ‘o e ta’u ki mu’ā

Ko e matavaivai ‘uluaki ko ‘ene tolona mai mei he ‘atita 2014/15 pea ko e fika ua ki he ono ko e ngaahi matavaivai ia mei he 2015/16:

Ngaahi matavaivai fuoloa 2014/15

- 1 Ko e ‘luniti ‘oku’ne pule’i e Poloseki (PMU) ke’nau fakapapau’i ‘oku fakahoko ‘a e fakataha ‘a e kōmiti’ ‘i he kuata kotoa pē.

Tu’unga Lolotonga:

I he 2016/17 na’e te’eki ai pe ke fakalelei’i ‘a e matavaivai ko ‘eni.

Ngaahi matavaivai fuoloa 2015/16

- 2 Ko e miniti ‘a e komiti fakahoko polokalama ‘a e poloseki na’e ‘ikai ke fakamo’oni.
Ko e miniti na'e 'omai ki he 'Atita' na'e 'ikai ke fakamo'oni ki ai 'a e Sea' pea 'ikai ai ke fakapapau'i ko e ngaahi fakamatala 'i he miniti 'oku mo'oni mo totonu pea kuo 'osi tali 'e he kōmiti'.
Tu’unga Lolotonga:
'I he 2016/17 kuo fakalelei'i 'a e matavaivai ko 'eni.
- 3 Ko e ngaahi lekooti ‘o e lahi ‘o e houa ngāue na’e ‘ikai ke fakapapau’i fakalelei
'I hono vakai'i e foomu fakafonu houa ngāue kuo vahe'i, na'e fiema'u ke fakapapau'i fakalelei ki he'ene mo'oni mo 'ene tonu.

'Oku fakahā mai 'e he foomu fakafonu houa ngāue 'a e lahi 'o e taimi ngāue 'a e 'ofisa taautaha. Ko hono ma'u 'e he kau ngāue 'a e totongi mei he ngāue na'e 'ikai te nau ngāue'i 'oku tu'u fakatu'utāmaki pea 'oku fakautuutu ke lahi.
- Tu’unga Lolotonga:*
'Oku fai pe hono siofi 'a e matavaivai ko 'eni.
- 4 Ko e ‘ikai ha foomu fakapapau ‘e fakamo’oni ai e kau mēmipa ‘o e komiti polokiuameni (PPTC), mo talamahu’inga ‘a e poloseki ‘oku ‘ikai ha fepakipaki ho nau mafai
Ki he kau mēmipa kotoa pe 'a e PPTC ke nau fakakakato pea fakamo'oni 'i ha foomu 'oku ne fakahā'i 'a e tau'atāina mo ha fepakipaki honau ngaahi mafai. Ko e Taki 'i he 'Iuniti Pule 'i he Poloseki ke ne fakapapau'i 'oku 'osi fakakakato pea fakamo'oni 'a e mēmipa kotoa pe 'o e PPTC.
- Tu’unga Lolotonga:*
'Oku fai pe hono siofi 'a e matavaivai ko 'eni
- 5 Ko e ‘ikai ke fakamo’oni ‘a e kau memipa ‘o e kau penolo ‘i ha foomu fakapapau ‘oku’ nau haohaoa mo ‘ikai ke fepakipaki ho’ nau mafai
Ko e kau mēmipa 'o e pēnolo fai sivi (evaluation panel), kuopau ke nau fakakakato mo fakamo'oni 'i he foomu fakapapau 'o e 'ikai ke fepakipaki honau ngaahi mafai, 'i he ngaahi ngāue fakapolokiuameni kotoa pe. Ko e 'Iuniti pule 'a e Poloseki ke nau fakapapau'i 'oku 'osi fakakakato mo fakamo'oni 'a e kau pēnolo he foomu ko'eni.
- Tu’unga Lolotonga:*
'Oku fai pe hono siofi 'a e matavaivai ko 'eni
- 6 Ko e ‘ikai ke kakato ‘a e ngāue langa ko e ‘osi ‘a e taimi ‘o e Aleapau Ngāue
Ko e Pule mo e Taki timi 'o e Poloseki ke'nau fakapapau'i ko hono teuteu'i 'o e ngaahi pepa talamahu'inga, ke fakakakato 'o a'u ki hono fakapapau'i 'a e tu'unga fakapa'anga 'a e tokotaha talamahu'inga.
- Tu’unga Lolotonga:*
Na'e 'ikai ke toe 'i ai ha palopalema tatau 'i he ta'u fakapa'anga 2016/17.

2. Ko e te'eki ke fakafehoanaki 'o e palanisi 'o e pa'anga 'i he pangike 'a e poloseki mo e lekooti pa'anga 'a e poloseki

'I hono vakai'i 'a e lekooti fakafehoanaki ko 'eni, na'e fakatokanga'i ko e ngaahi lekooti fakafehoanaki ko 'eni ko e teuteu pe ia mei falepa'anga.

Na'e 'ikai ke teuteu 'e he poloseki ha'a'nau lekooti fakafehoanaki ke fakatatau ki ai 'a e lekooti kuo teuteu 'e he falepa'anga (MoFNP).

Ngaahi Fokotu'u

7. Ke tokanga 'a e tauhitohi ki hono teuteu'i e lekooti fakafehoanaki. 'E malava pe ke'nau ngāue'aki 'a e lekooti kuo teuteu 'e falepa'anga ka 'oku mahu'inga pe ke'nau vakai'i pe 'oku tonu pea ke sivi'i 'e ha taha 'o e kau pule 'o e poloseki.

3. Ngaahi fakamatala kehe 'oku tanaki ki he Fakamatala Pa'anga

'Oku 'i ai 'a e hounga'ia 'i he ngāue lelei kuo fai ki he fakamatala pa'anga ka 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a ke toe tanaki atu ki ai ke'ne fakalelei'i 'a e 'aonga e fakamatala pa'anga kiate kinautolu 'oku'nau ngāue 'aki.

'Oku kau ki hen'i 'a e:

- i) Ko e ngaahi toho silini mei he Pangike 'a 'Esia - Ke fakakau 'i he ngaahi fakamatala kehe 'i he fakamatala pa'aga 'a e poloseki 'a e ngaahi toho silini kotoa pe.
- ii) Palanisi 'o e pa'anga 'oku te'eki ke fakmoleki – Ke fakahā 'a e palani 'o e toenga pa'anga 'oku te'eki ke fakmoleki 'i he poloseki 'i he'ene a'u mai ki he faka'osinga e ta'u fakapa'anga.
- iii) Ngaahi pa'anga kuo kopano ki he ngaahi ngae 'a e poloseki – Ko e ngaahi aleapau kotoa pe kuo fakamo'oni ai 'a e poloseki 'oku mahu'inga ke fakahā mai 'i he fakamatala pa'anga 'a e ngaahi silini 'oku te'eki ke totongi 'i he ngaahi aleapau ngāue'ni 'i he faka'osinga 'o e ta'u.
- iv) Ko e ngaahi kupu fekau'aki 'e malava ke uesia e tu'u tau'atāina – Ke fakahā 'i he ngaahi fakamatala kehe 'a e ngaahi founa ki hono solova ha ngaahi me'a pehe'ni

Ngaahi Fokotu'u

2. Ke tanaki atu 'e he tauhitohi 'a e poloseki 'a e ngaahi me'a 'i 'olunga ki he ngaahi fakamatala kehe 'i he fakamatala pa'anga.

4.3.6 Ko e Mape Folau ki he Ma'u'anga Ivi 'a Tonga mo hono ngaahi 'Iuniti (TERM IU)

Ki he ta'u fakapa'anga 'oku ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017

Na'e kakato hono 'atita'i 'o e Mape Folau ki he Ma'u'anga Ivi 'a Tonga, TERM-IU ki he ta'u fakapa'anga ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017, pea 'oatu aim o e lipooti haohaoa 'a e 'Atita. Na'e tapuni 'a e poloseki ko'eni 'i he 'aho 30 'o Sune, 2017 pea mo e matavaivai mei he ngaahi ta'u ki mu'a. Na'e 'ika ke toe fakatokanga'i ha ngaahi matavaivai 'i he 'atita 'o e ta'u fakapa'anga 2016/17

Ko e ngaahi matavaivai na'e fakahā 'I he tohi ki he Pulengāue 'oku pehe ni:

1. Muimui'i 'o e ngaahi matavaivai mei he 'atita ki mu'a

Ko e ngaahi fokotu'u ke fakalelei'i kā 'oku toe hā atu pē he 'atita 'o e ta'u'ni:

Ngaahi fokotu'u fuoloa

1. Ki he 'Iuniti Pule 'o e Poloseki (PMU) ke'nau hiki 'a e miniti fakalelei ki he 'ene tonu mo kakato 'a e ngaahi fakamtala. Ke 'omai 'e he PMU 'i he taimi totonus 'a e ngaahi miniti.
2. Kuopau ke fakakakato 'e he PMU 'a e ngaahi fiema'u 'oku 'oatu 'e he 'Atita.

4.3.7 Poloseki Fakaakeake mei he Saikolone 'Ieni (CIRP) Ta'u fakapa'anga na'e ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017

Na'e kakato hono 'atita'i 'o e fakamatala pa'anga ko 'eni na'e ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017 pea na'e 'ave ai pe 'a e lipooti haohaoa 'a e 'Atita.

Na'e 'ikai ha matavaivai 'e fakahā 'i he tohi ki he pulengaue.

4.3.8 Langa Fakalelei hili 'a e Saikolone 'Ieni pea mo Fakaakeake mei he ngaahi Fakatamaki Fakaenatula (TCIRCIP) Ta'u fakapa'anga na'e ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017

Na'e kakato hono 'atita'i 'o e fakamatala pa'anga ko 'eni na'e ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017 pea na'e 'ave ai pe 'a e lipooti haohaoa 'a e 'Atita.

4.3.9 Ko e Pa'anga Tokoni ki he 'Ātakai Ngaahi Komiuniti 'i he Pasifiki (PECF) Ta'u fakapa'anga na'e ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017

Na'e kakato hono 'atita'i 'o e fakamatala pa'anga 'o e PECF na'e ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017 pea na'e 'ave ai pe 'a e lipooti haohaoa 'a e 'Atita.

Ko e ngaahi matavaivai na'e fakahā ki he pulengāue:

1. Ngaahi matavaivai mei he ta'u 2015/16

<i>Ngaahi matavaivai mei he ngaahi ta'u ki mu'a</i>	<i>Tu'unga Lolotonga</i>
1. 'Ikai ha lekooti ke fakamo'oni ki he ngaahi fakamole fekau'aki mo e ngaahi fakataha	'I he 2016/17 na'e te'eki fakalelei'i e konga 'o e matavaivai - ko e miniti e ngaahi fakataha na'e 'ikai ke ma'u mai.
2. Foomu fe'ave'aki pa'anga ki Ha'apai mo Vava'u' na'e 'ikai ke fakamo'oni ai ha taha 'oku'ne 'osi ma'u	'I he 2016/17 kuo fakalelei'i 'a e matavaivai ko 'eni.
3. Ke fakahū 'e he pule poloseki 'a 'ene fakamatala tukuhau ki he Tukuhau Vahenga ke totongi fakafoki mai 'a e ngaahi tukuhau fakata'u na'e 'osi totongi	'I he 2016/17 na'e te'eki ke fakalelei'i 'a e matavaivai ko 'eni.
4. Pa'anga 'o e Makamaile 1 (M1) 'oku fakamoleki ia ki he Makamaile (M2)	'I he 2016/17 kuo fakalelei'i 'a e matavaivai ko 'eni.
5. Fakamole 'ikai fakalao fe'unga mo e \$190 na'e totongi mei he pa'anga 'a e poloseki paid from the project fund	'I he 2016/17 na'e te'eki ke fakalelei'i 'a e matavaivai ko 'eni.

<i>Ngaahi matavaivai mei he ngaahi ta'u ki mu'a</i>	<i>Tu'unga Lolotonga</i>
6. 'Ikai ke kakato 'a e ngaahi pepa poupou ki he ngaahi fakamole	'I he 2016/17 na'e te'eki ke fakalelei'i 'a e matavaivai ko 'eni.
7. Fakamafai'i pe 'e he tokotaha fale'i 'a hono fokotu'u ia ki he lakanga fale'i.	Na'e 'ikai ke 'i ai ha palopalema tatau 'i he 2016/17
8. Ki he pule 'o e MEIDECC ke'ne solova 'a e 'ikai ke muimui pau 'eni ki he Aleapau Fakapa'anga 'a e poloseki, ke fakapapau'i tohi mai 'e he kautaha fakapa'anga 'a e Poloseki (donor), ko e konga ko 'eni 'i he aleapau 'oku malava pe'ke liliu koi a ai, ko e pule poloseki ke ngäue tu'ataimi pe pea mo fakapapau'i mai ai 'a e fe'unga pe 'o e ngäue tu'ataimi mo e natula 'o e tu'unga pule poloseki ko 'eni.	'I he 2016/17 na'e te'eki ke fakalelei'i 'a e matavaivai ko 'eni.
9. 'Ikai ke 'omai 'a e foomu fakafonu houa ngäue	'I he 2016/17 na'e te'eki ke fakalelei'i 'a e matavaivai ko 'eni.
10. Ngäue Fakataautaha vs Tokotaha ngäue 'i he Potungäue (MEIDECC). Ko e Pule 'o e Poloseki 'oku ngäue taimi kakato pea 'oku toe ngäue taimi kakato pe foki ko e tokotaha konituleki 'a e poloseki.	'I he 2016/17 kuo fakalelei'i 'a e matavaivai ko 'eni.
11. Fakatau 'o e ngaahi misini komipiuta to'oto'o ma'ae pule poloseki pea mo e fale'i kā 'oku 'ikai ke 'nau ngofua ki ai 'o hangē ko ia 'i he 'enau aleapau.	'I he 2016/17 na'e 'ikai ke fai ha fakatau komipiuta ma'ae poloseki.

2. 'Ikai ke kakato 'a e ngaahi fakamole 'i hono fakahā 'i fakamatala pa'anga 'a e poloseki

'I hono fakapapau'i 'a e fakamole' na'e fakahā 'i he fakamatala pa'anga, na'e nounou 'aki 'a e fakamole 'a e pa'anga Tonga 'e TOP3,000. Ko e ngaahi fakaikiiki 'oku ha atu 'i lalo:

<i>Ngaahi Fokotu'u</i>
1. Ke fakahoko 'e he Pule Poloseki hono fakafehoanaki fakamahina 'a e ngaahi vausia ki he fakamole kuo totongi pea mo e ngaahi fakamole 'oku 'i he polokalama tautohi 'oku ngäue'aki 'e he pule'anga (Sun System) ke fakapapau'i ko e kakato 'a e ngaahi fakamole 'oku fakahā 'i he fakamatala pa'anga.

3. Ko hono fakafehoanaki 'a e palanisi 'o e pa'anga 'i he pangike mo e lekooti 'a e poloseki 'oku 'ikai ke fai 'i he mahina kotoa

'I hono vakai'i 'a e palanisi 'i he pangike (NRBT), na'e fakatokanga'i ai 'a e 'ikai ke fai hono fakafehoanaki fakamahina 'a e palanisi 'i he pangike mo e lekooti 'a e poloseki. Neongo na'e te'eki ke fai ha totongi silini 'i he pangike kā 'oku mahu'inga pe ke fai 'a e fakafehoanaki na'a 'oku 'i ai ha totongi 'oku tu'unaki ke fai pea 'e malava ai ke hala 'a e palanisi totonu 'o e pa'anga ko 'eni, 'i he'ene hā 'i he fakamatala pa'anga.

<i>Ngaahi Fokotu'u</i>
2. Ke fakapapu'i 'e he Pule Poloseki 'oku fakahoko 'a e fakafehoanaki fakamahina ko 'eni.

4. Ngaahi totongi ‘ikai ke ‘i ai ha foomu kole ke fakahoko

‘I hono vakai’i ‘a e ngaahi fakamole’ na’e fakatokanga’i ai na’e ‘i ai e ngaahi fakamole na’e ‘ikai ke ‘i ai ha foomu kole ke fakahoko ‘a e ngaahi fakamole’ni pe ko e foomu talaatu ‘o e koloa ke fakatau mai. Ko e matavaivai eni na’e ‘osi fakatokanga’i ‘i he ‘atita ‘o e 2015/16. ‘Oku’ne talamai ai ‘oku ‘ikai ke muimui pau ‘a e ngaahi totongi ki he founга ngāue kuo fokotu’u.

Ngaahi Fokotu’u

3. Ko e matavaivai eni na’e hoko ‘i he ta’u fakapa’anga kuo ‘osi pea toe hoko ‘i he ta’u fakapa’anga ko ‘eni pea ‘oku totonu ke taliui ‘a e Pule Poloseki ki he matavaivai’ni.

5. Ko e ngaahi totongi ‘e hiva (9) na’e ‘ikai ke ‘i ai ha vausia mo ha ngaahi lekooti ke fakamo’oni ki he ngaahi fakamole

I hono vakai’i ‘o e ngaahi fakamole’ na’e fakatokanga’i ko e ngaahi totongi ‘e hiva (9) na’e ‘ikai ke ‘i ai ha’ā nau vausia mo e ngaahi lekooti ke fakamo’oni ki he ngaahi fakamole ko ‘eni.

Ko e ngaahi fakamole eni na’e lekooti ‘i he polokalama tauhitohi ‘a e pule’anga (Sun system). Ne ‘osi fai pe kole ki he Pule ‘o e poloseki ke ‘omai ka na’e ‘ikai pe ke ma’u mai. Ko e matavaivai eni na’e fakatokanga’i ‘i he ‘atita ‘o e 2015/16. Ko e ngahi lekooti ki he ngaahi me’a fakapa’anga ‘oku ‘ikai ke mā’opo’opo mai ki he ‘atita.

Ngaahi Fokotu’u

4. Ko e matavaivai eni na’e hoko ‘i he ta’u fakapa’anga kuo ‘osi pea toe hoko ‘i he ta’u fakapa’anga ko ‘eni pea ‘oku totonu ke taliui ‘a e Pule Poloseki ki he matavaivai’ni.

4.3.10 Ko e Pa’anga Tokoni ki he Ma’u’anga Ivi mei he Koloa Fakaenatula ki he ngaahi tūkui motu (OIREP)

Ta’u fakapa’anga ‘oku ngata ki he ‘aho 30 ‘o Sune, 2017

Na’e kakato ‘a e ‘atita’i ‘o e OIREP ki he ta’u fakapa’anga ‘oku ngata ki he 30 ‘o Sune, 2017 pea ‘oatu mo e lipooti haohaoa ‘a e ‘Atita. Ko e ‘uluaki ta’u eni ‘o hono ‘atita’i ‘o e fakamatala pa’anga ‘a e OIREP.

Ko e ngaahi matavaivai eni na’e fakahā ‘i he lipooti ki he kau pulengāue:

1. ‘Ova ‘o e ‘aho ngāue na’e totongi ki he pule ‘o e poloseki ‘i he ‘aho ‘oku hā ‘i he ‘ene aleapau ngāue

‘I hono vakai’i ‘a e ngaahi totongi ki he vahe ‘a e pule poloseki na’e fakatokanga’i na’e totongi ‘o lahi ange ‘i he ‘aho ‘oku fakangofua ‘e he aleapau. Ko e aleapau ‘oku fakangofua ke totongi ki he pulengāue ‘a e ‘aho ‘o ‘oua ‘e toe lahi hake ‘i he ‘aho ‘e uoua (22) he mahina. Kaikehe na’e fakatokanga’i ‘oku laka hake ‘i he ‘aho e uoua (22) ia ‘oku totongi ki he pule poloseki ‘i he mahina.

‘I Novema 2016, na’e kole ai ‘e he taki ‘o e potungāue MEIDECC ki he Pangike ‘Esia (ADB) ke fakalahi ‘a e ‘aho ngāue ‘a e pule poloseki mei he ‘aho ‘e uoua (22) he mahina ki he ‘aho ‘e uanima (25) ke kamata mei Sepitema 2016. Kaikehe na’e te’eki ke ma’u ‘e he ‘atita ia ‘a e tali ‘a e pangike ki he kole ko ‘eni.

‘I he ‘aho 19 ‘o Tisema 2017 na’e ‘i ai leva ‘a e aleapau fo’ou na’e fakamo’oni ai ‘a e Potungāue Pa’anga mo e Potungāue MEIDECC ke fakalahi ‘a e ‘aho ngāue mei he ‘aho ‘e uoua (22) ki he ‘aho ‘e uanima (25) he mahina, pea ke kamata he ‘aho 18 ‘o Sanuali 2018.

Lolotonga ‘a e vaha’a taimi ‘o Mē 2016 ki Sune 2017 na’e ‘ova ‘aki ‘a e ‘aho ‘e uavalu (28) mei ha ‘aho ‘oku fakangofua ‘e he aleapau. Ko e mahu’inga ‘o e ngaahi ‘aho ko ‘eni’ ko e pa’anga ‘Amelike ‘e \$11,200 (USD11,200).

Ngaahi Fokotu’u

1. Ke ‘omai ha tatau ‘o e tali ‘a e Pangike (ADB) ke fakalahi ‘a e ‘aho ngāue ‘a e pule poloseki mei he ‘aho ‘e uoua (22) ki he ‘aho ‘e uanima (25) ki he ‘atita he taimi ofi mai kapau na’e ‘i ai ha tali.
2. Pea kapau na’e ‘ikai ke tali ‘e he Pangike (ADB) ‘a e kole ko eni, ko e ‘ova ko eni ‘a e totongi ki he vahe ‘a e pule poloseki ‘oku totonu ke totongi fakafoki mai ia ‘o to’o mei he ngaahi totongi vahe ki ai ‘i he kaha’u.

2. ‘Ova ‘a e totongi ki he ngaahi fakamole ki he fefononga’aki ‘i he hala ‘a ia ‘i he lahi ‘o e patiseti kuo fokotu’u ‘i he aleapau

‘I hono vakai’i ‘a e ngaahi totongi ki he pule poloseki makehe mei he vahe, na’e fakatokanga’i ‘oku ‘ova ‘a e totongi fefononga’aki he loto fonua ‘i he mahu’inga kuo fokotu’u ‘i he aleapau ngāue. Ko e mahu’inga ‘oku fakangofua ‘i he aleapau pa’anga ‘Amelika ‘e 20,000 (USD20,000). Ko e katoa ‘a e fakamole kuo totongi mei he patiseti ko eni ko e pa’anga ‘Amelika ‘e 21,732 (USD21,732). Ko e ‘ova heni ko e pa’anga ‘Amelika ‘e 1,731 (USD1,731). Ko e USD745 hen ‘oku totonu ke kau ia ‘i he fakamole ki he vahe ke tokoni ki he folau. Ko e me’alele na’e fakatau na’e fe’unga ia mo e pa’anga ‘amelika ‘e 20,987 (USD20,987). Ko e ‘ova leva ko e pa’anga ‘Amelika ‘e 987 (USD987).

Ngaahi Fokotu’u

3. Ke to’o ‘a e pa’anga ‘Amelika ‘e 745 (USD745) ‘o lau ia ki he fakamole ‘o e vahe tokoni ki he folau.
4. Ko e ‘ova he fakatau me’alele ko e pa’anga ‘Amelika ‘e 987 (USD987) ke totongi fakafoki ia ‘e he pule poloseki pea ke to’o hangatonu pe mei he ‘ene vahe.

3. Ko e komiti pule (PSC) ‘oku sea ai ‘e he Minisita ‘o e MEIDECC ‘o ‘ikai ko e Minisita ‘o e Potungāue Pa’anga ‘o hangē ko ia ‘oku ‘asi ‘i he tohi fakahinohino ngāue ‘a e poloseki (PAM)

‘I hono vakai’i ‘a e ngaahi miniti ‘o e fakataha ‘a e komiti pule (PSC) ‘a e poloseki na’e fakatokanga’i ai ‘oku sea ‘a e Minisita ‘o e MEIDECC ‘i he fakataha ‘o ‘ikai ko e Minisita ‘o e Potungāue Pa’anga ‘a ia ‘oku hā ‘i he peesi 6, palakalafi 2 ‘o e tohi fakahinohino ngāue ‘a e poloseki.

Na'e 'ikai ke ma'u 'e he 'Atita ha fa'ahinga tu'utu'u ni ke Sea e Minista 'o e Potungaue MEIDECC 'o 'ikai ko e Minista 'o e Potungāue Pa'anga.

Ngaahi Fokotu'u

5. Ke femahino'aki 'a e Potungāue MEIDECC and Potungāue Pa'anga (MoFNP) pe ko hai 'oku totonu ke'ne sea 'a e komiti pule 'a e poloseki (PSC) 'o fakatatau ki he lau 'a e tohi fakahinohino ngāue 'a e poloseki (PAM).

4.3.11 Fa'unga Tokoni'i 'o e Mo'ui Lelei 'I Tonga (THPF) Ta'u Fakapa'anga 'oku ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2017

Na'e kakato hono 'atita'i 'o e fakamatala pa'anga 'a e THPF ki he ta'u fakapa'anga 'oku ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2017 pea 'oatu mo e lipooti haohaoa 'a e 'Atita.

4.3.12 Ngaahi 'Atita Makehe na'e fakahoko 'e he Va'a ni.

4.3.12.1 Langa Fakalelei hili 'a e Saikolone 'leni pea mo e Fakaakeake mei he ngaahi Fakatamaki Fakaenatula (TCIRCP) – 'Atita Makehe

Ko e 'atita ko 'eni na'e kole mai ia ke fai mei he Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi (MoI) 'o fekau'aki mo e ngāue faihala 'a e tauhitohi 'o e poloseki 'i Ha'apai.

Ko e ngaahi me'a eni mei he lipooti 'atita makehe ko ia:

1. Ngāue hala 'aki 'a e pa'anga 'a e poloseki

Na'e ngāue'aki 'e he tauhitohi 'a e poloseki 'i Ha'apai ha pa'anga 'a e poloseki fe'unga mo e pa'anga Tonga 'e \$4,299.44 (TOP4,299.44) ki he fakamole fakafo'ituitui pe 'a'ana.

2. Lekooti mo e tohinima loi

Na'e ngāue'aki 'e he tauhitohi ha lekooti loi pea'ne toe fakamo'oni loi ke'ne lava 'o ngāue'aki 'a e silini 'a e poloseki. Na'a'ne fai 'a e ngāue'ni ke fai ha totongi ki he taha 'o e kau faifefakatau'aki mo e poloseki ke'ne lava 'o toho 'a e silini 'a e poloseki ke'ne ngāue'aki.

3. Faka'ai'ai 'a e tokotahafefakatau'aki mo e poloseki ke'ne loi fekau'aki mo e toenga koloa 'a e poloseki 'oku'ne tauhi.

Na'e kole 'e he tauhitohi ki he tokotaha fefakatau'aki mo e poloseki ke'ne loi fekau'aki mo e lahi 'o e toenga lolo 'a e poloseki na'e kei 'i he pisinisi ko 'eni.

4. Ngāue'aki 'a e tohi 'ota koloa 'a e poloseki (TCIRCRP) ki he fakamole fakafo'ituitui

Na'e ngāue'aki 'e he tautohi ha 'ota na'e kaniseli na'e 'ave ki he kautaha vakapuna fakalotofonua ki he'ene folau fakafo'ituitui ko e 'alu mo e foki mei Tongatapu.

5. ‘Aho ‘i he ‘olisinale ‘o e ‘otakoloa ‘oku faikehekehe ia mo e ‘aho ‘o e tatau (copy).

Na’e ‘ilo’I ko e ‘aho ‘o e ‘olisinale (*original*) ‘o e ‘otakoloa na’e kehekehe ia mo e ‘aho ‘I he tatau ki he ngaahi totongi na’e fakahoko ai ‘a e ngae hala.

6. Ngaahi lekooti ki he totongi ‘o e ngaahi fakamole na’e ‘ikai ke ma’u

‘I hono toe siofi ‘a e ngaahi vausia totongi ki he pisinisi na’e gefafakatau’aki mo e poloseki ‘o hoko ai ‘a e faihala ‘a e tautohi, ko e taha ‘o e ngaahi vausia totongi mo hono ngaahi lekooti ke fakamo’oni ki he fakamole na’e ‘ikai ke ma’u. ‘I he ‘ene pehē na’e ‘ikai ke lava ‘e he ‘atita ‘o fakapapau’i ‘a e tonu mo e totonu ‘a e totongi ko ‘eni.

Ngaahi Fokotu’u

1. Ke fai hano tautea mamafa ‘o e tokotaha tauhitohi ‘a e poloseki ‘i Ha’apai, Ms ‘Unaloto Penitani.

4.3.12.2 Pa’anga ‘a e Komiti Langa Fakalakalaka ‘a Ha’apai (HDCF)

Ko e fakahoko ‘o e ‘atita ko ‘eni ‘o makatu’unga mei he kole na’e fai mai mei he ‘Ofisi ‘o e Fale Alea.

Ko e ‘atita ko ‘eni’ na’e fakangatangata pe ia ki he pa’anga na’e patiseti ki he komiti langa fakalakalaka ko ‘eni ‘i he malumalu ‘o e Potungāue Ngaahi Ngāue Fokolofonua (MIA) ‘a ia, Polokalama 5: Langa Fakalakalaka ki he Ngaahi Komiumiti, Polokalama Levolo 1: Komiti Langa Fakalakalaka, fe’unga mo e \$150,000 ‘a ia ‘oku vahe’i ki he vahefonua Ha’api (location). Ko e silini eni na’e patiseti ki he Komiti Langa Fakalakalaka ‘a Ha’apai neongo ‘a hono vahe’i ki Ha’apai (location). Na’e fakama’unga ‘a e ngāue ‘a e ‘atita ki he pa’anga patiseti na’e vahe’i ki he komiti ‘i he ta’u fakapa’anga Siulai 2016 ki he Sune 2017.

Ko e ngaahi matavaivai na’e fakatokanga’i fekau’aki mo hono ngāue’aki ‘a e pa’anga ko ‘eni:

1. ‘Ikai muimui ki he ngaahi tu’utu’uni ki he fakatau fakapule’anga (Procurement Regulation

Ko e ngaahi ngāue langa ‘e fā (4) na’e kau ‘i he ngaahi fakamole na’e totongi mei he pa’anga ko ‘eni. Ko e mahu’inga ‘o e ngāue langa takitaha na’e laka ia ‘i he pa’anga Tonga ‘e \$7,500 ‘a ia ko e a’u ‘a e fakamole ki he mahu’inga ko ‘eni ‘oku fiema’u ia ke muimui ki he Ngaahi Tu’utu’uni ki he Fakatau Fakapule’anga (Procurement Regulation). Ko e ngaahi ngāue langa ko ‘eni’ na’e ‘ikai ke fou ‘i he Ngaahi Tu’utu’uni ki he Fakatau Fakapule’anga (Procurement Regulation).

2. ‘Iki muimui ki he fakahinohino ngāue ki he kaungāue fakapule’anga [PSC Regulation 2010 (Amended)]

Na’e ‘i ai ‘a e pa’anga Tonga ‘e \$20,382 na’e totongi ki he ngāue lau’aho. ‘A ia ko e kau ngāue ko ‘eni’ ko ‘enau ngāue na’e fakahoko’ ko hono fakama’a ‘o e loto kolo ‘o Ha’apai. Ko e kau ngāue eni na’e fai fakafo’ituitui pe fakakulupu.

Ko hono fakangāue’i ha taha ke ‘ne fai ha ngāue ‘a e pule’anga ‘oku fiema’u ia ke fai ‘i he founiga ‘oku fakahinohino mai ‘e he tu’utu’uni ngāue ki he kaungāue fakapule’anga (PSC Regulation). Ko kinautolu na’e totongi ki ai ‘a e pa’anga Tonga fe’unga hono fakakatoa mo e \$20,382 na’e ‘ikai ke fakangāue’i kinautolu ‘o fakatatau ki he fakahinohino ngāue ki he kaungāue fakapule’anga (PSC Regulation). Na’e ‘ikai ha fakamatala tohi ki he anga hono fakangāue’i e kaungāue’ni.

3. ‘Uluaki fakahoko ‘a e ngāue pea toki fakangofua e ngāue

‘I he pa’anga ko eni ko e pa’anga Tonga ‘e \$20,382 na’e fakamole ki he totongi ngāue. Ko e ngaahi ngāue na’e fai ko hono hiko fakama’a ‘a e feitu’u loto kolo ‘o Pangai, Ha’apai. ‘I hono vakai’i ‘a e ngaahi vausia ‘o e ngaahi fakamole ko ‘eni, na’e fakatokanga’i ai ‘a e ‘uluaki fakahoko ‘a e ngāue pea toki fakahoko hono tali ke fakahoko ‘a e ngāue ko ‘eni. ‘I he’ene tu’u ‘i he ngāue fakapepa ko e ‘aho na’e fakahoko ai ‘a e ngāue ‘oku ‘i mu’a ia he ‘aho ‘oku ‘asi he lekooti kole ngofua ki he fakamole (Purchase Order). ‘Oku toe ‘asi pe he fakaikiiki ‘o e lekooti kole ngofua ki he fakamole ‘a e ‘aho na’e fakahoko ai ‘a e ngāue ‘a ia kuo ‘osi fakahoko ia pea toki fai hono tali ke fakahoko ‘a e ngāue.

‘I he’ene tu’u pehe, ‘oku lau ia ko e fakamole ‘ikai ke ma’u ha ngofua. ‘I he ngaahi totongi ‘e ni’ihi ‘oku mu’omu’a e ‘aho’ ia he ‘inivoisi he ‘aho ‘i he lekooti kole ngofua ki he fakamole.

4. Ko e totongi ngāue ki he houa ‘o kinautolu na’e fai ‘a e ngāue fakama’a kolo ‘oku ‘ikai ke muimui ki he totongi ngāue ki he houa ‘a e ngāue fakapule’anga

Ko e matavaivai tolu ‘i ‘olunga, na’e hoko ia ‘i hono fakangāue’i ha kakai ke’nau fakahoko ‘a e fakama’a kolo ‘o Pangai. Ko hono fakangaue’i ‘a e kaungāue’ni na’e ‘ikai ke fai ‘o fakatatau ki he tohi fakahinohino ngāue ‘a e kaungāue fakapule’anga (PSC Regulation). Na’e toe fakatokanga’i ai foki ko e ngaahi totongi ki he houa takitaha na’e ‘ikai ke fakatatau ki he tu’utu’u ni ngāue ki he ngāue lau’aho. Ko e vahe ‘a e kaungāue lau’aho ‘oku totonu ke fokotu’u ia ‘e he Komisiona ki he Kaungāue Fakapule’anga.

5. Fakangāue’i ‘a e pisinisi ‘o e kainga ofi ke fakahoko ‘a e ngāue langa na’e fakapa’anga mei he pa’anga ko ‘eni

Ko e taha ‘o e hoa ‘o e kaungāue ‘i he ‘ofisi ‘o e Kovana na’e fakahoko ‘a e ngāue langa ki he taha ‘o e ngaahi ngāue langa na’e fakapa’anga mei he pa’anga ko ‘eni. Ko e tokotaha ngāue ko ‘eni na’a’ne fakapapau’i mai pe ko e me’a pe eni na’e hoko. Koe’ahi ko e ‘ikai ke muimui ki he tu’utu’uni ngāue ki hono fakatau e koloa mo e sevesi ‘oku’ne fakaava leva ‘a e matapā ki hono fakangāue’i e maheni mo e kainga ofi ‘o ‘ikai ke fai hano leva’i ke hao mei hono fakahoko ‘o ha ngāue ta’etotonu.

Ngaahi Fokotu’u

1. Ke ta’ofi leva he vave taha ‘a e fakangāue’i ‘o e kaungāue lau ‘aho he’e Kovana pea mo ‘ene kaungāue. Ke fakangāue’i ‘a e kaungāue lau’aho ‘o fakatatau ki he tohi tu’utu’uni ngāue ‘a e Kaungāue Fakapule’anga (PSC Regulation).
2. Ke ta’ofi hono fakangofua ‘e he Kovana ‘o Ha’apai ha ngāue ko hono mahu’inga fakalukufua ‘oku laka hake ia ‘i he mahu’inga totonu kuo faka’atā fakatatau ki he tohi tu’utu’u’ni ngāue fakatau koloa mo e sevesi (Procurement Regulation) ‘i he va’a ‘i Falepa’anga (MoFNP).
3. Ke fakapapau’i ‘e he Kovana Ha’apai ‘oku ‘uluaki fakangofua ‘a e fakamole ki mu’a pea toki fakahoko ‘a e ngāue pe fakatau ‘o ha koloa.
4. Ki he Kovana Ha’apai ke ta’ofi hono fakangāue’i ‘a hono kainga ofi pe kainga ofi ‘o ‘ene kaungāue pea kapau ‘oku ‘i ai ha me’a pehe pea ko e fefakatau’aki ko ‘eni’ ke lekooti pea fakapapau’i ko e fefakatau’aki ‘oku fai ‘i he founiga totonu.
5. Ke fakapapau’i ‘e he Kovana Ha’apai ‘oku muimui pea faipau ‘a hono ‘ofisi mo ‘ene kaungāue ki he tu’utu’uni ngāue ki he fakatau ‘o e koloa mo e sevesi mo e ngaahi tu’utu’uni mo e lao ngāue kehe ‘oku totonu ke’nau muimui ki ai.
6. Ke fakahoko ‘e he Kalake Fale Alea ki he Kovana ‘o Ha’apai ‘i he tohi ‘a ‘ene maumau’i mamafa ‘a e ngaahi tu’utu’uni ngāue ‘a e pule’anga ‘a ia ‘oku fakamatala’i ‘i he ngaahi matavaivai 1 - 5 ‘oku hā atu ‘i ‘olunga.

Ngaahi matavaivai na'e fakatokanga'i 'oku felāve'i mo e ta'umu'a 'o e pa'anga ko 'eni:

6. Taumu'a 'o e pa'anga na'e 'ikai ke lekooti 'i ha lekooti fakapule'anga

Na'e feinga 'a e 'atita ke ma'u ha fa'ahinga lekooti fakapule'anga ke'ne tala fakapatonu mai 'a e 'a e taumu'a 'o e pa'anga ko 'eni' kā na'e 'ikai ke 'i ha lekooti pehe' ni.

7. Ko e palani fakata'u tolu 'a e Potungāue ki he Ngāue Fakalotofonua (MIA) ki he 2016/17 na'e 'ikai ke 'omai

Ko e palani fakata'u tolu 'a e MIA ki he ta'u 2016/2017-2018/2019 na'e kole 'e he 'atita ka na'e 'ikai ke ma'u ha tatau. Na'e taumu'a 'a e tokanga ki hono siofi 'o e palani fakata'u tolu ko eni, he ko e lekooti eni na'e mei hoko ke ne fakamaama ki he komiti 'a e ngaahi fakamole 'oku totolu ke fai mei he pa'anga ko 'eni.

8. Ko e palani fakata'u tolu 'a e Potungāue ki he Ngāue Fakalotofonua (MIA) ki he 2015/16 na'e 'omai ki he 'atita ka na'e 'ikai ke'ne fakama'ala'ala 'a e ngaahi fakamole ke fakapa'anga mei he pa'anga ko eni

Ko e palani fakata'u tolu na'e 'omai ki he 'atita na'e 'ikai ke'ne tala fakapatonu mai 'a e taumu'a 'oku tonu ke a'usia 'e he pa'anga na'e vahe'i ki he komiti. Na'e 'i ai pe 'a e ngaahi poloseki na'e lisi 'i he palani ko eni ka na'e 'ikai ke fakamahino pe ko e fē 'a e poloseki 'e fakapa'anga mei he silini ko eni pe 'oku fakapa'anga mei ha patiseti pe feitu'u kehe. Kapau 'oku 'ikai ke tala fakapatonu mai 'i he palani fakata'u tolu ko eni pe ko e hā e me'a 'oku totolu ke fakapa'anga mei he silini ko eni, na'e tonu pe ke 'i ai ha fa'ahinga lekooti 'e taha 'e tuhu ki ai e palani'ni te'ne fakama'ala'ala mai 'a e fakamole ke fai mei he pa'anga ko eni.

9. Komiti Langa Fakalakalaka 'a Ha'apai 'oku 'i ai ha'anau lekooti 'oku fakamatala'i ai e ngaahi fatongia 'oku totolu ke'nau fuesia (TOR)

Koe'uhī' ko e 'ikai ko eni ke 'i ai ha lekooti ke'ne fakamatala'i e ngaahi fatongia 'oku totolu ke fuesia 'e he komiti, 'oku 'ikai ke lava 'o fakapapau'i ho'nau tefito'i ngafa. He ko e ngafa 'o e komiti na'a'ne mei huluhulu kiate kinautolu 'a e ngaahi fakamole 'oku totolu ke fakahoko mei pa'anga ko eni kuo vahe'i 'i he patiseti 'a e MIA.

10. Ko e ngaahi ngāue 'a e Komiti Langa Fakalakalaka 'a Ha'apai ke fakapapu'i 'oku 'nau felāve'i mo e Palani Langa Fakalakalaka 'a Ha'apai (HDMP) pe ko e Palani ki he ngaahi founiga ke Langa Fakalakalaka 'aki 'a Ha'apai (HIDSP)

Mei he ngaahi miniti 'o e fakataha 'o e komiti na'e lava 'o ma'u mai ki he 'atita, 'oku 'ikai ke 'asi ai ha feinga 'a e komiti ke fakafekake'i 'a e ngaahi ngāue/koloa 'oku fakapa'anga mei he pa'anga ko eni ki he ongo palani 'oku 'asi 'i 'olunga (HDMP pe ko e HIDSP). 'I hono lau to'oto'o konga lalahī 'e he 'atita 'a e ongo palani ko eni, 'oku mahino mai ai 'a e fika 'uluaki 'a e fiema'u ki he ngāue fekau'aki mo e vai. 'Oku mahu'inga foki ke manatu'i 'e he komiti'ni kuo tu'utu'u'ni 'e he Kapineti' ke 'i ai 'enau Palani ki he ngaahi founiga ke Langa Fakalakalaka'aki 'a Ha'apai ke'ne huluhulu 'enau ngāue.

Ngaahi Fokotu'u

7. Ke fakapapau'i 'e he Sea 'o e Komiti 'oku fakakakato 'e he MIA 'a hono hiki 'a e ngaahi tefito'i ngafa 'o e komiti'ni 'i he lekooti 'a e komiti (TOR) 'i he taimi faingamālie vave taha.
8. Ke fakapapau'i 'e he Sea 'o e Komiti 'oku fakakakato 'e he MIA 'a e ngāue ki he Palani Ki he Ngaahi Founga ke Langa Fakalakalaka'aki 'a Ha'apai (HIDSP).
9. Ke fakapapau'i 'e he Sea 'o e Komiti ko e ngaahi ngāue 'a e komiti 'oku fakatatau ki he ngaahi fiema'u 'a e 'Otu Ha'apai 'oku hulu'i 'e he Palani Ki he Ngaahi Founga ke Langa Fakalakalaka'aki 'a Ha'apai (HIDSP). 'A ia ko e ngaahi ngāue/koloa 'oku fakapa'anga mei he 'inasi 'o e komiti 'i he patiseti 'a e MIA ko e ngaahi fiema'u ia 'oku fakamu'omu'a 'i he palani ko eni (HIDSP).
10. Ke fakapapau'i 'e he MIA ko e ngaahi ngāue/koloa 'oku fakapa'anga mei he 'inasi ko 'eni 'o e komiti 'i he patiseti 'a e MIA 'oku felāve'i mo e HIDSP pea kapau 'oku 'ikai ke kakato 'a e ngāue ki hen, pea'ke ngāue'aki 'a e ngaahi Palani Fakalaklaka 'a e Komiuniti (Community Deveopment Plans).
11. Ke fakapapau'i 'e he Sea 'o e Komiti 'oku tokamu'a 'a e palani ngāue 'a e komiti ki he ngaahi ngāue/koloa ke fakapa'anga mei he pa'anga ko eni.
12. Ke fakamamafā'i 'e he MIA 'a e mahu'inga 'a e fakahū atu 'e he ngaahi komiti langa fakalakalaka 'enau ngaahi palani ngāue fakata'u pe ko ha lekooti tatau 'i he taimi patiseti 'a e pule'anga ke fakapapau'i ko e patiseti ki he ngaahi komiti pehe'ni kuo 'i ai e ngaahi ngāue pau ke fakahoko 'aki.

Ngaahi matavaivai na'e fakatokanga'i 'oku felāve'i mo hono tauhi mo hono fakamoleki 'a e pa'anga ko 'eni:

11. Na'e fakamafai'i 'e he Kovana Ha'apa ke ngāue'aki ha pa'anga na'e 'ikai ke fakangofua 'i he patiseti na'e fakapaasi 'e he pule'anga ke'ne ngāue'aki

Ko e fatongaia ki hono tokanga'i, teuteu 'a e ngaahi totongi vausia pea mo e mafai ki hono fakangofua 'o e ngaahi fakamole ke fakapa'anga mei he silini na'e 'ikai ke lekooti ka na'e fakapapau'i 'e he Kovana Ha'apai ko e pa'anga ko eni na'e 'ikai ke fakataumu'a ia ke ngāue'aki 'e hono 'ofisi. 'A ia ko e fatongia ki hono tokanga'i, teuteu 'a e ngaahi totongi vausia pea mo e mafai ki hono fakangofua 'o e ngaahi fakamole ke fakapa'anga mei he silini ko eni na'e 'ikai ko ha me'a ia 'a e Kovana Ha'apai mo hono 'ofisi.

Ngaahi Fokotu'u

13. Ke ta'ofi 'a e 'ala 'a e Kovana Ha'apai ke'ne ngāue'aki ha silini 'oku hā 'i he 'ene patiseti ka 'oku 'ikai ko ha pa'anga na'e vahe'i 'o fakataumu'a ki hono 'ofisi. Ko e patiseti 'a e Komiti Langa Fakalakalaka 'a Ha'apai na'e 'ave ia 'o fakakau ki he patiseti 'a e 'Ofisi Kovana Ha'apai 'a ia na'e 'uhinga leva ia na'e lava e Kovana ke'ne ala ki he silini ko eni.
14. Ke fengāue'aki vāofi 'a e komiti Langa Fakalakalaka 'a Ha'apai pea mo e MIA ki hano fakapa'anga 'a e ngaahi ngāue na'e fokotu'u 'e he komiti ke fakapa'anga mei he patiseti kuo 'osi hono ngāue'aki 'e he Kovana Ha'apai ki he ta'u 2016/17.
15. Ke fakamahino 'e he MIA 'i he 'ene palani fakata'utolu pe ko e hā e taumu'a e pa'anga ko eni pea ko hai ke'ne ngāue'aki.

VAHE 5: NGAALI PISINISI ‘A E PULE’ANGA

5.1 Fakamā’opo’opo

Ko e Va’ā ngāue ko ‘eni’ na’ā mau ‘atita’i ‘a e ngaahi fakamatala pa’anga ‘e ono (6), mo vakai’i mo tali ‘a e ngaahi ‘atita tau’atāina ‘e nima (5) lolotonga e ta’u.

Na’ē lava ai ke tuku atu ‘a e ngaahi tala fakakaukau kakato ‘e ono (6) ki he ngaahi fakamatala pa’anga ‘e ono (6) pea tuku atu foki mo e ngaahi setifikeiti ‘e ono (6) ki he vakai’i ‘o e ngaahi ‘atita tau’atāina ‘e ono (6) na’ē fakahoko lolotonga ‘a e ta’u’. Na’ē ‘ohake foki mo e ngaahi matavaivai ‘e tolungofulu-mā-fā (34) ‘i he līpooti ‘atita ki he kau Pulengāue, pea ‘ikai ngata ai’ ka na’ē toe ‘oatu mo e ngaahi fokotu’u ‘e tolungofulu-mā-fā (34) ko e ngaahi ngāue fakalelei ke tokanga mo ngāue ki ai ‘a e kau Pulengāue’.

5.2 Puipuitu’ā

‘Oku mau ‘atita’i pe ‘a e ngaahi pisinisi ‘a e Pule’anga’ ‘oku’nau fokotu’u ‘a e ‘Atita Seniale’ ke hoko ko ‘enau ‘Atita tau’atāina. Ko e ngaahi pisinisi ko ia’ ‘oku’nau fokotu’u ha ngaahi Kautaha ‘Atita taautaha pe tokotaha kehe ko ‘enau ‘Atita tau’atāina’, ‘oku vakai’i ia pea mo tali ‘e he ‘Atita Seniale ‘a e ngaahi fakamatala ‘atita ko ia’.

Ko e pole lalahi ‘oku fetaulaki mo e Va’ā ngāue ko eni’ mei he ta’u ki he ta’u ko e ‘ikai ke fakahū mai ‘a e ngaahi fakamatala pa’anga ke ‘atita’i ‘i he taimi totonu, pea pehē foki ki he ngaahi pepa ngāue ‘a e kau ‘Atita tau’atāina kehe’ ke fakahoko hono vakai’i. Ko ia ai, ko e lahi ‘o e ngaahi ‘atita mo e lahi ‘o e vakai’i ‘o e ngaahi ‘atita tau’atāina kehe na’ā mau fakahoko ‘oku fakangatangata pe ia ki he ngaahi fakamatala pa’anga fakaangaanga mo e ngaahi pepa ngāue ‘a e ngaahi ‘atita kehe na’ē fakahū mai. Ko e pole ko ‘eni’ kuo hoko ia ko e makatukia’anga ki he Va’ā ngāue’ ni.

‘Oku mau hilifaki foki ‘a e totongi ‘o e ‘atita ‘o fakatatau ki he ‘emau fakahoko fatongia’ pea ‘oku fakahū kotoa pe ia ki he Falepa’anga’.

5.3 Ngaahi ola ‘o e ‘atita mo e ngaahi fokotu’u

5.3.1 Ma’umafai ki he Veve (WAL) 2016/17

1. Matavaivai mei he ‘atita ki mu’ā

Na’ē ‘osi fakahoko kotoa ‘a e ngaahi fokotu’u ‘a e ‘Atita’ na’ē fokotu’u atu he lipooti kimu’ā.

2. Matavaivai mei he ‘atita ‘o e ta’u’ni

2.1. Pa’anga Hū Mai

Na’ē hiki hake ‘aki ‘a e peseti ‘e 41 (41%) ‘a e pa’anga hū mai ‘a e WAL ‘i hono fakafehoanaki ki he piliote kuo’osi. Ko e ola eni mei he fakataha’i ‘o e tohi mo’ua ki he WAL mo e Poate ‘Uhila ‘a Tonga (TPL).

Ko e lekooti mo hono lau ‘o e pa’anga hū mai ‘o ngāue’aki ‘a e founiga tānaki atu ‘a e ngaahi koloa mo e ngaahi mo’ua ‘o fakatatau ki he lao fakatauhī tohi fakamamani lahi koe International Financial Reporting Standards (IFRS). Ko hono ola’, ‘i he ‘aho faka’osi ‘o e ta’u fakapa’anga ‘oku ‘i ai e mo’ua \$114,022 na’e tātānaki lolotonga ‘a e piliole. Ko e peseti ‘e uahiva (29%) ‘o e fakakātoa ‘o e ngaahi mo’ua mai mo e ngaahi mo’ua makehe ke tānaki.

Ka neongo e fiema’u ‘e he kau takingāue ke lau mo lekooti ‘a e totongi ki he veve ‘i he taimi pe ‘oku tānaki ai, ‘a ia ‘oku ‘ikai ko e tu’utu’uni ia ‘a e IFRSs. ‘Oku fe’unga pe ‘a e founiga ko ia moe fiema’u ‘a e Poate ki he lipooti fakamahina kā ‘oku ‘ikai ke fe’unga ia ki he taumu’a ‘o e lipooti ‘o e fakamatala pa’anga.

Ngaahi Fokotu’u

1. Ke fakapapau’i ‘e he kau pulengāue ko hono lekooti mo lau ‘o e pa’anga tānaki ka e tautaufito ki he totongi ‘o e veve ‘oku muimui pau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o e IFRSs he ‘oku’ne fakahā mai ‘a e tu’unga totonu ‘o e totongi ki he veve ‘i he WAL.

2.2. Ngaahi koloa tauhi tu’uma’u (fale fakafiemalie ‘ave holo ‘e 6)

‘Oku fakamālō’ia ‘e he ‘Atita ‘a e feinga ‘a e Ma’u Mafai’ ke ‘i ai ‘a e lesisita ki he ngaahi koloa tauhi tu’uma’u. Ko hono ngāue’aki ko eni ‘a e lesisita ki he ngaahi koloa tauhi tu’uma’u ko e taha ia ha me’angāue ‘oku tokoni ki he lekooti ‘o e ngaahi koloa tauhi tu’uma’u mo e feitu’u ‘oku ‘i ai.

Kaekehe, na’e fakatokanga’i ‘e he ‘Atita na’e fakatau fe’unga mo e \$51,342.00 ‘a e ngaahi falemālōlō ‘ave holo ‘e 6 ‘i he lolotonga ‘o e piliole ‘a ia na’e ‘ikai ke ‘i ai hano ‘esitimeti fakaangaanga. ‘I he fakamatala kuo tuku mai mei he Ma’u Mafai (WAL) na’e ‘i ai e femahino’aki mo e felotoi ‘i he fepōtalanoa’aki pe moe Pule’anga Tonga (GOT) ke fakatau mai ‘e he Ma’u Mafai (WAL) ‘a e ngaahi falemālōlō ‘ave holo ma’a e Pule’anga Tonga kae toki totongi fakafoki ‘a mui. ‘Ikai ko ia pe ka koe fā (4) ‘i he ngaahi falemālōlō ‘ave holo ko eni’ ‘oku ‘i he Pa’ake ‘i Popua mo e Mala’e Tāpulu.

‘Oku ‘ikai ha fakamatala tohi ‘o fekau’aki mo e ngaahi fokotu’utu’u ko eni ‘i ‘olunga’ pea mo e ‘uhinga ‘oku ‘i he Pa’ake Popua ai mo e Mala’e Tāpulu ‘a e ngaahi falemālōlō ‘aveholo ko ‘eni’ ka e ‘ikai ‘i he loto ā ‘o e Ma’u Mafai.

Ngaahi Fokotu’u

2. Ke fakahoko ‘e he kau pulengāue ‘a hono muimui’i mo e Ma’u Mafai ‘i he Pule’anga (GoT) ‘o fekau’aki mo e ngaahi koloa tauhi tu’uma’u ‘i ‘olunga pea mo fokotu’utu’u ha founiga ki hono ngāue’aki ‘o e ngaahi koloa tauhi tu’uma’u ko ia ‘oku ‘i he Pa’ake Popua mo e Mala’e Tāpulu.

2.3. Totongi ki hono fakama’a ‘o e vela ‘i Tapuhia

Na’e mapuna ha afi lolotonga lolotonga ‘a e mālōlō kilisimasi ‘a ia ko e fakamole ki hono tamate’i’ mo hono fakalelei’i’ na’e a’u ki he \$44,663. ‘I he ngaahi fakamatala kuo tuku mai mei he pule ngāue koe ngaahi fakamole ko ‘eni’ ‘oku fua ia ‘e he Pule’anga.

Kaekehe, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fakamatala tohi ‘e ma’u ke’ne fakamo’oni’i ‘oku totonu ke fakahoko ‘e he Pule’anga ‘a hono totongi ‘o e fakamole ko eni ke makatu’unga ai hano muimui’i ‘e he Ma’u Mafai ki he Veve ke totongi.

Ngaahi Fokotu'u

3. Ke fakahoko 'e he kau Pulengāue 'a hono muimu'i mo e Ma'u Mafai totonu 'i he Pule'anga ke fakahoko ha ngāue ke totongi 'a e fakalelei mo e fakama'a ki he vela na'e hoko.
4. Pea 'i he natula mo e faingamalie ke toe hoko ai ha vela, 'oku fokotu'u atu ai ki he Ma'u Mafai ki he Veve ke fakakau atu ha totongi talifaki ki henī.

2.4. *Miniti 'o e ngaahi fakataha*

'Oku faka'amu 'a e 'Atita' ke fakamanatu 'a e mahu'inga ke tauhi 'a e lekooti kakato 'o e ngaahi fakataha. Ko e ngaahi fakamatala 'oku tauhi ko ia 'oku mahu'inga he 'oku lekooti 'a e ngaahi faitu'utu'uni mahu'inga 'a e kau Pulengāue 'o fekau'aki mo hono fakalele 'o e Kautaha.

Ngaahi Fokotu'u

5. Ke fakapapau'i 'e he Pulengāue ko e miniti 'oku tukumai ki he 'atita ko e miniti kakato ia ki he piliole 'oku 'atita'i.

5.3.2 Komisoni Fakamafolalea 'a Tonga (TBC) 2016/17

1. Matavaivai mei he 'atita ki mu'a

<i>Ngaahi matavaivai mei he ta'u ki mu'a</i>	<i>Tu'unga 'oku 'i ai</i>
1. Na'e 'ikai ke fakahoko hono fakatonutonu fakafehoanaki 'o e mo'ua tukuhau ngāue'aki 'a e kautaha' mo e foomu 'o e tuku fakamatala tukuhau'.	Kei hokohoko atu pe
2. Na'e 'ikai fakahoko hono fakatonutonu fakafehoanaki 'o e 'akauni fakalukufua 'o kinautolu na'e mo'ua mai mo honau ngaahi 'akauni mo'ua taautaha.	Kei hokohoko atu pe
3. Ngaahi sēnolo ki hono fakahū 'o e fakatonutonu.	Kei hokohoko atu pe
4. Fakamafai'i 'o e Pa'anga ki he ngaahi fakamole iiki.	Kei hokohoko atu pe
5. Na'e fakatokanga'i 'a e kehekehe 'i he Lēsisita ki he ngaahi Koloa Tu'uma'u pea mo e lēkooti fakakomipiuta	Kei hokohoko atu pe

2. Matavaivai mei he 'atita 'o e ta'u ni

2.1 *Na'e 'ikai ke fakahoko 'a e fakafehoanaki 'o e senolo mo e letisa*

Ko e ngaahi mahu'inga 'i he Fakamatala Pa'anga' na 'e 'ikai ke tatau ia mo e ngaahi mahu'inga 'i he Letisa mo e Palanisi 'i he 'aho faka'osi. Na'e fakatokanga'i eni lolotonga 'a e 'Atita 'oku 'ikai ke fakahoko ke tonu.

Ko e 'ikai ke fakahoko 'a e fatongia mahu'inga ko eni ki hono fakafehoanaki' 'oku fakatu'utāmaki he 'oku 'ikai ke lava ke tauhi 'a e ngaahi mahu'inga tonu ki he ngaahi lahi 'o e ngaahi 'aitemi takitaha. Ko e taha eni ha me'afua ke'ne fakapapau'i ko e me'a 'oku lekooti 'oku tonu pea ko e 'ata ia 'o e ngāue 'oku lolotonga fakahoko lolotonga 'a e taimi 'oku 'atita'i.

Ngaahi Fokotu'u

1. Ke fakapapau'i 'e he kau taki' 'oku fakahoko lelei 'a e fatongia mamafa ko eni ki he fakafehoanaki pea ke vakai'i 'oku tonu 'a e ngaahi lahi 'o e mahu'inga 'oku lekooti pea mo fakahoko 'e he tokotaha fakahoko fatongia.

Tali mei he Komisoni

Tali lelei ke fakahoko ha fakalelei ki ai.

2.2 Fakama'ama'a 'o e ngaahi totungi ki he Komisoni

Na'e 'i ai e ngaahi mo'ua na'e holoki pe fakasi'isi'i (discount) hono totungi ki he Komisoni. Na'e 'ikai ha ngaahi fakamo'oni fakapepa ke fakamahino kuo 'osi fakamafai'i ke fakasi'isi'i ha mo'ua 'oku totungi ki he komisoni 'o fakatatau mo e tu'utu'uni ngāue 'a e komisoni. Ko e fakama'ama'a foki 'o ha totungi ko e mole ia ki he pa'anga hu mai 'a e komisioni pea 'oku fiema'u ke fakamafai'i kae toki fakahoko.

Ngaahi Fokotu'u

2. Ke fakapapau'i 'e he kau taki ngāue 'oku 'i ai ha tu'utu'uni ngāue ke fakamafai'i 'aki e ngaahi fakama'ama'a ki he ngaahi mo'ua ki he Komisoni pea toki fakahoko.

Tali mei he Komisoni

Tali lelei ke fakahoko ia.

2.3 Totungi ki he fale nofo'anga

Ne 'ikai ke kakato 'a e lekooti 'o fekau'aki mo totungi ki he fale nofo'anga 'o e Pulengāue (CEO). Ko e 'ikai ke kakato 'a e lekooti ki he fakamole 'e lava ke hoko ai ha totungi 'o hulu atu.

Ngaahi Fokotu'u

3. Ke fakapapau'i 'e he kau taki ngāue 'oku 'i ai ha tohi fakamo'oni pea mo ha lekooti 'oku tauhi ke'ne fakamahino 'a e totungi kuo fokotu'u pea tali 'e he Ma'u Mafai ke ngāue'aki.

Tali mei he Komisoni

Tali lelei ke fakahoko ia

2.4 Tohi tali totungi

Ko e founiga kuo fokotu'u ki hono tuku atu 'o e ngaahi tohi tali totungi 'oku 'ikai ke muimui'i 'e kinautolu 'oku'nau ngāue'aki 'a e tohi tali totungi. Ko e taha eni ha me'a fua ke'ne fakapapau'i ko e tohi tali totungi kotoa pe 'oku lekooti.

Ko e matavaivai hono 'ikai 'ilo 'a e feitu'u 'oku 'i ai 'a e ngaahi tohi tali totungi 'i he 'ikai ke muimui ki he founiga kuo fokotu'u ki hono tuku atu 'o e ngaahi tohi tali totungi.

Ngaahi Fokotu'u

4. Ke fakapapau'i 'e he Takingāue 'i he tafa'aki 'o e Pa'anga 'oku ngāue'aki mo muimui pau ki he founiga kuo fokotu'u ki hono tuku atu 'o e ngaahi tohi tali totungi.

Tali mei he Komisoni

Tali lelei ke fakahoko ia.

2.5 *Founga tauhi mo tokanga'i e ngaahi lekooti*

Lolotonga e fakahoko 'o e 'atita na'a' mau fakatokanga'i 'a e ngaahi tohi mo e lekooti 'oku 'ikai ke tauhi. Ko e 'ikai ke tauhi 'a e ngaahi faile mo e lekooti 'oku to e lahi age ai 'a e taimi 'oku tali ki hono likuesi ke ngāue'aki.

Ngaahi Fokotu'u

5. Ke fakapapau'i 'e he kau Takingāue ko e ngaahi faile mo e lekooti 'oku tauhi pea tuku 'i ha feitu'u 'oku malu.

Tali mei he Komisoni

Tali lelei ke fakahoko ia.

5.3.3 **Kautaha Maketi 'a Tonga (TMCL) 2016/17**

1. Matavaivai mei he 'atita ki mu'a

Ko e ngaahi matavaivai na'e 'oatu 'i he lipooti ki mu'a kuo 'osi fakakakato kotoa ia 'e he kautaha.

2. Matavaivai mei he 'atita 'o e ta'u'ni

2.1 *Tohi mo'ua 'o e ngaahi loki te'eki totongi*

Na'e fakatokanga'i 'oku 'ikai ha tohi mo'ua 'e tufa ki he ngaahi loki 'oku te'eki totongi 'i he hili 'o e mahina. Ko e tohi mo'ua foki' ko e lekooti ia ke'ne fakapapau'i e ngaahi mo'ua 'oku te'eki totongi pea toe hoko pe foki koe lekooti talifaki ka mole 'a e lesisita 'o e ngaahi loki 'a e kautaha.

Ngaahi Fokotu'u

1. 'Oku fokotu'u atu ki he kau taki ngāue ke fakapapau'i 'oku ngāue'aki 'a e tohi mo'ua ke 'ave ki he ngaahi loki 'oku te'eki totongi he 'osi 'a e mahina.

Tali mei he Kautaha Maketi

Ko e founga lolotonga 'oku ngae'aki 'e he Kautaha Maketi 'a Tonga ko hono tukuatu 'a e Laiseni kiate kinautolu 'oku nau ngāue'aki 'a e ngaahi loki 'a ia 'oku fakaikiiki ai 'a e totongi, ponite, 'uhila mo e ngaahi fakamatala makehe. Ko e laiseni 'oku fakafo'ou 'i he ta'u kotoa. Ko ia ai 'oku te'eki ke hoko ha palopalema 'i he kuohili 'o fekau'aki mo e founga ngae' 'oku lolotonga ngāue'aki pea kapau 'e 'i ai ha matavaivai 'e hoko 'oku 'i ai e tui 'e fai e ngāue ki ai.

2.2 *Fakamole ki hono tauhi 'o e Maketi Ha'amoa 'Amelika*

'Oku kei hokohoko atu ai pe 'a e fakamole fekau'aki moe Maketi 'i Ha'amoa 'Amelika. Ko e ngaahi fakamole eni ki he vai, veve, moe 'uhila pea moe vahe 'a e tokotaha 'oku'ne tauhi 'a e Maketi. 'Oku 'ikai ke toe lele 'a e Maketi 'i Ha'amoa 'Amelika koe'uhiko e te'eki ke tali e laiseni ke fakahoko pisinisi. Neongo 'oku kei lele pe e fetalanoa'aki 'i he vaha'a 'o e ongo fonua'ni talu mei he uaafe tahanima (2015) ka 'oku te'eki pe ke fai ha ngāue 'o a'u ki he taimi'ni. 'A ia 'oku 'ikai pe ke 'i ai ha pa'anga hū mai ka koe fakamole 'oku fakahā.

Ngaahi Fokotu'u

2. Ke fakahoko ‘e he Tokotaha fakahoko ngāue mo e Ma’u Mafai totonu ki he ngāue’ ni hano muimui’i ‘a e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e felotoi ko ‘eni mo e Minisitā ki he Leipa moe Ngaahi Ngāue ‘a Ha’amo‘ Amelika pea ke ngāue ‘o fakatatau ki he lao mo e tu’utu’uni ko ia, he kuo fuoloa ‘a e ‘ikai ke fakahoko ha ngāue ki ai.

Tali mei he Kautaha Maketi

‘Oku’mau lolotonga tali ki he fakaikiiki ‘o e fokotu’u ‘o Sione Kava ke’ne hoko ko e Taki ki he ngaahi Koloa ‘a e Pule’anga Tonga ‘i Ha’amo‘ Amelika ‘a ia na’e tonu ke fakahū ia ki he Talekita ‘o e Fefakatau’aki, Va’a Fefakatau’aki ‘a Ha’amo‘ Amelika.

2.3 Aleapau ngāue mo e kaungāue

Ko e kaungāue ‘i he Kautaha Maketi ‘a Tonga ‘oku ‘ikai ha’ a’ nau aleapau ngāue tukukehe pe ‘a e Pulengāue (CEO) ‘i he Kautaha Maketi ‘a Tonga. Ko hono tokanga’i ‘o e aleapau ngāue ko e tohi mahu’inga ia ‘o kau ki he ngaahi fakamatala fekau’aki mo e toko taha ngāue. Ko e ngaahi fakamatala ‘o hangē ko hono fakahū ki he ngāue, ngaahi monū’ia hangē koe ngaahi ‘aho mālōlō, totongi vahe ki tu’ a mo e ngaahi me’ a kehe pe. Ko e ngaahi founa kotoa pe ki hono fakangāue’i pe tuli ‘o e kaungāue ‘oku totonu ke fakahā pe ko e tohi kapau ‘oku ‘ikai ha aleapau ngāue ke’ne fakamatala’i ‘a e ngaahi monū’ia ‘a e kaungāue.

Ngaahi Fokotu'u

3. ‘Oku fokotu’u atu ki he kau taki ngāue ke fakapapau’i pe ‘oku femahino’aki mo e toenga ‘o e kaungāue fekau’aki mo e ngaahi tu’utu’uni ngāue ‘a e kautaha.

Tali mei he Kautaha Maketi

‘Oku lolotonga tauhi pe ‘e he Kautaha Maketi ‘a Tonga ‘a e tu’utu’uni ngāue ki he kaungāue. ‘Oku fakamatala’i ‘ehe tu’utu’uni ngāue ‘a e founa ki hono fakahū mai pe tuli ha taha ngāue. ‘Ikai ko ia pe ka ‘oku to e fili ‘e he Poate ‘ae “Komiti ki he kau ngāue” ‘a ia ko e Pulengāaue: Mr. Metuliki Fakatava, Pule ki he Tafa’aki Pa’anga: M. Vika ‘Olie mo e Pule ki he Tafa’aki ‘a e kau ngāue: Tupou Finau. Ko e Komiti ki he kau ngāue ‘oku’nau siofi ‘a e kau ngāue ‘o kau ai ‘a honau ‘ulungaanga, tu’unga vahenga mo e ngaahi me’ a kehe pe lolotonga ko ia ‘oku to e siofi pe ‘e he Poate ‘a e Komiti ki he kau ngāue

2.4 Tu’u’anga Maketi ‘i he hala

‘Oku faka’au pe ke lahi ange ‘a e ngaahi fakamaketi ‘oku lele pe he ve’ e hala mo e toumu’ a ‘o e ngaahi ‘api nofo’anga. ‘Oku hoko eni kenau fe’auhi mo e kautaha tautefito ka fakalele pe ‘ene gefakatau’aki ‘i hono ‘api nofo’anga ‘o ‘ikai toe ‘omi ki he maketi.

Tali mei he Kautaha Maketi

‘Oku fakaha pe ‘i he Lao ki he Maketi ko e tu’unga maketi ‘i he hala’ kuopau ke maile ‘e taha (1) mei he Maketi. ‘Ikai ko ia pe kuopau ke mita ‘e ua ‘a e ngaahi tu’u’anga maketi mei he lue’anga pea nau toki fokotu’u ‘enau tu’u’anga ‘o fakatau atu ‘enau koloa. ‘Oku’nau tau’atāina leva ‘o ‘ikai ke’nau maumau’i e lao. Kā neongo ia ‘oku kei fakahoko ‘a e Palani ki hono fakalakalaka’i ‘a e Maketi ‘i Tofoa ke’ne tohoaki’i mai ‘a e kau fefakatau’aki’ ki ai. ‘Ikai ko ia pe ‘oku lolotonga lele pe ‘a e fengāue’aki mo e Pule’anga ‘o fekau’aki mo e Maketi Siameolie ‘i Ma’ufanga, ke toe fakalelei’i koe’uhi ke to e lahiange ‘a e faingamalie ke’ne fakaloto’i ‘a kinautolu ‘oku’nau fokotu’u maketi ‘i he ve’ehala ke’nau ngāue’aki..

2.5 Maketi ‘Utukalongalu, Vava’u

‘Oku fakatokanga’i ‘e he ‘atita ‘oku te’eki pe ke fakahoko ha ngae ki hono fetukutuku ‘a hono fakalele ‘o e Maketi ‘Utukalongalu ki he Kautaha Maketi ‘a Tonga ‘o fakatatau mo e Tu’utu’uni Kapineti Fika 982, ‘I he ‘aho 16th Sepitema 2016.

Ngaahi Fokotu’u

4. Ke fakahoko ‘e he kau taki ngae ‘a hono muimui’i ‘a e tu’unga ‘oku ‘i ai koe’uh i ke fakahoko ha ngae ki ai.

Tali mei he Kautaha Maketi

I he lolotonga’ni, ko e pule’i fakataki pe ‘oku ngāue’aki ‘e he Maketi. ‘Oku’nau lolotonga tali ki he Potungāue ki he Ngaahi Pisini ‘a e Pule’anga (MPE), Potungāue Falepa’anga moe ngaahi Palani Fakafonua (MoFNP), moe Potungāue Ngoue, Vaotātā moe Me’atokoni (MAFF) ke’nau fakahoko ha Poate Savea ‘o fekau’aki mo e ngaahi koloa tauhi tu’uma’u ‘oku totonu ke fetukutuku ke ‘i he Mafai ‘o e Maketi.

5.3.4 Poate Vai ‘a Tonga (TWB) 2016/17

1. Ngaahi mataviavai mei he ta’u ki mu’a ‘oku te’eki ke lava fakalelei’i

1.1 Ngaahi fakatonutonu ki he ngaahi ta’u ki mu’a

Na’e ‘i ai ‘a e ngaahi fakatonutonu ki he fakamatala pa’anga ‘oku hā ai ko e fakatonutonu ‘o e ngaahi fika ‘i he ngaahi fakamatala pa’anga ‘o e ngaahi ta’u ki mu’a. ‘Oku ‘ikai ha ngaahi makatu’unga lelei pe ko ha fakamatala taau ke’ne fakamahino ‘a e ‘uhinga ‘oku to e fakatonutonu ai ‘a e ngaahi fika ‘i he fakamatala pa’anga ki mu’a.

Ngaahi Fokotu’u

1. ‘Oku fiema’u ke fakapapau’i ‘e he kau taki ngae ‘oku ‘i ai e ngaahi makatu’unga ke ne fakamahino ‘a e ‘uhinga hono toe fakatonutonu ‘o e ngaahi fakamatala pa’anga kimu’u. ‘Oku fokotu’u atu ai ke fakahoko ‘a e fakatonutonu ko’eni ‘i he fakamatala pa’anga pe ‘o e ta’u’ni.

1.2 Faikehekehe ‘i he ngaahi lekooti ‘o e Mo’ua Vai (Reconciliation)

Ko e sisitemi tauhitohi ‘e ua (2) ‘oku ngāue’aki ki hono lekooti ‘enau ngaahi mo’ua vai ‘oku te’eki totongi ‘i he ‘aho 30 ‘o Sune. Ko e sisitemi ko ia ‘oku ‘iloa ko e Attache pea mo e Teraterm. ‘I hono fakafehoanaki ‘o e fakakatoa ‘o e mo’ua vai te’eki totongi, na’e kehekehe ‘a e fika mei he Attache mo e fika mei he Teraterm. Na’e ‘ikai lava ke fakapapau’i mai ‘a e ngaahi makatu’unga ‘o e kehekehe ko ’eni neongo na’e totonu ke lava ‘o ‘ilo ‘a e ngaahi me’ā na’e tupu ai ‘ena kehekehe. Na’e tupu pe ‘eni mei he ‘ikai ke fakahoko lelei hono fakafehoanaki ‘o e ongo lekooti ‘o e ngaahi mo’ua na’e fakahū koia ki he ongo sisitemi.

Ngaahi Fokotu’u

2. Ko e fakafehoanaki ‘o e ongo lekooti ko ‘eni ‘oku fiema’u ke to e fakahoko ke lelei ange pea ke fakapapau’i foki ‘a e ‘uhinga ‘oku kehekehe ai ‘a e ongo fika ki he ngaahi mo’ua vai te’eki totongi.

1.3 Ngaahi mo’ua ta’epau pe ‘e toe totongi

Na’e fakafuofua ‘e he Poate’ ‘a e ngaahi mo’ua ‘oku ta’epau pe ‘e to e totongi ‘o fe’unga mo e peseti ‘e 105 (105%) ‘o e ngaahi mo’ua vai’ fakakātoa. Na’e ‘ikai ha makatu’unga pe fakamatala taau ki he ‘uhinga hono fika’i ko e peseti ‘e 10 (10%). ‘Oku ‘uhinga ‘eni ko e peseti pe ‘e 10% ‘o e mo’ua vai ‘oku ta’epau pe ‘e to e totongi. Na’e vakai’i ‘e he ‘atita ‘a e ngaahi mo’ua vai kotoa pe ‘oku ta’etotongi ‘o ‘ova ‘i he mahina ‘e tolu (3) ‘oku lahi hake ia ‘i he vaeua (peseti ‘e 50%).

‘Oku mahino mei hen ‘oku lahi hake he vaeua ‘a e ngaahi mo’ua ‘oku fu’u fuoloa ‘ene ta’etotongi pea ‘oku totonu ke to e fai ha vakai ki ai pe ‘oku kei lava totongi pe ‘oku ‘osi totonu ke fakakau he ngaahi mo’ua ‘oku ta’epau.

Ngaahi Fokotu’u

3. Ngaahi mo’ua ta’epau ‘oku totonu ke fakahā mahino ‘a e makatu’unga ‘o e anga hono fika’i ke tonu pea mo falala’anga.

1.4 Ngaahi koloa ke fakatau atu

Ko e sisitemi fakatauhitohi ‘a e kautaha (Attache) ‘oku ‘ikai ke’ne lava ‘o talamai fakapatonu ‘a e lahi pe palanisi ‘o e ngaahi koloa kotoa pe ‘oku tuku ‘i he fale tuku’anga koloa. Ko ia, kuopau ke fai e lau koloa he ‘aho faka’osi ‘o e mahina kotoa pe ke ‘ilo e palanisi ‘o e koloa takitaha ke fakakau ki he fakamatala pa’anga. Ko e ‘uhī ‘oku ‘ikai lava e Attache ke’ne ‘omai e palanisi ‘o e koloa kotoa hili hono fakahū e ngaahi fehū’aki, fefakatau’aki mo e fe’ave’aki ‘o e ngaahi koloa ki he ‘otu motu. ‘Oku ‘ikai ke falala’anga ‘a e palanisi ko ia ‘oku ‘omai mei he lau koloa ‘ata’ataa pe, tupu mei he ‘ikai ha to e lekooti kehe ke fakafehoanaki ki ai ‘a e ola ‘o e lau koloa.

Ngaahi Fokotu’u

4. ‘Oku fokotu’u atu ki he kau taki ngāue kenau ngāue’aki ‘a e polokalama he loto sisitemi Attache ki he Ngaahi Koloa (Inventory) ke lava ke ‘omai ‘e he sisitemi ha palanisi ‘o e koloa fakatau atu he ‘aho 30 ‘o Sune.

1.5 Ngaahi koloa ‘ave ki he ‘otu motu

‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi koloa ‘oku fakafolau atu mei Tonga’ ni ki he va’ ‘o e kautaha ‘i Vava’u, Ha’apai mo ‘Eua. Ko e ‘ave eni ke fakahoko ‘aki e ngāue ‘i he ngaahi ‘otu motu. Na’e vakai’i ‘e he ‘atita e ngaahi founiga ngāue ‘oku ngāue’aki ki he fe’ave’aki koloa ‘o mahino ‘oku ‘ikai malohi fe’unga ke’ne fakapapau’i ‘oku a’u lelei e koloa’ ki he ‘otu motu. Na’e tupu ai hen ‘a e hā mei he fakamatala pa’anga ‘oku ‘i ai e ngaahi koloa na’e mavahe mei Tonga’ni ka e ‘ikai ‘ilo e feitu’u na’e ‘ave ki ai.

Ngaahi Fokotu’u

5. ‘Oku fokotu’u atu ki he kau taki ngāue ke fakapapau’i ‘oku fakafehoanaki e lekooti hū atu mo e hū mai ‘o e ngaahi koloa ‘a e ‘otu motu pea mo e ‘ulu’i ‘ofisi ‘i Tongatapu’ni ‘i he mahina kotoa.

1.6 Lesisita ‘o e ngaahi koloa tauhi tu’uma’u (FAR)

Ko e lesisita ‘o e ngaahi koloa tauhi tu’u ma’u ‘oku ‘ikai ke toe vakai’i mo fakapapau’i ‘oku kakato mo tonu. Kuo ‘osi ‘i ai e ngaahi koloa lahi ‘oku ‘osi holoki hono mahu’inga ‘o noa ‘oku te’eki ke to’o mei he lesisita. ‘Oku toe ‘i ai foki mo e ngaahi koloa kehe na’e ha ‘i he lau koloa ‘a e ‘atita ‘oku te’eki ai ke lesisita hake ia ki he lesisita ko’eni.

Ngaahi Fokotu’u

6. ‘Oku fiema’u ke vakai’i pea fakapapau’i ma’u pe ‘e he taki ‘o e va’ a pa’anga ‘a e lesisita ‘o e koloa tu’uma’u ‘oku tonu mo kakato ‘i he taimi kotoa pe.

1.7 Ngaahi fakamole ka ‘oku lekooti ko e koloa tu’uma’u

‘Oku ‘ikai ke mahino ‘a e founiga ‘oku lekooti ‘aki e ngaahi koloa tu’u ma’u. ‘I hono vakai’i ‘e he ‘atita ‘a e lesisita ‘o e koloa tu’uma’u ‘i he (1.6) ‘i ‘olunga na’e mahino ‘a e ngaahi fakamole iiki ‘oku ‘i lalo hono mahu’inga ‘i he pa’anga tonga ‘e TOP\$100 kuo fakakau hake ia ko e koloa tu’u ma’u. ‘Oku ha ai foki mo e ngaahi fakamole ‘oku mahino lelei ‘oku ‘ikai koha koloa tu’u ma’u ka koe fakamole pe, ka ‘oku lesisita eni ia ko e koloa tu’u ma’u. ‘Oku kau hen ‘a e pa’anga folau, totongi tikite folau mo e totongi ki he nofo’anga lolotonga e folau ‘a e kau taki ‘o e kautaha.

Ngaahi Fokotu'u

7. Ko e founiga ki hono lekooti 'o e ngaahi koloa tu'u ma'u 'oku fiema'u ke fakamahino 'e he kau taki ngae 'i he ngaahi tu'utu'uni ngae 'a e kautaha. 'E tokoni 'eni ke fakamahino ai 'a e ngaahi me'a kotoa pe kuo lesisita ko e koloa tu'u ma'u.

1.8 Ngaahi mo'ua 'o e kautaha

Na'e 'ikai ke fakahoko lelei hono fakafehoanaki 'o e ngaahi lekooti ki he ngaahi mo'ua 'o e kautaha ki tu'a. 'Oku kau heni hono fakahoa 'a e fakamatata pa'anga pe 'oku tatau mo e ngaahi lekooti fakataautaha 'o e ngaahi pisinisi 'oku mo'ua kiai 'a e kautaha pea pehe ki he lekooti fakalukufua 'o e ngaahi mo'ua. Koe'uh ko e 'ikai ke fakahoko lelei hono fakafehoanaki 'o e ngaahi lekooti ko'eni na'e 'i ai e kehekehe he ngaahi fika 'o e fakamatata pa'anga mo e ngaahi lekooti mo'ua fakataautaha. Na'e 'ikai ai foki ha ngaahi fakamatata taau ke fakamahino e 'uhinga 'o e kehekehe ko'eni.

Ngaahi Fokotu'u

8. Ko e fakafehoanaki 'o e ngaahi lekooti ko'eni 'oku mahu'inga ke lava fakapapau'i 'oku tonu e ngaahi mo'ua 'o e kautaha 'oku tuku atu he fakamatata pa'anga. Ko e fakafehoanaki ko'eni 'oku totonu ke fakahoko fakamahina.

1.9 Fakahū 'o e ngaahi me'a fakapa'anga ki he sisitemi (Attache)

Ko e ngaahi senolo koia 'oku fakahū 'aki e ngaahi me'a fakapa'anga ki loto ki he sisitemi 'oku 'ikai toe fai hano vakai'i makehe 'e ha taha tau'atāina mei he taha 'oku'ne fakahū ki loto ke fakapapau'i 'oku tonu. Ne tupu ai hen i e ngaahi senolo na'e fehaalaaki hono fakahū atu 'o e ngaahi me'a fakapa'anga ne tonu ke fakahū ki he senolo kehe.

Ngaahi Fokotu'u

9. 'Oku fiema'u ke fakapapau'i 'e he kau taki ngāue ko e ngaahi senolo 'oku fai hano vakai'i tau'atāina ke fakapapau'i 'oku tonu he taimi kotoa pe.

2. Ngaahi matavaivai mei he 'atita 'o e ta'u fakapa'anga 2016/17

2.1 Ngaahi mo'ua ke fakatonutonu

Ko e ngaahi mo'ua vai kotoa 'e 944 'oku fiema'u ke fakatonutonu 'e he kautaha. Ko e ngaahi mo'ua ko'eni ko kinautolu 'oku nekativi 'enau palanisi 'i he lekooti 'a e kautaha. 'A ia ko e fa'ahinga eni ne fu'u lahi e mo'ua ne 'ave 'o fakatatau mo e lahi 'o e vai na'a nau ngāue'aki, pea mo e fa'ahinga ne lahi ange e pa'anga ne nau totongi he mo'ua ne 'ave.

Ngaahi Fokotu'u

1. 'Oku fiema'u ke fakapapau'i 'e he kau taki ngāue 'oku fetu'utaki e kautaha ki he kau ma'u vai ko'eni 'o fakamatata mo fai e femahino'aki fekau'aki mo'enau palanisi 'ova ko'eni ke lava 'o nau ngāue'aki ki he mo'ua vai he kaha'u. 'Oku to e fiema'u foki mo e va'a pa'anga ke'nau ngāue fakataha mo e va'a tokangaekina 'o e ngaahi mo'ua vai ke ta'ofi ha to e hoko 'a e palopalema'ni.

5.3.5 Ngaahi Kautaha a e Pule'anga na'e vakai'i tau'ataina hono 'atita'i 'enau fakamatala ki he ta'u 2017/18

5.3.5.1 Poate Ma'u Mafai ki he Ngaahi Taulanga (PAT) 2015/16

Na'a mau fakatokanga'i 'a e ngaahi me'a'ni mei he 'emau toe vakai ki he 'atita'.

- Ko e ngaahi ngāue na'e fakahoko kimu'a 'i he 'atita' na'e fakatatau ia ki he tu'utu'uni fakamāmani lahi 'o e ngāue faka'atita, ISA.
- Ko e palani 'o e 'atita' na'e fakahoko ia 'o fakatatau ki he tu'utu'uni ngāue faka'atita fakamāmani lahi (na'e kau ki ai hono vakai'i 'o e ngaahi fakatu'utāmaki 'e malava ke hoko ke fokotu'u mei ai 'a e founa ngāue 'a e 'atita)
- Ko e fakahoko 'o e ngāue faka'atita' na'e fakatatau ki he tu'utu'uni ngāue faka'atita fakamāmani lahi
- Ko hono toe vakai'i 'o e ngāue mo e Līpooti na'e fakahoko ia fakatatau ki he tu'utu'uni ngāue faka'atita fakamāmani lahi.

Fakatatau ki he'emau toe vakai ki he 'Atita, 'oku'mau fakamā'opo'opo na'e fakahoko 'e he KPMG 'a e 'atita 'o fakatatau ki he tu'utu'uni faka'atita fakamamani lahi (ISA).

5.3.5.2 Kuataha 'Uhila 'a Tonga (TPL) 2014/15 & 2015/16

Na'a mau fakatokanga'i 'a e ngaahi me'a'ni mei he 'emau toe vakai ki he 'atita'.

- Ko e ngaahi ngāue na'e fakahoko kimu'a 'i he 'atita' na'e fakatatau ia ki he tu'utu'uni fakamāmani lahi 'o e ngāue faka'atita, ISA.
- Ko e palani 'o e 'atita' na'e fakahoko ia 'o fakatatau ki he tu'utu'uni ngāue faka'atita fakamāmani lahi (na'e kau ki ai hono vakai'i 'o e ngaahi fakatu'utāmaki 'e malava ke hoko ke fokotu'u mei ai 'a e founa ngāue 'a e 'atita)
- Ko e fakahoko 'o e ngāue faka'atita' na'e fakatatau ki he tu'utu'uni ngāue faka'atita fakamāmani lahi
- Ko hono toe vakai'i 'o e ngāue mo e Līpooti na'e fakahoko ia fakatatau ki he tu'utu'uni ngāue faka'atita fakamāmani lahi.

Fakatatau ki he'emau toe vakai ki he 'Atita, 'oku'mau fakamā'opo'opo na'e fakahoko 'e he KPMG 'a e 'atita 'o fakatatau ki he tu'utu'uni faka'atita fakamamani lahi (ISA).

5.3.5.3 Kautaha Fefolau'aki 'Otumotu Anga'ofa (FISA) 2015/16

Na'a mau fakatokanga'i 'a e ngaahi me'a'ni mei he 'emau toe vakai ki he 'atita'.

- Ko e ngaahi ngāue na'e fakahoko ki mu'a 'i he 'atita' na'e fakatatau ia ki he tu'utu'uni fakamāmani lahi 'o e ngāue faka'atita, ISA.
- Ko e palani 'o e 'atita' na'e fakahoko ia 'o fakatatau ki he tu'utu'uni ngāue faka'atita fakamāmani lahi (na'e kau ki ai hono vakai'i 'o e ngaahi fakatu'utāmaki 'e malava ke hoko ke fokotu'u mei ai 'a e founa ngāue 'a e 'atita)
- Ko e fakahoko 'o e ngāue faka'atita' na'e fakatatau ki he tu'utu'uni ngāue faka'atita fakamāmani lahi
- Ko hono toe vakai'i 'o e ngāue mo e Līpooti na'e fakahoko ia fakatatau ki he tu'utu'uni ngāue faka'atita fakamāmani lahi.

Fakatatau ki he’emau toe vakai ki he ‘Atita, ‘oku mau fakamā’opo’opo na’e fakahoko ‘e he Pricewaterhouse Coopers, PwC ‘a e ‘atita ‘o fakatatau ki he tu’utu’uni faka’atita fakamamani lahi (ISA).

5.3.5.4 Kautaha Vakapuna ‘a Tonga (TAL) 2015/16

Na’a’mau fakatokanga’i ‘a e ngaahi me’a’ni mei he ‘emau toe vakai ki he ‘atita’.

- Ko e ngaahi ngāue na’e fakahoko kimu’ā ‘i he ‘atita’ na’e fakatatau ia ki he tu’utu’uni fakamāmani lahi ‘o e ngāue faka’atita, ISA.
- Ko e palani ‘o e ‘atita’ na’e fakahoko ia ‘o fakatatau ki he tu’utu’uni ngāue faka’atita fakamāmani lahi (na’e kau ki ai hono vakai’i ‘o e ngaahi fakatu’utāmaki ‘e malava ke hoko ke fokotu’u mei ai ‘a e founiga ngāue ‘a e ‘atita)
- Ko e fakahoko ‘o e ngāue faka’atita’ na’e fakatatau ki he tu’utu’uni ngāue faka’atita fakamāmani lahi
- Ko hono toe vakai’i ‘o e ngāue mo e Līpooti na’e fakahoko ia fakatatau ki he tu’utu’uni ngāue faka’atita fakamāmani lahi.

Fakatatau ki he’emau toe vakai ki he ‘Atita, ‘oku mau fakamā’opo’opo na’e fakahoko ‘e he kautaha Ernst and Young (EY), ‘a e ‘atita ‘o fakatatau ki he tu’utu’uni faka’atita fakamamani lahi (ISA).

5.3.5.5 Ngaahi ‘atita kehe na’e fakahoko ‘e he va’ā ngāue ko ‘eni lolotonga ‘a e ta’u 2017/18

Na’e ‘i ai foki mo e ngaahi sino kehe na’a’ nau kole mai ‘a e ngāue faka’atita ‘o e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale ‘aki ia ‘enau fokotu’u ‘a e ‘Atita Seniale ko ‘enau ‘Atita Tau’atāina. Ko e ngaahi sino ko eni ‘oku tu’u tau’atāina ia mei he Pule’anga, ka ‘oku ‘i ai pe ‘enau felāve’i fakapa’anga hangatonu mo e Pule’anga.

Ko e kotoa ‘o e ngaahi ‘atita ‘oku hā atu ‘i lalo na’e malava ‘o fakakakato pea lipooti atu ia ki ho’nau kau pulengāue lolotonga ‘o e ta’u ngāue 2017/18.

.
Ko e ngaahi sino leva ‘eni:

5.3.5.5.1 *Tungi Colonnade Company Limited (TCCL)*

Na’e fakakakato hono ‘atita’i ‘o e Kautaha Tungi Koloneiti ‘i Fepueli 2018 ki he ta’u fakapa’anga na’e ngata ki he ‘aho 30 ‘o Sune, 2017. Na’a mau ‘oatu ‘a e tala fakakaukau haohao ki he fakamatala pa’anga ‘a e TCCL pea mo e lipooti tohi na’e ‘oatu ki he pule

5.3.5.5.2 *Poate Liiki Fakafonua ‘a Tonga*

Ko hono ‘atita’i koi a ‘o e Poate Liiki Fakafonua ‘a Tonga (TNRL) ko e ‘Atita Makehe ia na’e fakahoko ‘e he ‘Atita Seniale Ko e fiema’u ko ‘eni ke ‘atita’i ko e tupu mei he hopo sivile ‘i he vaha’ā ‘o e kau talekita pule ‘o e liiki (TNRL board of directors). Ko e ‘atita na’e fakahoko ia ‘i he fo’i ta’u fakapa’anga ‘e fā (4) 2012, 2013, 2014 mo e 2015. Ko e ola ‘o e ‘atita ko ‘eni na’e ‘oatu ia ‘i Fepueli 2018.
